

Fale Alea 'o Tonga

MINITI 'O E
FEME'A'AKI
'A E HOU'EIKIMĒMIPA
'O E
FALE ALEA 'O TONGA

Fai 'i Nuku'alofa

FIKA	12
'Aho	Mōnite, 11 Mā'asi 2019

HOU'EIKI MĒMIPA 'O E FALE ALEA

'Eiki Sea e Fale Alea

Lord Fakafanua
Ha'apai

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 2, Vahefonua

Hou'eiki Minisitā Kapineti

'Eiki Palēmia

'Eiki Tokoni Palēmia

'Eiki Minisitā Fonua, Ngaahi Koloa Fakaenatula

'Eiki Minisitā Pa'anga & Palani Fakafonua

Eiki Minisitā Fēfakatau'aki, Konisiuma, Fakatupu Koloa,

'Ilo Fo'ou & Ngāue 'a e Kakai

'Eiki Minisitā Polisi & Tāmāte Afi, Tānaki Pa'anga & Kasitomu

'Eiki Minisitā Lao & Pilīsone

'Eiki Minisita Toutai

'Eiki Minisitā ki he Fakamatala 'Ea, Ma'u'anga Ivi &

Ma'u'anga Fakamatala

'Eiki Minisitā Mo'ui

'Eiki Minisita Ako & Ako Ngāue

'Eiki Minisita Ngoue

Samuela 'Akilisi Pōhiva

Sēmisi Lafu Sika

Lord Ma'afu Tukui'aulahi

Dr. Pohiva Tu'i'onetoa

Dr. Tu'i Uata

Māteni Tapueluelu

Sione Vuna Fa'otusia

Sēmisi Taelangi Fakahau

Poasi Mataele Tei

Dr. Saia Ma'u Piukala

Penisimani 'Epenisa Fifita

Losaline Mā'asi

Hou'eiki Fakafofonga Nōpele

Lord Tu'ivakanō

Lord Ma'afu

Lord Vaha'i

Lord Tu'ilakepa

Lord Tu'i'afitu

Lord Tu'iha'angana

Lord Nuku

Lord Fusitu'a

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 1 Tongatapu.

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 2, Tongatapu

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 3 Tongatapu

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 1 Vava'u.

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 2 Vava'u.

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 1 Ha'apai

'Eiki Fakafofonga Nōpele 'Eua

'Eiki Fakafofonga Nōpele Ongō Niua

Kau Fakafofonga Kakai

Fakafofonga Kakai 3, Tongatapu

Fakafofonga Fika 11, 'Eua

Fakafofonga Fika 12, Ha'apai

Fakafofonga Fika 13, Ha'apai

Fakafofonga Fika 15, Vava'u

Fakafofonga Fika 16, Vava'u

Fakafofonga Kakai 17, Ongō Niua

Siaosi Sovaleni

Tevita Lavemaau

Mo'ale Finau

Veivosa Taka

Sāmiu Kuita Vaipulu

'Akosita Lavulavu

Vātau Hui

**‘ASENITA FAKAANGAANGA FIKA 12/2019
FAKATAHA ‘A E FALE ALEA ‘O TONGA**

*‘Aho: Monite 11 Ma’asi, 2019
Taimi: 10.00 pongipongi.*

Fika 01	:	Lotu
Fika 02	:	Ui ‘o e Hou’eiki Memipa ‘o e Fale Alea
Fika 03	:	Me‘a ‘a e ‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea
Fika 04	:	LAO FAKAANGAANGA
		4.1 Fika 11/2019: Lao Fakaangaanga ki hono Pule’i ‘o e Ngaahi Ngaue Tanaki Pa’anga Hu Mai 2019
		4.2 Fika 12/2019: Lao Fakaangaanga (Fakatonutonu) ki he Tukahau Pa’anga Hu Mai 2019
		4.3 Fika 13/2019: Lao Fakaangaanga (Fakatonutonu) ki he Tukahau Ngaue’aki 2019
Fika 05	:	NGAAHI TU’UTU’UNI:
		5.1 Fika 1/2019: Tu’utu’uni (Fakatonutonu) ki he Tute Kasitomu 2018
		5.2 Fika 2/2019: Tu’utu’uni (Fakatonutonu) ki he Tukahau ‘Ekisia 2018
		5.3 Fika 3/2019: Tu’utu’uni (Fakatonutonu) (Fika 2) ki he Tute Kasitomu 2018
		5.4 Fika 4/2019: Tu’utu’uni (Fakatonutonu) (Fika 2) ki he Tukahau ‘Ekisia 2018
		5.5 Fika 5/2019: Ngaahi Tu’utu’uni (Fakatonutonu) ki he Vahenga Malolo ‘a e Kau Tau ‘A ‘Ene ‘Afio 2018
		5.6 Fika 6/2019: Ngaahi Tu’utu’uni (Fakatonutonu) ki he Tukahau Pa’anga

		Hu Mai 2018
Fika 06	:	KOMITI KAKATO:
		6.1 Fika 9/2019: Lao Fakaangaanga (Fakatonutonu) ki he Pangike Langa Fakalalakalaka ‘o Tonga 2019
		6.2 Fika 10A/2019: Lao Fakaangaanga (Fakatonutonu) ki he Ngaahi Pisinisi ‘a e Pule’anga 2019
		6.3 Fika 14/2019: Lao Fakaangaanga (Fakatonutonu) ki he Kau ‘Ofisa Fakavahefonua mo e Kau ‘Ofisa Kolo 2019
		NGAAHI TU’UTU’UNI
		6.4 Fika 1/2018: Ngaahi Tu’utu’uni (Fakatonutonu) (Pule’i) ‘o e Sino’i Pa’anga Malolo Mei He Ngaue 2016
		6.5 Fika 3/2018: Ngaahi Tu’utu’uni Ki He Ahi 2016
		6.6 Fika 7/2018: Ngaahi Tu’utu’uni (Fakatonutonu) Ki He Toutai (Kolo Matatahi) 2016
		6.7 Fika 8/2018: Ngaahi Tu’utu’uni (Fakatonutonu) ki he Toutai (Kolo Matatahi) 2017
		NGAAHI LIPOOTI FAKATA’U
		6.8 Komisoni ma’ae Kau Ngaue Fakapule’anga 2015/2016 & 2016/2017
		6.9 Poate Sino’i Pa’anga Malolo mei he Ngaue 2017/2018
Fika 07	:	Ngaahi Me’a Makehe
Fika 08	:	Kelesi

Fakahokohoko e peesi

Fale Alea ‘o Tonga.....	8
Lotu	8
Poaki.....	8
Me’a ‘Eiki Sea.....	9
Fakama’ala’ala Pule’anga he Lao Fika 11-13/2019.....	9
Lao Fakaangaanga ki hono Pule’i Ngaahi Pa’anga Hū Mai 2019	10
Kole ke tukuhifo e Lao Fakaangaanga ko eni ki he Kōmiti Kakato	11
Kole tukuhifo Lao Fakaangaanga ni ki he Kōmiti Kakato	12
Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Tukahau Ngāue’aki 2019.....	13
Kole tukuhifo Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Tukahau Ngāue’aki.....	13
Fakama’ala’ala ngata ngāue Fale Alea ki he Tu’apulelulu	14
Kole Pule’anga ke to e fakakaukau taimi ke ngata ai ngāue ‘a e Fale	14
Fakamālō’ia ngāue fakavavevave Pule’anga feau mate ‘uhila Vahe Kouvai	14
Tokanga ki he ‘ikai fe’unga tu’unga ‘i ai ‘api pilīsone Sainai, ‘Eua ki he nofo	15
Kole ha tokoni fakavaveve ke tata Uafa Nafanua, ‘Eua	15
Tu’unga fakatu’utāmaki e ngaahi hala ngoue ‘i ‘Eua	16
Ngāue Pule’anga ke ‘ave ngaahi fale Tonga <i>Side School</i> ki he pilīsone ‘Eua	16
Fakamahino Palēmia ‘ikai ko ‘Eua pē ‘oku fe’ao mo e palopalema he kovi e hala	16
Fokotu’u to’o \$ mei he tukuhau’i e lolo ngaahi ‘aki ‘u hala pule’anga he ta’u 3 ka hoko	20
Fakahā Pule’anga ‘e tokoni Pangike Māmani fakalelei’i pilīsone ‘Eua	21
Kole ke fakakau Kōmiti Lao he polokalama talanoa mo e kakai he ngaahi Lao 1A-6A.....	22
Kole ki he Pule’anga faka’aonga’i 8kilu ke fakalelei’i’aki Pilīsone Sainai.....	23
Tali Pule’anga ‘oku ‘ikai ta’etokanga’i ‘a ‘Eua	23
Me’a e Sea.....	24
Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Pangike Fakalalakalaka.....	25
Tokanga ki he to e fakakomēsialé ange Pangike Fakalalakalaka	25
Fakamahino ko e Pangike Fakalalakalaka pē tokonia kakai masiva.....	26
Tokanga ki ha palopalema makatu’unga hiki Pangike Fakalalakalaka mei he lisi ngaahi pisinisi Pule’anga.....	30
Tali Pule’anga ‘osi fai Retirement hono vakai’i ngaahi lelei he ‘inivesi he <i>TDB</i>	30
Tali Pule’anga ‘i ai pe kau fakafofonga kau Mēmipa he Sino’i Pa’anga Mālōlō	31

Te'eki fakalao e 'inivesi he Pangike Fakalalakaka kae 'oua kuo fakalao'i	33
Fakatonutonu 'oku fehanganhangai e fakamatala tukumai mei he Pule'anga	34
Lao Fakatonutonu ki he Lao Pangike Fakalalakaka ke lava huū mai ha taha kehe 'o ma'u 'inasi	37
Fiema'u fakama'ala'ala he Kupu 19 e Lao Pangike Fakalalakaka motu'a.....	37
Alea'i fokotu'u kole ke kau atu Kōmiti Lao Fale Alea talatalanoa mo e kakai he ngaahi Lao	40
Fakama'ala'ala Palēmia he founa fakahoko 'aki talatalanoa mo e kakai	40
Fokotu'u tuku pe ki he Pule'anga nau fakahoko polokalama talatalanoa.....	41
Kole ke 'oua fakavave'i talatalanoa mo e kakai & ke nofo Fale he'ene tohi māhina.....	41
Taukave Palēmia ko e fatongia angamaheni Pule'anga ke fai fepotalanoa'aki mo e kakai he lao	42
Fakamahino Sea mahu'inga e me'a ko e ngāue fakataha.....	43
Tui Palēmia tau'atāina ange ke tataki he 'Ateni Seniale polokalama talatalanoa mo e kakai ..	43
Taukave Palēmia 'ikai ke fakali'eli'aki ha taha ke kau	44
Kole Vava'u 15 tuku hono to'o ma'ama'a he Pule'anga e talanoa mo e kakai	45
Falala Vava'u 15 ki he kau ngāue kae 'oua fakavavevave'i mo fakatamulu'i ngāue ki he Lao	46
Taukave Pule'anga ko e Lao liliu Konisitūtone he 2014 ne 'ikai 'ave ia ki he kakai.....	46
Kole ki he Pule'anga to e vakai'i ange founa fakahoko'aki talatalanoa mo e kakai.....	49
Taukave tonu ke tuku ki he Pule'anga 'o e 'aho ke fakalele talatalanoa mo e kakai.....	49
Taukave kapau 'e liliu founa fakanofa Fakamaau Kelekele 'oku ne alasi mafai Tu'i.....	51
Faka'ikai'i Pule'anga 'i ai kaunga fetongi Fakamaau ki he Lao Kelekele	52
Tokanga ke talanoa'i e founa ke fakahoko 'aki e talatalanoa mo e kakai.....	53
Taukave 'oku fehanganhangai Kōmiti Lao mo e Pule'anga he Lao	53
Fakamanatu ko e kau Mēmipa 'oku nau fakafongá'i e falutunga kakai	54
Taukave ko e kau atu Fale Alea he talatalanoa mo e kakai ko e kakato ia le'o e fonua	54
Taukave Pule'anga ko e ngāue'aki tekinolosia 'oku faka'ofa'ofa pea vave.....	56
Taukave 'oku ngāue'aki Pule'anga hono fakama'ala'ala fakakongokonga e Lao.....	57
Tokanga ki he founa fai'aki a'u ke 'omai loto e kakai fekau'aki mo e Lao	58
Fokotu'u ke 'omai 'Ateni Seniale ha'ane fokotu'utu'u ki he founa fai'aki talatalanoa	59
Taukave Pule'anga 'ikai fa'a tokolahi kakai kau mai ki he polokalama talatalanoa	60
Tokanga pē 'e malava ki ha taha toutai ke ma'u ha Lao mei he 'initaneti.....	60
Taukave 'osi pālōti'i pea 'ikai tali ke kau Fale Alea he talanoa mo e kakai.....	61
Fakapapau'i pē na'e 'osi pālōti'i Fale Alea me'a ne 'ohake Ha'apai 13	61

Poupou ki he fokotu'u Ha'apai 13 tuku ki he Pule'anga fai talatalanoa mo e kakai	62
Fokotu'u Ha'apai 13 ke lele Fale 'oua ngata he Tu'apulelulu uike ni.....	65
Fokotu'u ke muimui pē Fale ki he founa ngāue 'a e Fale Alea	65
Fakapapau'i mei he Miniti Fale Alea te'eki pālōti'i kau Fale Alea ki he talatalanoa	67
Fakahā Palēmia 'ikai ha taumu'a ke li'aki ha taha.....	67
Taukave Pule'anga ko e Kupu 29 faka'atā kau Mēmipa ke fakahū mai ha Lao fekau'aki mo e Konisitutone	68
Taukave ko e Kupu 79 fekau'aki pē ia mo e Lao 'oku fakalao mo faka-Konisitūtone	68
Poupou ke muimui Tohi Māhina 'osi fokotu'utu'u mai Kōmiti 'Asenita	69
Poupou ke fakalōloa taimi ngāue 'a e Fale Alea.....	69
Tokanga ke nofo pē he ngaahi 'asenita kuo 'osi fokotu'u.....	70
Pālōti'i 'o tali fakahoko pē Pule'anga 'a e talatalanoa mo e kakai.....	71
Taukave'i to e fakalōloa taimi ngāue Fale Alea	73
Fakahā 'e he Sea 'ikai malava ke faitu'utu'uni ki he taimi tapuni 'a e Fale.....	74
Mahu'inga ke talatalanoa e Kapineti mo e Fale Alea	75
Fokotu'u toki feme'a'aki Sea Fale Alea mo e Palēmia ki hano fakaloloa atu taimi lele Fale Alea	75
Fakamā'opo'opo Feme'a'aki Fale Alea.....	77

Fale Alea ‘o Tonga

‘Aho : Mōnite 11 ‘o Mā’asi, 2019.

Taimi : 1000-1005 pongipongi.

Sātini Le’o : Me’a mai ‘Eiki Sea Le’ole’o e Fale Alea (*Lord Tu’ilakepa*).

‘Eiki Sea Le’ole’o : Kole atu ki he tokotaha ‘oku ne fai ‘etau fāmīlī he pongipongí ni.

Lotu

‘Eiki Minisitā Ako : Hou’eiki, mou kātaki ‘o me’a hake ki ‘olunga ke tau lotu ki hotau ‘Otua. (Na’e tatakī ‘e Hon. Penisimani Fifita ‘a e ouau lotu)

<008>

Taimi: 1005-1010

(hoko atu lau folofola mo e lotu kamata)

<009>

Taimi: 1010-1015

‘Eiki Sea Le’ole’o: Mālō atu ki he Minisitā Ako fai ‘etau lotú he pongipongi ni. Kalake, tau tali ui.

Kalake Tēpile: Tapu mo e ‘Eiki Tokoni Sea ‘o e Fale Alea. Tapu mo e ‘Eiki Palēmīa mo e Hou’eiki Minisitā e Kapinetí. Tapu mo e Hou’eiki Fakafofonga e Hou’eiki Nōpele kae 'uma'ā e Hou’eiki Fakafofonga ‘o e Kakaí. Kae 'atā ke fakahoko hono ui e Falé ki he ‘aho ní, Mōnite 11 Mā’asi 2019.

(Na’e lele heni ‘a e taliui ‘a e Hou’eiki Mēmīpa).

Sea kole ke u to e fakaongo mu’a.

‘Eiki Sea Le’ole’o: ‘Io, lelei.

Kalake Tēpile: ‘Eiki Minisitā ‘o e *MEIDECC*, ‘Eiki Nōpele Nuku, Mo’ale Finau. ‘Eiki Sea ko e ngata’anga ē taliuí.

Poaki

Ko e ‘Eiki Tokoni Palēmīa ‘oku poaki folau. Poaki me’a tōmui mai ‘a ‘Eiki Nōpele Tu’ivakanō. Tatau pea mo ‘Eiki Nōpele ...

Taimi: 1015-1020

Kalake Tēpile: ... Nōpele Fusitu’a pea pehē kia Vātau Mefi Hui. Ko e toenga e Hou’eiki ‘oku ‘ikai ke tali honau uí ko e tui ‘oku nau me’a tōmui mai pē. Mālō ‘Eiki Sea.

Me’a ‘Eiki Sea

‘Eiki Sea Le’ole’o: Mālō Kalake. Tapu atu ki he ‘Ene ‘Afīō Tupou VI kae ‘uma’ā e Ta’ahine Kuiní mo Ha’a Fale Moheofo. Fakatapu atu ki he ‘Eiki Palēmiá kae ‘uma’ā e Kapinetí. Fakatapu atu ki he Hou’eiki e fonuá. Fakatapu foki ki he kau Fakafofonga e Kakaí kae ‘uma’ā e kau ngāue. Fakatapu atu ki he kakai ‘a e fonuá ‘oku nau me’a mai he ngaluopé koe’uhí ko e fēme’a’aki ‘i he pongipongi ni. Tau fakafeta’i kotoa pē ‘i he ‘Eiki koe’uhí ko e lotu lelei na’e kamata’aki ‘etau fakataha ‘eiki he pongipongi ni pea ‘oku fai ai ‘a e fakamālō ki he ‘Eiki Minisitā Akó koe’uhí ko e kamata ‘aki ‘a e lotú. Tau fakafeta’i pē he ‘ofa ‘a e ‘Otua ‘oku fai ma’ate kitautolu he funga ‘o e fonuá. Kei vilingia pē fuka ‘i Pangai, lanu mata e fonuá pea ‘oku tau lau koloa lau monū’ia ai Hou’eiki. Hou’eiki he ‘ikai ke u to e fakalōlōa koe’uhí hangē ko e me’a ‘oku mou me’a ki aí. Ki’i folau e Seá ki he ki’i me’a fakafāmili ‘e foki mai pē ia pea me’a mai ‘i he ‘aho ni. Ka koe’uhí ko e fatongia ko eni he ‘ikai ke tuku e vaká kae fai ha kakau pau pē ke tongia e fatongia ‘o hangē ko ia ko e me’a ‘oku mou me’a mai ki ai.

Ko ‘etau ‘asenita te u foki ki he ‘etau ‘asenitá ko u tui ko e me’a pē ia ‘e vave taha ai ‘etau ngāue. ‘Oku mou ‘osi mea’i hifo pē ki homou, ki he ‘etau ‘asenitá ‘oku ‘i ai mo e lao fo’ou heni ‘oku ‘omai pea ko u kole atu mu’a ki he Minisitā ‘oku ha’ana e Lao fika 11. Ko e angamāheni pē ia ‘o e founa ngāue ‘oku kamata’aki he ‘e Sea fai ha ki’i fakama’ala’ala fekau’aki mo e Lao Fakaangaanga ki hono Pule’i ‘a e Ngaahi Ngāue Tānaki Pa’anga Hū Mai 2019. Hangē pē ko e me’a ‘oku mou mea’i Hou’eiki fakamālō lahi atu ko u vakai atu ki homou me’a mai foki mai e Fakafofonga fika 3 kae ‘uma’ā foki e Hou’eiki Minisitā na’a mou me’a atu he ngaahi fatongia e fonuá. Pea ‘oku talitali lelei kimoutolu he pongipongi ni. Minisitā Polisi mo e Pa’anga Hū Mai me’a mai.

Fakama’ala’ala Pule’anga he Lao Fika 11-13/2019

‘Eiki Minisitā Tānaki Pa’anga Hū Mai: Tapu mo e Feitu’ú na ‘Eiki mālō ho’o laumālie ki he pongipongi ni. Faka’apa’apa lahi ki he Hou’eiki Mēmipa ‘o e Fale Alea ‘o Tonga kae ‘oatu mu’a ha ki’i fakamatala nounou fekau’aki mo e lao ‘e tolu ‘oku fekaukau’aki ‘Eiki Sea. Lao Fika 11, Lao Fika 12, Lao fika 13 ‘o e 2019.

Ko e Lao Tēfito eni Sea ‘a e Lao Fika 11 ‘a ia ko e Lao Fakaangaanga ki hono Pule’i ‘o e Ngaahi Ngāue Tānaki Pa’anga Hū Mai ‘o e 2019. Pea ‘oku ‘i ai leva ‘ene felāve’i ‘a’ana ia pea mo e ongo lao ko eni ko ē ‘a e fika 12 mo e 13 ‘a ia 12 ko e Lao Fakaangaanga ki he Tukupau Pa’anga Hū Mai pea 13 ko e Lao Fakaangaanga ki he Tukupau Ngāue’aki 2019. Ko e ki’i fakanounou pē ki heni ‘Eiki Sea ko e fekaukau’aki ko e 12 ko e *Income Tax* ia pē ko e Pa’anga Hū Mai. Ko e 13 leva ko e *CT* ia. Ko e ‘uhinga ke nounou pē ‘Eiki Sea. Ko e Tefito’i Lao leva ‘i he 11 ko ia ia ‘oku ne fai ko ē hono pule’i ‘a e ongo lao fakatekinikale ua ko ē. Pea ko e ‘uhinga hono fakahū

mai e lao ko eni Sea he ‘oku fakapekia e ngaahi kupu ‘i he Lao 12 mo e 13 ‘o fakamā’opo’opo ki he Lao 11.

‘A ia ‘oku ui ia ko ē Lao 11 ko e Lao Fakaangaanga ki hono Pule’i Fakalukufua ‘o e Ngaahi Ngāue Tānaki Pa’anga Hū Mai ‘o e 2019. Ko e lao eni na’e fai ai e *presentation* ‘a e potungāue ki he Fale Alea ‘o Tonga ‘o feinga ke fakahinohino. Pea ko e Tefito’i Lao ‘a e Lao 11 ‘oku kupu ia ‘e 109 ko hono kongā ‘e 15. ‘A ia ko hono *revise* eni e lao ko eni ‘Eiki Sea talu mei he 2002. Fu’u fuoloa pea ko e tēfīto ‘o e lao fakaangaanga ko eni Sea ko e ngaahi fakafo’ou ‘oku felāve’i tēfīto mo e fakafuofua’i ‘iate ia pē ‘oku ‘uhinga eni Sea ki he takitaha *self-assess* ko ē ‘ene tukupū. Kimu’á foki na’e *assess* he potungāue taimi ni ‘oku takitaha pē ‘o ‘assess pea toki ‘ave ‘o *finalize* he potungāue ko e feinga pē ke oma mo faingofua ‘a e ngāue. Pea ko e kongā tānaki atu ki ai ko e tānaki ‘o e tukupū te’eki totongi pē ‘oku ‘uhinga eni ki he *recovery* e ngaahi tukupū ‘oku pulia atu pē ‘o puli ai ...

<002>

Taimi: 1020.1025

‘Eiki Minisitā Tānaki Pa’anga Hū Mai: ... eni, ‘oku ‘i ai hono founa ngāue kuo tuku mai heni. Pea pehē ‘Eiki Sea, ki he founa tukupū faka-‘ilekitolonika, pē ko e ‘uhinga eni ki he *email*, *internet* pea mo e fanga ki’i founa Sea, ki hono tautea ‘o e ni’ihi ‘oku ‘ikai ke nau *comply* pea mo e lao ko eni - *administrative ē?* Pea ‘oku hanga ‘e he lao fo’ou ko eni, Sea, ‘o ‘ohake ‘a Tonga ni, ke tatau pē *in line* mo e ngaahi Lao Tukupū kehe ‘i he ngaahi fonua ‘i e Pasifiki., ‘o kau ai ‘a Fisi mo Ha’amoā. Hangē ko e lau ‘a e motu’a ni ‘anenai Sea. Na’e fai ‘a e *presentation* ‘a e Potungāue pea ko u tui pē Sea, kapau ‘oku ‘i ai he lēvei pē kuo hanga ‘e he ngaahi ‘isiū pē lao ko eni, he ko e lao ‘oku ki’i lahilahi. Pea ‘e loto lelei pē ‘a e motu’a ni ia Sea, ke tukupū ki he Kōmiti Kakato, ke to e *detail* ai ‘a hono fakamatala’i. Ka ko e ki’i fakamatala nounou ia ki he Lao ko eni Sea, mālō ‘aupito.

‘Eiki Sea Le’ole’o: Mālō ‘Eiki Minisitā! Fakatautau ki he ‘etau Tohi Tu’utu’uni. Kuo pau pē ke lau ‘a e lao. Kole ki he Kalake ke lau ‘uluaki mu’a ‘ae lao ko eni. Lao Fika 11. Ke fakatonutonu ha Lao Fakaangaanga ki hono pule’i hono tanaki ‘a e ngaahi Pa’anga Hū Mai 2019, pea toki hoko mai ki ai, hangē ko e me’a ‘oku fiema’u mai ‘e he ‘Eiki Minisitā Polisi, ‘o ka ‘i ai ha Mēmipa te ne fiema’u ke tukupū, pē ko e kupu 131. ‘E ‘ikai ke ngāue ‘a e Fale Alea ki he Lao Fakaangaanga hili hono lau ‘uluaki, ki ha taimi ko e uike ‘e ua, pē ko e taimi ‘oku lōloa ange ai. ‘Oku pehē ‘e he Fale, ‘oku fiema’u ke faka’atā ‘a e kau Mēmipa, ke nau sivi’i ‘a e Lao Fakaangaanga pea ki he kakai ‘o e fonua, ke nau fai ha ngaahi Fokotu’u. Ka ‘e ‘ikai kau heni ‘a e lao fakavavevave hangē ko ia ‘oku mou mea’i, he ko e founa ngāue eni ‘i he Fale ni. Kole ki he Kalake, ke ne lau ‘uluaki.

Lao Fakaangaanga ki hono Pule’i Ngaahi Pa’anga Hū Mai 2019

Kalake Tēpile: Lao fakaangaanga ki hono Pule’i ‘o e ngaahi ngāue Tānaki Pa’anga Hū Mai 2019.

Ko e Lao Fakaangaanga ki ha Lao ke fakatahataha’i mo fakalelei’i ‘a e Lao ki hono pule’i ‘o e ngaahi ngāue Tānaki Pa’anga Hū Mai.

Kuo TU'UTU'UNI 'e he Tu'i mo e Fale Alea 'o Tonga, 'i he Fakataha Alea 'o e Pule'anga 'o pehē: Konga 1: Talateu.

Kupu 1 – Hingoa Nounou mo e Kamata'anga. Kupu si'i (1). 'E ui 'a e Lao ni. Ko e Lao ki hono pule'i 'o e ngaahi ngāue Tanaki Pa'anga Hū Mai, 2019.

'Eiki Sea Le'ole'o: Ko ia 'oku loto ki hono lau 'uluaki 'o e Lao ko eni. Fakahā'aki e hiki ho nima.

Kalake Tēpile: 'Eiki Sea, 'oku loto ki ai 'a Veivsoa Taka, Siaso Sovaleni, 'Akosita Lavulavu, 'Eiki Minisitā kihe Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, 'Eiki Minisitā Polisi, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Ako, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, 'Eiki Minisitā Lao, 'Eiki Minisitā Ngōue, 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'Eiki Palēmia, 'Eiki Nōpele Tu'i'āfitu. Sea! 'Oku loto ki ai 'a e toko hongofulu-ma-tolu (13)

'Eiki Sea Le'ole'o: Ko ia 'oku 'ikai loto ki ai, fakahā mai 'i he founa tatau 'i he hikinima.

Kalake Tēpile: 'Oku 'ikai ha fakahā loto pehē 'Eiki Sea.

'Eiki Sea Le'ole'o: Lau tu'o ua.

Kalake Tēpile: Lao Fakaangaanga ki hono Pule'i 'o e ngaahi ngāue Tānaki Pa'anga Hū Mai 'o e 2019. Ko e Lao Fakaangaanga ki he Lao ke fakatahataha'i mo fakalelei'i 'o e Lao ki hono Pule'i ki hono pule'i 'o e ngaahi Ngāue Tānaki Pa'anga Hū Mai.

'Oku TU'UTU'UNI 'e he Tu'i mo e Fakataha Alea 'a e Pule'anga 'o pehē:-

Konga 1: Ko e Talateu: Kupu 1 mo e Hingoa Nounou mo e Kamata'anga: Kupu si'i (i). 'E ui 'a e Lao ni. Ko e Lao ki hono Pule'i 'a e ngaahi Pa'anga Hū Mai, 2019.

'Eiki Sea Le'ole'o: Ko ia 'oku loto ki hono lau 'o e Lao Fakaangaanga ko eni, kātaki 'o hiki ho nima.

Kalake Tēpile: Sea, 'oku loto k i ai 'a Veivosa Taka, 'Akosita Lavulavu, 'Eiki Minisitā ki he Ngāue Fakalotofonua, 'Eiki Minisitā Polisi, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Ako, 'Eiki Palēmia, 'Eiki Minisitā Fonua, 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, 'Eiki Minisitā Ngōue, 'Eiki Nōpele Tu'i'āfitu.

Sea, 'oku loto ki ai 'a e toko hongofulu mā ua. (12)

Kole ke tukuhifo e Lao Fakaangaanga ko eni ki he Kōmiti Kakato

Lord Nuku: Sea! Sea, ko e kole pē lava ke tukuhifo ki he Kōmiti?

'Eiki Sea Le'ole'o: 'Oku 'i ai ha pou pou ki he Fokotu'u ko eni? Kātaki pē Hou'eiki! Mou ki'i tokanga mai pē ki he 'etau ngāue. Ko 'ene lau tu'o ua pē 'etau palaoti, ka te u tuku atu pē 'a e faingamalie ko eni. Koe'uhi ke mou ... 'e he Hou'eiki 'oku nau fiema'u. Hangē pē ko e me'a na'e me'a 'aki 'e he Minisitā Polisi. Na'e faka'amu 'a e Minisitā Polisi ia ke tukuhifo, ka

koe'uhi ko 'etau founga ngāue, ko e lau 'uluaki, lau ua pea ko ena 'oku fokotu'u mai 'e he taha 'o e Hou'eiki Nōpele mei 'Eua, ke fai ha pou pou pea tukuhifo ki he Kōmiti Kakato.

Lao Fika 12. Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Tukahau Pa'anga Hū Mai 2019.

Kalake Tēpile: Lao Fakaangaanga mo e fakatonutonu 'a e Tukahau Pa'anga Hū Mai 'o makatu'unga 'i hono fa'u 'a e Lao ki hono pule'i 'o e ngaahi ngāue Tānaki Pa'anga Hū Mai. 2019.

'Oku TU'UTU'UNI 'e he Tu'i mo e Fale Alea 'o Tonga, 'i he fakataha ...

<004>

Taimi 1025-1030

Kalake Tēpile: ... alea 'o e Pule'anga 'o pehē: Kupu 1. Hingoa Nounou, Kamata ngāue'aki mo e 'Uhinga'i Lea. Kupu (1) 'E ui 'a e lao ni ko e Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Tukahau Pa'anga Hū Mai, 2019.

'Eiki Tokoni Sea: Ko ia 'oku loto ki he lau 'uluaki 'o e Lao ko eni, fakahā loto ki ai hiki ho nima.

Kalake Tēpile: Sea 'oku loto ki ai 'a Veivosa Taka, 'Akosita Lavulavu, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, 'Eiki Minisitā Polisi, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Ako, 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, 'Eiki Minisitā Ngoue. 'Oku loto ki ai'a e toko 9.

'Eiki Tokoni Sea: Ko ia 'oku 'ikai loto ki ai fakahā mai 'i he founga tatau, hiki nima.

Kalake Tēpile: 'Oku 'ikai ha fakahā loto ki ai 'Eiki Sea.

'Eiki Tokoni Sea: Lau tu'o ...

Kalake Tēpile: Lau tu'o 2. Lao Fakaangaanga Fakatonutonu Ki he Tukahau Pa'anga Hū Mai, 2019.

Ko e Lao Fakaangaanga ki he Lao ke Fakatonutonu 'a e Tukahau Pa'anga Hū Mai 'o makatu'unga 'i hono fa'u 'a e Lao ki hono pule'i 'o e ngaahi ngāue Tānaki Pa'anga Hū Mai, 2019.

'Oku TU'UTU'UNI 'e he Tu'i mo e Fale Alea 'o Tonga 'i he fakataha alea 'o e Pule'anga 'o pehē: 1. Hingoa Nounou, kamata ngāue'aki mo e 'Uhinga'i Lea. (1) 'E ui 'a e lao ni ko e Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Tukahau Pa'anga Hū Mai, 2019.

'Eiki Tokoni Sea: Me'a mai Fakafofonga fika 11 'o 'Eua.

Kole tukuhifo Lao Fakaangaanga ni ki he Kōmiti Kakato

Tevita Lavemaau: Tapu mo e Sea mo e Fale ni, Sea 'oku ou kole atu ke tuku hifo ki he Kōmiti

Kakato.

‘Eiki Sea Le’ole’o: ‘Oku ‘i ai ha pou pou ki ai? (Na’e pou pou’i)

‘Eiki Sea Le’ole’o: Sai tuku hifo ia ko ena kuo fai ‘a e pou pou ki ai, hoko kalake.

Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Tukahau Ngāue’aki 2019

Kalake Tēpile: Lau ‘uluaki. Lao Fakaangaanga Fakatonutonu Ki he Tukahau Ngāue’aki, 2019.

Ko e Lao Fakaangaanga ki ha Lao ke Fakatonutonu ‘a e Tukahau Ngāue’aki ‘o makatu’unga ‘i hono fa’u ‘a e Lao ki hono Pule’i ‘a e ngaahi ngāue Tānaki Pa’anga Hū Mai, 2017.

‘Oku TU’UTU’UNI ‘e he Tu’i mo e Fale Alea ‘o Tonga ‘i he fakataha alea ‘o e Pule’anga ‘o pehē: 1. Hingoa Nounou, kamata ngāue’aki mo e ‘uhinga’i lea. (1) ‘E ui ‘a e Lao ni ko e Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Tukahau Ngāue’aki, 2019.

‘Eiki Sea Le’ole’o: Ko ia ‘oku loto ki he lau ‘uluaki ‘o e lao ko eni fakahā loto ki ai hiki nima.

Kalake Tēpile: Sea ‘oku loto ki ai ‘a Veivosa Taka, ‘Akosita Lavulavu, ‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, ‘Eiki Minisitā Polisi, ‘Eiki Minisitā *MEIDECC*, ‘Eiki Minisitā Mo’ui, ‘Eiki Minisitā Ako, ‘Eiki Minisitā Fonua, ‘Eiki Palēmia, ‘Eiki Minisitā Pa’anga, ‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki, ‘Eiki Minisitā Lao, ‘Eiki Minisitā Ngoue, ‘Eiki Nōpele Tu’i’āfitu. ‘Oku loto ki ai ‘a e toko 14.

‘Eiki Sea Le’ole’o: Ko ia ‘oku ‘ikai loto ki ai fakahā mai ‘i he founa tatau, hiki nima.

Kalake Tēpile: ‘Oku ‘ikai ha fakahā loto pehē, ‘Eiki Sea.

‘Eiki Sea Le’ole’o: Lau tu’o 2.

Kalake Tēpile: Lau tu’o 2. Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Tukahau Ngāue’aki, 2019.

Ko e Lao Fakaangaanga ki ha Lao ke Fakatonutonu ‘a e Tukahau Ngāue’aki ‘o makatu’unga ‘i hono fa’u ‘a e Lao ki hono Pule’i ‘a e ngaahi ngāue Tānaki Pa’anga Hū Mai, 2017.

‘Oku TU’UTU’UNI ‘e he Tu’i mo e Fale Alea ‘o Tonga ‘i he fakataha alea ‘o e Pule’anga ‘o pehē: Kupu (1). Hingoa Nounou, kamata ngāue’aki mo e ‘uhinga’i lea. (1) ‘E ui ‘a e Lao ni ko e Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Tukahau Ngāue’aki, 2019.

‘Eiki Tokoni Sea: Ko ia ‘oku loto, ‘io me’a mai, Fakafofonga fika 11 ‘o ‘Eua.

Kole tukuhifo Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Tukahau Ngāue’aki

Tevita Lavemaau: Ko ia Sea kole ke tukuhifo ki he Kōmiti Kakato.

‘Eiki Tokoni Sea: Ko e fokotu’u mei he Fakafofonga ke tukuhifo ki he 11 mei ‘Eua, ke tukuhifo ki he Kōmiti Kakato, ‘i ai ha pou pou ki ai? (ne pou pou)

Fakama’ala’ala ngata ngāue Fale Alea ki he Tu’apulelulu

‘Eiki Sea Le’ole’o: Fokotu’u pea pou pou tukuhifo ia, mālō. Hou’eiki mou me’a hifo ki he’etau ngāue, ‘oku ‘i he Kōmiti Kakato ko e Lao fika 9, 10, mo e 14, kae ‘uma’ā foki ‘a e 11, 12, 13, ‘a eni ko eni na’e toki tukuhifo ‘a e 3 ko eni felālāve’i ‘aupito ia hangē ko e me’a ko ia na’e me’a ki ai ‘a e Minisitā Polisi. Ko e tafa’aki ko ia ‘a e Pa’anga Hū Mai ‘a e Fonua.

‘Oku ou fie fakahoko atu pē ke mou mea’i ko e uike ni tau ‘osi pē ‘i he Tu’apulelulu ko eni. Ko e talafatongia pē ‘oku ‘omai kiate au, pea ko e lava pē ko ē ‘etau ngāue koe’uhí ko ‘etau ‘āsenita na’e ‘osi fakapaasi pē mei Fale ni. Kā koe’uhi ko ho’omou tu’utu’uni ia kā ko e hā pē lelei taha ‘etau ngāue pea ‘oku ou tui pē ko ene lava ia. Kā koe’uhí ‘oku ou fakatokanga’i ‘Eiki Palēmia’, mo’ui mai ‘a e maama, me’a mai.

Kole Pule’anga ke to e fakakaukau taimi ke ngata ai ngāue ‘a e Fale

‘Eiki Palēmia: Tapu atu ki he Feitu’u na ‘Eiki Sea kae ‘uma’ā ‘a e toenga ‘o e Hou’eiki Mēmipa ‘o e Kōmiti Kakato. Ko e mo’oni ia ko e me’a ko ena ‘oku ke me’a mai ‘aki ko e ‘aho 18, ko e ‘aho ia kuo kotofa fakataata ki he’etau ‘āsenita ke ngata ai ki’i *session* ko eni. Ko e kole atu ‘a e motu’a ni koe’uhí foki ‘oku ‘i ai ‘a e *consultation* ‘oku teu ke fai ‘apongipongi, pea ...

<005>

Taimi: 1030-1035

‘Eiki Palēmia : ... ‘ikai ngata aí, ko e Lao fakavavevavé ‘oku kei tu’u pē mo e me’a ko ía. Ka ko e ‘uhinga pē e fakahoha’a atu ‘a e motu’a ni ki he Feitu’u na, neongo ko ‘etau Tu’utu’uni ia, ka ‘oku ou tui ‘e malava pē ke fai atu ha kole ki he Feitu’u na, pea mo e Seá, ke tau to e hanga ‘o fakakaukau’i ange mu’a, ‘e malava pē ke to e hoko atu kae’oua leva kuo kakato ‘a e ngaahi fiema’u ko eni, ‘a ia na’a tau ‘osi ‘ohake pē ‘i Fale Alea ni, ‘o fai ‘a e feme’a’aki ki ai. Ko e kolé pē ia.

‘Eiki Sea Le’ole’o : Mālō ‘Eiki Palēmia. Ko ‘eku lave’í, ‘oku ‘ikai ke toe ‘i ai ha Lao fakavavevave, he ko ena kuo ‘osi holomui e Pule’angá, pea kuo ‘osi fakahoko ai ki he ‘Eiki Seá. Ka ko e Seá ‘e me’a mai pē ‘a efiāfi, koe’uhí kapau ‘e me’a mai pē pea mou feme’a’aki, ka ko e talafatongia pē ‘oku ‘omai kiate aú. Ko e me’a ko ena ‘oku ke me’a mai ki aí, ‘oku ou tui ‘e toki me’a mai e Seá ‘o toki fakahoko atu ha tu’utu’uni ki ai. Kaikehe, Hou’eiki, ‘ikai ke to e ‘i ai ha me’a te u tokanga ki ai, ‘oku ou tui. ‘Oku ‘i ai ha ni’ihi he kau Fakafofongá ‘oku ‘i ai ha me’a ‘oku ... ‘E Fakafofonga Fika 11. ‘Io, me’a mai koe, Fakafofonga Fika 13, pē’i tamate’i ho’o maama, Fakafofonga Fika 11. Fika 13.

Fakamālō’ia ngāue fakavavevave Pule’anga feau mate ‘uhila Vahe Kauvai

Veivosa Taka : Tapu pea mo e ‘Eiki Seá. Tapu pea mo e Fale ‘eiki ni, ‘Eiki Sea. ‘Oku ou fakamālō atu koe’uhí ko e kei laumālie lelei e Feitu’u na mo e fakahoko ‘etau fatongia. Ko e ki’i

me'a pe eni ia, 'Eiki Sea. Ko 'eku fokoutua hake pē 'o fakahoko atu e fakamālō ki he Minisitā *MEIDECC*, Minisitā *Public Enterprise*, kae 'uma'ā 'enau kau *CEO*, koe'uhí ko e fakatangi, ko e *emergency* na'e hoko i Vahe Kauvaí 'o po'uli kotoa e fonuá, pea 'oku ou tui, Sea, kuo lipooti mai mei ai e 'ofisakoló, pule fakavahé, kuo ulo e maama. 'I he tokoni 'a e Potungāue ko eni *MEIDECC*, kae 'uma'ā e *Public Enterprise*, 'o fakahoko e fatongia ko iá. To e 'oatu foki e fakamālō tatau pē kia kimoutolu, 'e ongo Minisitā, kae 'uma'ā ho'omo Potungāue, fekau'aki pea mo e po'uli kuo tō 'i he 'otu Kinekiná 'o mate kotoa ai 'enau 'uhilá. Pea 'oku ou tui kuo 'omi 'a e fetu'utaki ki he motu'a ni, 'oku fakafolau atu e ongo toko ua ke na sio ki he *transformer* 'a e kolo ko Felemeá, pea 'oku 'i ai 'a e 'amanaki lelei 'e to e fiefia e kāinga ko iá. Pea 'oku ou fakamālō atu ai ho'omou *respond* vave mai ki he *emergency* 'a e kāinga hoku vāhengá, pea mo e vāhenga 12. Mālō 'Eiki Sea e ma'u faingamālie.

'Eiki Tokoni Sea : Mālō Fika 13, Ha'apai. 'Eua, faka'osi mai.

Tokanga ki he 'ikai fe'unga tu'unga 'i ai 'api pilīsone Sainai, 'Eua ki he nofo

Tevita Lavemaau : Tapu pea mo e Seá. Tapu pea mo e Palēmia mo e Hou'eiki Minisitā, Hou'eiki e Falé, Sea. Fakamālō atu he ma'u e faingamālie he pongipongi ni. Sea, ko e ki'i me'a iiki pē 'e 3, fakahoha'asi ai ho Falé he pongipongi ni. 'Uluakí, Sea, ko e 'api ko ē 'oku .. 'api pōpula ko ē 'i 'Euá. Ko e fale pilīsone 'oku tauhi ai e kau pōpula, pea mo e nofo'anga e Kau Sela, 'oku 'iloa ko Sainai, he Vahefonua 'Eua, Sea. Talu eni pea mei he matangi ko *Gita*, Sea, Fepueli ta'u kuo 'osí, te'eki ai ke fai ha ngāue ki he 'api ko 'ení. 'Oku 'i he tu'unga fakatu'utāmaki 'aupito. 'Oku lolotonga lele eni he faha'i afā, pea mo e 'uha, mo e ngaahi ha'aha'a 'o natula.

Ko e feitu'u ko ení, ko e fu'u loto toafa pē ia, 'Eiki Sea. Pea na'e fai pē e fa'a talanoa mo e kole ki he 'Eiki Palēmia, kae 'uma'ā e Minisitā, pea 'oku ou fakakaukau au ia, Sea, ke u kole au ki he Pule'angá, mou fetukutuku mai 'e moutolu e kakai ko ení, 'o 'omai pē ki heni, ko e 'uhingá kapau 'oku mou ta'etokanga ke tokanga'i e kakai ko ení, tamate'i e 'api pōpulá ia. He 'oku 'i ai pē mo e ngaahi palopalema lahi 'aupito ia 'oku nau fakatupu, hono 'ave ki motú. Pea ko e kole ko ení, 'Eiki Sea, koe'uhí ko e faingata'a ko ē 'oku nofo ai e kau ngāue ko ení. Pea 'oku ou tui 'oku 'ikai ke fe'unga ia. Na'e 'i ai e taimi e ni'ihi na'a ku fakakaukau ke u kole ki he Toketā, ke ma o 'o 'a'ahi, ke 'omai ha tohi, 'oku 'ikai fe'unga e feitu'u ko 'ení ke fai ai ha nofo.

Kole ha tokoni fakavaveve ke tata Uafa Nafanua, 'Eua

Ko hono uá, 'Eiki Sea, ko e tu'unga ko ē 'oku 'i ai e uafu ko ē 'o 'Euá. Ko e faha'i ta'u 'uha ko ení, 'oku 'ikai ngata pē ia 'i he te'eki ai ke fai ha ngāue, hili e ngaahi matangi kuo tau sītu'a mei aí, ka 'oku 'i he tu'unga fakatu'utāmaki foki ia, Sea, he ko e tele'á, 'a Tele'a Hiva, 'oku hifo hangatonu pē ia, fe'unga tonu pea mo e uafú. Pea 'oku tatau pē 'ena mamaha 'a'ana mo 'ene hu'a, 'oku fu'u matolu 'aupito e kelé, Sea, pea 'oku 'omai mo e ngaahi maka ki he loto uafú, pea 'oku fakatu'utāmaki 'aupito eni ki he ...

<006>

Taimi : 1035-1040

Tēvita Lavemaau : .. ngaahi vaka 'oku nau ngāue'aki 'a e uafú, tautautefito ki he 'Onemató mo

e Mauí. Kuo tu'ō lahi 'a e fa'a maumau 'a e Mauí, pea neongo na'e fai e kole mo e kole mo e kole, ka 'oku mahino pē ki he motu'á ni, 'oku 'i ai e tokoni 'a e Pangikē 'a Mamaní ki he ngaahi uafu e 'otu motu. Ka ko e tatá ia 'Eiki Sea, 'oku fu'u fiema'u fakavavevave ia. 'Oku 'i ai e me'angāue 'a e Potungāue Taulangá, te ne lava fakahoko e ngāue ko eni. Pea 'e lava pē 'o tokoni 'a e 'Onemató, ke fakakakato 'a e ngāue ko eni. Ko ia 'oku 'i ai e kole ki he 'Eiki Minisitā mo e 'Eiki Tokoni Palēmiá, kātaki fakamolemole mu'a kae ki'i tokanga, he 'oku fu'u vivili 'aupito 'a e fiema'u ko eni 'a e Vahefonua 'Eua.

Tu'unga fakatu'utāmaki e ngaahi hala ngoue 'i 'Eua

Ko e me'a faka'osí 'Eiki Sea ko e uafú ai pē ia, pea mo e hala pule'anga. Ko e tu'unga ko ia 'oku 'i ai he 'uho'uha ko ení, pea 'oku 'osi faitaa'i ke toki 'omai ke me'a ki ai, 'oku hangē ha 'ā puaká ia 'a e uafú ia he'ene pelepela. Pea tukukehe ange 'a e hala Pule'angá ia, ko e mālō kuo lava 'o tanu 'a e hala lahi 'i lotofonua. Ka ko e ngaahi hala ko ia ki he hala ngoue 'Eiki Sea, 'oku 'i he tu'unga faka-tu'utāmaki 'aupito. 'Oku ou lave'i pē 'oku 'i ai 'a e polokalama ngāue ki ai Sea. Ko e kole ia ko ení ko e kole pē ha ngaahi fu'u loli maka, ke hua'i hifo ki he fu'u loto luo ko ení, kae lava ai pē 'o ngāue'aki 'e he me'alele. 'Oku ou 'amanaki pē 'e laumālie lelei 'a e 'Eiki Palēmiá ki he ngaahi fakahoha'a ko eni. Na'e me'a ange 'a e 'Eiki Palēmiá he 'osi 'a e Kilisimasi. Pea na'a ku pehē 'e au 'e 'osi 'e langa ai pē 'a e pilīsone he ta'u fo'ou ni. Ko eni 'e to e 'osi pē 'a Mā'asi, pea 'e to e 'osi pē mo e ta'u fakapa'anga ko eni. Pea kapau leva 'oku 'ikai ke fakakaukau 'a e Pule'angá ke langa 'a e pilīsone ko eni, ko u kole atu ke tamate'i pea fakafoki mai 'a e kau Pilīsone pea mo e kau ngāue ki Tonga ni mo e faka'ofa. Mālō 'Eiki Sea.

'Eiki Tokoni Sea : 'Io, mālō. Me'a mai 'Eiki Palēmia 'o fekau'aki mo e ...

Ngāue Pule'anga ke 'ave ngaahi fale Tonga Side School ki he pilīsone 'Eua

'Eiki Palēmia : Tapu atu ki he Feitu'u na 'Eiki Sea, pehē ki he Hou'eiki Mēmipa. Ko e me'a ko eni 'oku lave ki ai, 'oku ne hanga 'o 'omai e me'a 'e 3. Ko e 'uluakí, ko e tu'unga ko ia 'oku 'i ai e 'api popula 'i 'Euá 'oku 'i ha tu'unga fakatu'utāmaki pea 'oku totonu ke fai ha ngāue ki ai. Sea, na'e 'a'ahi atu 'a e motu'á ni ki he Pilīsone 'ou mamata tonu, mo'oni 'aupito. Ko e fokotu'utu'u ko ia 'a e Pule'angá, ko e ngaahi fale ko eni 'o e *high school, Side School* 'a eni 'oku haé, 'e to'o kātoa foki 'a e 'ū fale ko iá, pea 'oku mou fakatokanga'i kātoa ko e nāunau lahi faka'ulí'ulia eni. Pea ko 'emau fokotu'utu'ú, ke to'o 'a e 'ū fale ko iá, 'o 'ave 'o ngaahi 'aki, pea 'oku 'osi kamata fai 'a e ngāue ki ai. Ka 'oku ... ko e kole pē ki he Fakafofongá, ko eni pē 'oku fai 'a e ngāue ki ai. Pea ko e ngāué eni 'oku ou hanga 'o fakamatala atu he letiō ... Kātaki pē kau populá, kapau 'oku ngali tuai, ka ko e fokotu'utu'ú ia ke 'ave kātoa 'a e ngaahi fale 'oku hae ko ē, 'ave ki 'Eua, kei faka'ofo'ofa 'aupito pē 'a e kapá mo e papa ke ngāue'aki.

Fakamahino Palēmia 'ikai ko 'Eua pē 'oku fe'ao mo e palopalema he kovi e hala

Ko e me'a ko eni hono 2 ki he kelé, 'oku 'ikai ko ha toki *flood* eni 'a e fanga ki'i vai ko eni 'oku talanoa ki ai e me'á. Talu pē e fokotu'utu'u e kelé mei he'ene tuai, a'u mai ki he 'ahó ni. Ko e to'u 'uhouha ko ení, mo'oni pē 'a e Fakafofonga. Ko e 'uho'uha ia ko ení, 'oku to e lahi ange, ka 'oku ou tui 'oku 'osi 'i ai pē e fokotu'utu'u ki ai 'a e Pule'angá. Sea, ko e 'uha ko ení ko e kovi 'a e halá, 'oku 'ikai ko 'Eua pē. Me'apango 'oku 'ikai ke tau fu'u, ...ko e hokohoko 'a e 'uho'uhá, 'o toe fu'u koviange 'a e halá, kātoa pē 'a e Vahefonua 'Euá, pea pehē ki he Vahefonua Tongatapu.

Ka 'oku 'ikai ke tuku e me'á, 'oku fai e tokanga ki ai. Ka ko e me'a eni 'oku totonu ke tau manatu'í, 'oku fiema'u 'e he Pule'angá ha ngaahi tukuhafo'ou, ko e 'uhingá ke to e tãnaki mai 'a e *revenue* ke to e lahi ange, koe'uhi ko e fiema'u ko eni 'oku tau talanoa ko eni ki ai.

'A ia ko e ngaahi Lao ko eni 'oku lolotonga fai hono alea'í, taumu'a 'a e Lao ko íá, ke fakalahi mai 'a e pa'anga hū mai 'a e Pule'angá *revenue*, koe'uhi ke tanu'aki hotau ngaahi hala. Ka 'oku ou kole atu 'oku 'ikai ko 'Eua pē 'oku kovi hono hala. Kapau 'oku mou me'a atu ki he ngaahi kolo ki 'utá, mahalo 'oku tatau pē mo Vava'u. Ko e halá ia 'oku mo'oni, ka he 'ikai ke lava 'e he tu'unga fakapa'anga 'a e Pule'angá 'i he 'ahó ní, 'o tanu kãtoa 'a e 'ū hala. 'Oku 'i ai pē Va'a 'a e Potungãue *MOI*, ko 'enau tefito'i ngãué, ke nau hanga 'o teuteu mai 'o fakahokohoko mai 'a e tanu 'o e halá fakatatau ki he'etau sēniti ko ia 'oku ma'u. 'A ia ko e palopalemá ko e 'ikai ha pa'anga fe'unga ke fakahoko'aki 'a e ngãue ko ia. 'Oku fai pē 'a e ngãue 'a e Potungãue fakapotopoto tahá ki hono fakahoko

<008>

Taimi: 1040-1045

'Eiki Palēmia: hokohoko, ka tau ki'i kãtaki pē 'o, 'o tali e fo'i mo'oni ko ia 'oku 'ikai ke 'i ai ha, ke a'u hotau ivi ke fakahoko'aki e ngaahi ngãue ko ia ka tau kãtaki pē he tatali.

Ko e me'a faka'osi na'e tokanga ki ai e Fakafofonga ko eni, Fakafofonga ko e hã koã e me'a faka'osi kãtaki?

Tēvita Lavemaau: Ko e ...

'Eiki Tokoni Sea: 'Ai ka u ki'i fakamanatu atu 'e au. Ko e hala Pule'anga maumau pea ko e uafu 'oku hangē ha tu'unga 'oku fu'u kovi 'aupito.

'Eiki Palēmia: Ko ia hangē ko e me'a ko ē na'a ku lave ki ai ...

Tēvita Lavemaau: Mo ki'i tanu'i pē funga uafu 'aki ha ki'i loli maka. 'Oku 'ikai ko e ngata pē he tata ka ...

'Eiki Palēmia: Mo'oni pē ia. 'Oku 'ikai ke 'i ai ha taha te ne hanga 'o, 'o tala atu ki he Feitu'u na 'oku 'ikai ke mo'oni ka ko e me'a ko eni 'oku ou talaatu 'oku 'ikai ko 'Eua pē. Kapau te tau sivi'i kãtoa e hala 'o Tonga ni palopalema tatau. Hanga he 'uho'uha ko eni hokohoko ko eni 'o 'ai e hala 'o to e fu'u kovi ange. Fakataha mo e lahi 'a e me'alele he fonua ni 'oku ne hanga he ngaahi me'a ko ia 'o tokoni'i ke to e, kã 'oku fai e ngãue ki ai. 'Oku 'osi hanga 'e he Potungãue ko eni 'o fokotu'utu'u 'enau polokalama ke fakahokohoko e tanu, he 'ikai ke lava ke tau tanu fakataha e 'ū hala ke sai pē he fo'i taimi 'e taha. Tau tali e fo'i mo'oni ko ia kuo pau ke tau fakahokohoko 'o fakatatau ki hotau ivi. Tukukehe kapau kuo talamai ha tama 'e taha 'oku 'i ai ha'atau fu'u fokotu'unga pa'anga ke, ko 'ene tu'u he taimi ni tau feinga ke fa'u mai e ngaahi lao ke tãnaki mai e *revenue* ke to e lahi ange ke fakahoko'aki e ngaahi fatongia ko eni.

Ko e me'a pē ia 'oku kole atu he motu'a ni tau ki'i sio hifo angē kia tautolu mo hotau ivi pē 'oku

tau lava ‘o ma’u ha pa’anga fe’unga ke fai’aki e ‘ū ngāue ko ‘eni. Ko e fakapotopoto taha eni ‘oku fai he Pule’anga ko eni. Ko e hā e ki’i sēniti ko ē ‘oku ma’u fai e fokotu’utu’u e ngāue fakahokohoko ‘o fakatatau ki he ngaahi me’a ko ē ‘oku tau pehē ‘oku fiema’u fakavavevave pea ‘ave ki ai e sēniti. Ka ko ia ko u kole atu ki he kāinga ‘Eua mou kātaki fakamolemole tau fai pē ‘a e lelei taha ‘a e Pule’anga ko eni ke feau ‘a e ngaahi fiema’u ko eni ‘a e kakai fakalukufua ‘a e fonua ‘oku ‘ikai ko ‘Eua pē ka ‘oku mahalo ‘oku to e lahi ange ‘a Tonga ni ia. Tukukehe ‘a Ha’apai, Vava’u te’eki ke tau, ‘omai e ngaahi fiema’u ko ia. Mālō.

‘Eiki Tokoni Sea: Mālō. Me’a mai Minisitā Pa’anga.

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Tapu mo e Feitu’u na Sea. Pea tapu mo e ‘Eiki Palēmia. Tapu mo e Hou’eiki Kapineti kae ‘uma’ā e Hou’eiki Nōpele ‘o e fonua pehē ki he Hou’eiki Fakafofonga ‘o e Kakai. Fakamālō atu Sea ma’u ho Sea he pongipongi ni. Pea ko e tu’u hake pē ke, kau pē he talanoa he palopalema faingata’a ko eni. Hangē ko e me’a kuo me’a ki ai ‘a e Palēmia ko e mo’oni. Pea ‘oku ongo’i he motu’a ni ko e motu’a ni ‘oku nofo he sēniti ‘a e ngaahi fiema’u. Pea ‘ikai ke u to e, to e fu’u lave lahi he ko e ki’i me’angāue foki ‘oku fa’a me’a pē ki ai ‘a e Tokoni Palēmia ki’i me’angāue ‘oku fai’aki e, ko e ki’i mīsini lalahi pē ‘e ua. ‘Oatu pē mei heni ‘o ‘ave ki ‘Eua. Pea ‘oku mea’i pē he Fakafofonga. ‘Oku lolotonga sai e fo’i hala, ‘a e hala ko ē ‘o ‘Eua. Tukukehe ‘a e hala ia ko ē ki ‘uta he na’e toki fakafoki mei ai ‘a e ‘ū me’angāue ki heni. Pea ‘ai ke ‘oatu ki Vava’u. Ka ‘oku kei faingata’a pē foki.

Lord Nuku: ‘Eiki Sea, kole pē mu’a ki’i fakatonutonu ange ki he ‘Eiki Minisitā.

‘Eiki Tokoni Sea: Ki’i me’a hifo Minisitā Pa’anga.

Lord Nuku: Ko ‘eku ki’i fakatonutonu atu ‘oku ‘ikai ke sai e ...

‘Eiki Tokoni Sea: Minisitā Pa’anga.

Lord Nuku: Fo’i hala ...

‘Eiki Tokoni Sea: Me’a hifo ki lalo.

Lord Nuku: ‘Eiki Minisitā ‘oku lolotonga kovi ia.

‘Eiki Minisitā Pa’anga: ‘Io kātaki pē ...

Lord Nuku: ‘Oku ‘uhinga ai ‘a e fakahoha’a mai.

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Fakamolemole atu ki he ‘Eiki Nōpele ‘Eua.

Lord Nuku: Ko ‘eku ‘uhinga pē ‘eku fakatonutonu ange ki ai.

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Mahalo pē.

Lord Nuku: Ke ‘oua te ne me’a ‘oku saí he ‘oku lolotonga kovi ‘aupito ‘aupito ‘a e hala ko eni pea mei ‘Ohonua ki Sainai. Mālō Sea.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Ko ia ko e fo’i, mālō Sea. Ko e ki’i hala ko ia na’e fai ai e ngāue ‘a e, pea ‘oku ki’i hiki hake ki he tu’unga ange ‘e taha ka ‘oku ...

'Eiki Tokoni Sea: Ki’i fakanounou ...

'Eiki Minisitā Pa'anga: Mahalo pē ‘oku te’eki ke a’u ki he, ki he tu’unga ko ē te tau fiemālie ai. Ko e, ko e ki’i me’a lahi ko u ki’i tokanga ki ai ko e konga ko eni ki he uafu pehē ko ē kuo fonu e kele ai. Ko e palopalema faingata’a pē foki eni mei mu’a. Ka ko ‘eku kole pē ki he Fakafofonga, ‘oku fai e kole ki Siaina ki he ‘ū me’angāue ke ma’u mai. Ka tō mai ka faifai kuo tau monū’ia he ‘ofa ko ē ‘a Siaina, ‘e ‘i ai ‘etau to e ki’i hiki hake ki he tu’unga ‘e taha ‘i he ngaahi ko ē hotau ngaahi hala. Kai kehe ka ko e fo’i taimi ko eni ko u kole pē ki he Fakafofonga ‘Eua 11, ‘oku ‘i ai foki honau ngaahi vaka. Pea ko u tui ‘oku tupu e vaka ko eni ‘o e, ‘o ‘Eua 11 mo e Nōpele na’a lava ke nau ki’i tokoni ‘o ki’i tata’i pē ...

Tēvita Lavemaau: Fakatonutonu ‘Eiki Sea.

'Eiki Minisitā Pa'anga: ‘O ki’i tata’i hake pē ‘a e kele ‘o tuku ki tafa’aki.

Tēvita Lavemaau: Ko e fakatonutonu ki he ...

'Eiki Tokoni Sea: Fakatonutonu Minisitā.

<009>

Taimi: 1045-1050

Tevita Lavemaau: Fakatonutonu eni ‘Eiki Minisitā.

'Eiki Sea Le'ole'o: Minisitā Pa’anga. Ko ‘ene fai pē ha fakatonutonu pea ke me’a ki lalo ‘oua te ke to e me’a he me’á. Mou toki ‘ai he Seá ha’ane me’a mai e me’a ko ená.

Tevita Lavemaau: Fakatonutonu atu pē.

'Eiki Sea Le'ole'o: Me’a mai fakatonutonu.

Tevita Lavemaau: Tapu mo e ‘Eiki Sea, tapu mo e ‘Eiki Palēmia. Fakatonutonu pē na’a hala ki he lēkootí. Lolotonga uku e si’i vaka ‘Euá he taimi ni, he faingata’a’ia. Manatu’i ko e ki’i vaka pē ia he feinga ‘a e kāinga. Pea ko e ‘ai eni ke u kole *subsidy* mai ki he Pule'angá ha tokoni. Mālō ‘Eiki Sea.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Mālō ‘Eiki Sea, fakamālō atu. Ko u fa’a fanongo pē foki he me’a ‘a e ‘Eiki Fakafofonga ‘o ‘Euá. Fa’a pehē, ki Vava’u lahi, Fatafata Māfaná, Ha’apai Veu ki he Fanga ‘One’oné, Ka ‘oku ‘i ai ha me’a ‘oku mou tokanga, te mau lele atu ‘o mau, ko e fonua ‘a ‘Eua. Pea

ko e 'uhinga ia ki he taimi faingata'a ko ení he ko e, ke nau, kapau 'oku, nau lava pē nautolu, ko nautolu pē te nau lava 'o fai e fo'i ngāue ko iá, ngāue. Tukumai ke mau ki'i tatatata pē 'emautolu e kelé kae hao ai 'emau vaká. Ko ia pē Sea ko e anga pē ia e ki'i kole. Mālō 'aupito Sea.

'Eiki Sea Le'ole'o: Mālō. Ko u tui Hou'eiki kuo fe'unga.

Tevita Lavemaau: Sea ka u ki'i,

'Eiki Sea Le'ole'o: 'Io, me'a mai angé Fakafofonga 'Eua.

Tevita Lavemaau: Mālō. Fakamālō atu pē ki he 'Eiki Palēmiá. Kapau ko e fa'ahinga tali eni ia 'Eiki Sea ko e tali tatau ai pē. Hangē pē ko e talatala ko ē kae mai pē fo'i panatolo, 'alu pē 'o folo fakaongoongo ai pē.

Ko e uafú ia 'Eiki Sea nau fakahoha'a ko ē ki aí, 'osi ma'u ia 'e he Poate Taulangá e me'angāue ko ē 'a Siapani ko ē na'a nau fai e ngāué. Pea na'e 'osi ngāue'aki pē ia ki hono tata 'a Fāua. Ko e kole pē eni ia ko e 'uhingá 'oku fa'a maumau homau vaká. Ka maumau homau vaká ko 'ene, 'ikai ke mau to e lava 'o fefolau'aki. Ko e kole eni ia ki he Pule'angá ke mou angalelei 'o fengāue'aki pē mo e ngaahi uma ngāue pē 'o e Pule'angá ke 'omai e ngaahi me'a ngāue ko iá pea 'e lava pē 'o ngāue'aki e 'Onemató ia, 'o, ko 'emau tokoni atu he ngāue ko ení kae lava 'o fakalelei'i e kongá ko iá.

Fokotu'u to'o \$ mei he tukuhau'i e lolo ngaahi 'aki 'u hala pule'anga he ta'u 3 ka hoko

Ko e me'a faka'osí pē 'Eiki Sea ko e, nau lave pē ki heni na'e lave ki ai e Fakafofonga Ha'apai. Ko e fo'i makamaka momosí 'Eiki Sea, faingata'a'ia lahi mo'oni 'oku mau fepaki mo iá. 'Oku 'i ai e fu'u maka ia e Pule'angá faka'ofo'ofa. 'Ikai ke 'i ai ha me'angāue ia ke fai'aki e ngāué. Ko e ngaahi me'a ko ē 'oku fai ki he langa mo e me'a kotoa pē 'oku fai, a'u ki he ngāue ki he halá hono valitā'i. 'Oku fetuku mei Tonga ni ki motu. Pea ko u 'ilo'i pē 'Eiki Sea 'oku tatau pea mo Ha'apai. Ko ia 'oku, ko e ngaahi fiema'u eni ia 'oku fu'u vivili 'aupito ki he langa fakalakalaká, he 'oku 'ikai ngata pē he ngaahi langa e ngaahi kautahá ka ko e ngaahi langa ko e ngaahi langa taautahá. Ko e to e fu'u fakamole lahi mo'oni eni ki he kakai e fonuá 'Eiki Sea.

Ko ia ko u tuku atu pē au ki he Pule'angá. Pea 'oku 'ikai ko ha toki fakahoha'asi eni ia e Pule'angá. Ka ko e kolé, 'ai ā mu'a ke tau ki'i nga'unu kimu'a 'ai ha ki'i me'a 'e taha kae toki, 'o anga pehē. Na'a faifai 'oku tau a'u atu pē eni 'o 'osi 'a Sune ko e talí ai pē. Ka ko e kongá ko ē ki he me'a fakapa'angá 'Eiki Palēmia, ko e 'uhingá pē, 'oku mahu'inga pē ke ke mea'i. Ko e loló, na'e sēniti 'e 50 pē 'a e kamata hotau Pule'angá he taimi na'a ke 'Eiki Tau ai 'o a'u mai ki he 'aho ni, 'a e loló ki he lita. Ko e taimi ni 'oku seniti 'e 65 ki he lita. Ko e fika'i fakakātoa ko ē pa'anga ko ē 'oku ma'u ko ē pea mei he tisoló, 'oku pa'anga ia 'e 60 miliona hono tuté. Ko e ki'i patiseti ko ē na'e 'ai ki he halá he ta'u ní, pa'anga 'e 10 miliona. Ko u fokotu'u atu, to'o kātoa e pa'anga ko ē 'oku tute ko ē he loló, 'ave ke fakalelei'i'aki hotau halá ke faka'ilonga'i'aki ho kuongá. He ko e taha eni 'etau kaveinga ngāue. Tau hanga 'o ngaahi e halá ke 'osi he fo'i ta'u pē 'e 3 ko ení. Mālō 'Eiki Sea.

'Eiki Palēmia: Te ke tali pē ke u ki'i tokoni atu.

'Eiki Sea Le'ole'o: Mālō.

'Eiki Palēmia: Na'a ke toki foki atu pē mei he Pule'angá he mahalo he ta'u eni 1 mahalo mo e me'a.

'Eiki Sea Le'ole'o: 'E 'Eiki Palēmia.

'Eiki Palēmia: 'Ikai ko 'eku 'uhinga 'eku ...

'Eiki Sea Le'ole'o: Fakamolemole, me'a mai pē ke tō lelei pē mo e fiema'u 'a e Kau Fakafofongá. 'Oua te mou fakafo'ituituí he ko e me'a ia 'oku lahi ai ko ē me'a 'i Falé ni.

'Eiki Palēmia: 'Oku 'ikai ko ha fakafo'ituitui ka ko 'eku 'uhingá pē ke fakamahino'i. 'Oku mo'oni 'ene, 'ikai 'i ai ha, 'ikai ke u hanga 'e au 'o faka'ikai'i.

'Eiki Sea Le'ole'o: Ko ia.

'Eiki Palēmia: Ka ko e ngaahi me'a ko eni 'oku 'ikai ko ha'ane toki hoko fakatu'upakē, ngaahi me'a ko eni na'e tafe mai pē mei he kuohilí 'o a'u mai ki he 'aho ni. Mālō.

'Eiki Sea Le'ole'o: Mālō. Faka'osi mai Minisitā Polisi.

Fakahā Pule'anga 'e tokoni Pangike Māmani fakalelei'i pilīsone 'Eua

'Eiki Minisitā Polisi: Mālō 'aupito 'e 'Eiki Sea e ma'u faingamālie. Tapu mo e Feitu'u na kae pehē ki he Hou'eiki Mēmipa e Fale Alea. Sea tu'u pē motu'a ni ia ke u poupou atu ki he lave ko ē fekau'aki pea mo e pilīsone ko ena 'o 'Euá. 'E Hou'eiki, ko e tu'unga ko ē 'oku 'i ai ko ē hotau fonuá he taimi ni, ko 'ene tō ko eni 'a e fakamamafá ki hono puke ko ē ni'ihi fekau'aki pea mo e *drugs* 'e Sea. Kamata ke fu'u tokolahi 'a Hu'atolitoli. Pea 'e 'ave leva e ni'ihi ia ki he 'api pilīsone ko eni 'i 'Euá 'a ē ko ē 'oku me'a mai ai 'a 'Eua 11.

<001>

Taimi: 1050-1055

'Eiki Minisitā Minisita Polisi: ... 11. Pea taimi ko ē kapau 'e a'u e kau pōpulá 'o 70 'oku kau ia he tokolahi Sea. Lolotonga 179 he taimi ni. Na'e toki mahua atu e toko 50 tupu ko e kau faito'o konatapu 'ata'atā pē. Pea ko 'ene tu'u 'a'ana ko iá Sea 'oku 'ave leva e tokangá ko hono 'uhingá na'e 'i ai e taumu'a na'e 'ave 'a 'Eua na'e 'i ai e fo'i taimi na'e lele atu e motu'a ni 'o ngāue he pilīsone ko iá ko e 'ofisa. Na u ki'i pule he fo'i va'a ko iá he ki'i fo'i ta'u 'e taha 'o tokanga'i. Sea ko e me'a eni 'oku hoko. Nofu fakataha pē pōpulá pea mo e selá. Na mohe pē he fo'i feitu'u pē 'e taha. Pea 'oku 'ave 'a e selá 'o 'ave 'o nofo mo e pōpulá ngāue pōpula ai pē mo e selá.

Ko e tafa'aki eni ia e mo'ui 'oku pūlia 'aupito mei he sōsaietí ka ko e vahe 'oku tatau pē ia mo e ngaahi vāhenga kehe. 'A ia ko 'eku fakahoko atu pē Sea 'a e mahu'inga 'o e tafa'aki ko iá pea mo e anga 'ene tu'u ki he kaha'ú 'e tokoni'i. Ko 'ene 'unu eni 'a e 'ū 'api pilīsoné ka 'oku mahalo na'a 'oku ... 'a e *World Bank*. Na'e 'osi fai e fēmāhino'aki ki 'Eua ko hono fakafo'ou 'a

e pilisone mo e nofo'anga 'a e kau selá 'i he tokoni ko eni he 'osi e tō 'a e afā ko e pa'anga 'e valu kilu Sea. Ka ko e ki'i ...

'Eiki Sea Le'ole'o: Mālō 'Eiki Minisitā.

'Eiki Minisitā Polisi: Fakahoko atu pē ia Sea mo e pou pou ki he tokanga 'oku fai mai ki ai. Mālō.

'Eiki Sea Le'ole'o: Mālō. 'Io me'a mai 'Eiki Nōpele fika 1 Ha'apai.

Lord Tu'iha'angana: Tapu mo e Feitu'ú na 'Eiki Sea pea tapu mo e Fale Alea 'o Tonga. Sea ko 'eku ki'i fehu'i pē 'aku ia hangē ko e me'a ko eni 'oku fekau'aki mo e 'api pōpula ko ē 'i 'Euá. Ka ko 'eku kole pē 'a'aku ki he 'Eiki Palēmia hangē na'a ku ma'u ko 'ene pehē ko e 'ū te u hae ko eni e 'ū fale ako 'i *Side School* ko ia 'oku 'ai ke 'ave ki, kātaki pē 'Eiki Palēmia na'e 'ikai ke u ma'u lelei ho, 'a e *Side School* ko eni 'i Tonga ni? 'Oku ...

'Eiki Palēmia: Kau ai pē mo e ...

'Eiki Sea Le'ole'o: Fakamo'ui 'a e maiká fakamolemole.

'Eiki Palēmia: Pea mo e *allocation* he pa'anga 'a e Pule'anga ke fakalahi'aki e tokoni e, 'a e *material* ko ē ke ngaahi'aki e ...

Lord Tu'iha'angana: Ko ia pē Sea. Ko 'eku ki'i ma'u fiema'u pē 'aku ki he Pule'anga ke nau fakama'ala'ala he 'oku hangē kiate au 'oku si'i 'amanaki mai mo e Kolisi Tonga ki he 'ū fale ko ia hangē ka 'oku 'ai pē 'aku ke māhino pē ko fē koā 'e 'ave ki ai e naunau ko ia he 'oku hangē kiate au 'oku 'amanaki mai e Kolisi Tonga ia 'e hae ange 'ū fale 'o fētuku ange ki ai. Ka 'oku 'ai pē au ke fakapapau'i mai he Pule'anga.

'Eiki Sea Le'ole'o: Mālō.

Lord Tu'iha'angana: Tā ko ena 'oku, pē 'oku 'ave ki 'Eua pē 'oku, ka ko ena 'oku mālō 'oku hangē ko e me'a e 'Eiki Minisitā Tukupau 'oku 'i ai e pa'anga vahe'i.

'Eiki Sea Le'ole'o: Me'a pē ke ke mea'i 'e 'Eiki Nōpele mahalo ko ha fale mahalo 'oku fā pē nima 'oatu ha taha ki he Kolisi Tonga pea 'ave ha taha ki 'Eua. Minisitā Ako.

'Eiki Minisitā Ako: Tapu mo e Sea ko e fakamāhino atu pē. Mo'oni e me'a 'oku ke me'a'aki. Ko e fale pē ia 'e taha ko e fale pē 'e taha taupotu ki hē 'oku 'ave pea ko e toe 'oku 'ave ia ke langa'aki e lokiako 'e valu 'a e Kolisi Tonga mālō.

'Eiki Tokoni Sea: Mālō. Hou'eiki ko u fakamālō atu. Lava e ki'i fo'i *issue* 'e ua ko iá ulo mai e maama e Fakafongona Nōpele mei 'Eua. Me'a mai.

Kole ke fakakau Kōmiti Lao he polokalama talanoa mo e kakai he ngaahi Lao 1A-

Lord Nuku: Tapu pē pea mo e Feitu'ú na 'Eiki Sea kae 'uma'ā e Hou'eiki Mēmipa 'a e Fale Alea. 'Eiki Sea ko 'eku ki'i fokotu'u atu pē 'aku ia ki he *consultation* ko eni ko ē 'oku faí ke fakakau atu mu'a e Kōmiti Lao ki ai 'a e Fale Alea 'a eni ko ē ki he 'ū lao ko ē na'e fakafoki. Ko e fokotu'u atu pē ia. 'Uluaki ia.

Ko hono ua Sea ko e 'ū me'a ko eni ko ē 'oku fakahoha'a mai ki ai 'a 'Eua, ko e uafu 'oku 'ikai ke fu'u, 'ikai ke to e fu'u fe'unga ia ko u tui 'oku mea'i eni ia 'e he Fakafofonga Leipa. 'Oku 'ikai ke to e lele hano vaka ia 'o'ona ki ai he 'oku ne mea'i 'e ia ia e maumau 'a e vaka ia ka ko e 'uhinga ia e fakahoha'a atu. 'Oku 'i ai e ngaahi fakamo'oni ia ki ai ka ko e uafu ia ko e ki'i hala ia ko ē 'o 'Eua ki heni.

Kole ki he Pule'anga faka'aonga'i 8kilo ke fakalelei'i'aki Pilisone Sainai

Ko e me'a ko eni ko ē ki he pilisone ko u kole atu au 'Eiki Palēmia tuku mu'a e fale ia ko eni ko ē *Side School* heni kae fai mu'a ha vakai ange ki he valu kilu ko eni ko ē na'e tukumai 'e he 'Eiki Minisitā Lao he ko ia foki 'oku 'i ai e, 'a e Pilisone ke fai 'aki ia hono fakalelei'i 'Eiki Sea. He ko e me'a ko eni ko ē 'a ē ko ē na'e me'a mai 'aki ko ē he 'Eiki Minisitā Polisi 'oku mou mea'i pē 'oku 'i ai pea mo e fāmili ia 'o e me'a 'o e sela. 'Oku 'i ai mo e fānau iiki. Ka ko e me'a ko ē na'a ne me'a 'aki ko 'enau nofo fakataha mou mea'i pē pea 'oku anga fēfē taau pē ko e matu'a mahalo kuo vaivai e mātu'a mo e me'a, ka ko e me'a lahi ia kapau 'oku 'ikai pea fakafoki mai ā e me'a ia he 'oku lahi e maumau ia e kau popula 'i 'Eua he polokalama ko eni 'oku fa'a na'e fa'a fai tuku kitu'a pea fa'a lāunga mai ai. Ka ko e, ko hono mo'oni fakafoki mai ā e matu'a kae fakalelei'i e, 'a e me'a 'Eiki Minisitā Lao ke'uhi ka ...

<002>

Taimi: 1055-1100

Lord Nuku: Pea kapau 'oku...ka ko u tui ko e me'a 'uluaki, 'a e uafu. Ko e kole ia 'Eiki Palēmia he ko ena na'e 'i ai pē 'a e pa'anga ki ai? Pea ko e kole atu na'a lava hano to e vakai'i ange. Mālō.

'Eiki Minisitā Lao: Mālō Sea. Ki'i tali nounou atu pē. 'Oku 'i ai 'a e 4 kilu ki he 'Api Popula 'i 'Eua. Pea 'oku 'osi ma'u pē mo e 'u fale ia. Ke 'oatu ke tokoni ki he nofo'anga ko ē 'o e kau Sela. Ka ko 'Eua kātoa, ko e 4 kilu (400,000.00).

Lord Nuku: 'E Sea! Ko e 'ai pē ke u ki'i kole ange pē mu'a ki he 'Eiki Minisitā. Ko e silini ko e 8 kilu? Ko e 'ai pē ke mahino'i pau ka 'oku fakahoko mai mei he Pule'anga 'oku 8 kilu (800,000) 'i he tafa'aki 'e taha, kae 4 kilu (400,000). Ko e kole pē ke fakamahino'i mai pē. Mālō.

Tali Pule'anga 'oku 'ikai ta'etokanga'i 'a 'Eua

'Eiki Minisitā Lao: Ko e ki'i tali nounou atu pē. Ko ia! Ko e 400,000 (4 kilu) ki 'Eua ki he Pilisone. Ka ko e fale ko eni 'oku haé ia. He ko e feinga'i ko e nofo'anga ko ē 'o e kau sela. Fakafofonga! 'Oku 'ikai ha ta'etokanga'i eni, he 'oku kau 'a 'Eua ia 'i he 'Api pōpula 'oku tokanga atu ki ai 'a Tonga ni ia. Na'e toki foki mai pē 'a e Komisiona ia mei ai. 'Oku līpooti mai

pē ia. ‘Oku ‘ikai ke ta’etokanga’i ‘a ‘Eua. Na’e toki foki mai pē ia, pea ‘oku fai atu ‘a e ngāue ki ai. Ka ko ‘eku lau. Uike kuo ‘osi, ta talanoa pē ki ai. Ko eni, ‘oku ke ha’u koe ‘o ‘oatu ‘i he ‘ea. Na’a ta talanoa pē ki he ngāue ko ia, fai atu ki ‘Eua.

‘Eiki Sea Le’ole’o: ‘Eiki Minisitā! ‘Ai pē na’a mo feme’a’aki ki ai pea ke me’a mai ki heni, pea me’a ‘aki ia ‘a e me’a kehe. Hou’eiki!

Tevita Lavemaau: ‘Eiki Sea! Ko ‘eku fakamālō atu ki he ‘Eiki Minisitā ki he Pilīsone. Ka ‘oku hangē pē ko e me’a na’e me’a ki ai ‘a e Hou’eiki Sea. ‘Oku kau ‘a e ki’i mātu’a ko ena ‘i he fakatu’utamaki ko ena, hono tō ko ena ‘o e maliuana mo e ngaahi me’a ko ena ‘Eiki Sea. He ‘oku ‘ikai lava ‘o pule’i lelei kinautolu. He ‘oku lava ‘e he ‘ātakai ‘o malu’i nautolu. ‘A ia ko e pō’uli ia mo e ‘aho, ko e kakai ko eni ‘oku nau hū atu pē kinautlu ‘i he vaotā pea mo e ngaahi me’a pehē. ‘Oku palōpalema ‘ia ‘a e fonua ai. Pea palōpalema ‘i ‘Eua, hono fetuku mai, ‘o tukuaki’i pea ‘oku ‘uhinga eni ke fakakovi’i ha taha ‘Eiki Sea. Ka ‘oku kau ‘a e mātu’a ko eni popula. Ko e taha ‘a e ‘uhinga, ‘ikai ke malu honau ‘Atakai. Pea ko u pehē. Tonu ke fakafoki mai ia ki heni kapau. Tuku pē he ko e fanga ki’i me’a pē ia ‘Eiki Minisitā, ke nau ōmai kinautolu ‘o to e sai ange ia ...

‘Eiki Sea Le’ole’o: Sai pē Hou’eiki Pule’anga! Mou me’a pē ki he me’a mai ‘a e Fakafofonga. Tau pālōti Hou’eiki! Tau mālōlō ko eni, mou me’a atu ‘o ki’i mālōlō, pea tau foki mai ko ia. Te tau foki mai kinautolu ko ia ‘i he Kōmiti Kakato. Ka tau mālōlō!

(Na’e mālōlō heni ‘a e Fale)

<004>

Taimi: 1120-1125

Sātini Le’o : Me’a mai ‘Eiki Sea e Kōmiti Kakatō. (Veivosa *Light of Life* Taka).

Me’a e Sea

Sea Kōmiti Kakato : Hou’eiki mou fakama’ama’a atu. Tapu pea mo e Hau e fonuá, Fale ‘o Ha’a Moheofo. Fakatapu atu ki he Pilinisi Kalauní, kae ‘uma’ā Hou’eiki. Fakatapu atu ‘Eiki Palēmiá mo ho’o Kapinetí, pehē foki e kau Fakafofonga e Kakaí. Mālō mu’a ho’omou kei laumālie lelei.

Ko e tau ‘asenitá ena ‘oku mou me’a hifo ki aí, ka te u ‘oatu ha ki’i me’atokoni ke tau ma’u ivi ai. ‘Amusia ange au kuo tu’usi ‘akimoutolu ‘oku veuveuki ‘akimoutolu. Ka mou ka fetoutou fe’ū’usi’aki, mo fetoutou fefolo’aki ‘akimoutolu. Vakai telia na’a mou fetoutou fefaka ...

<006>

Taimi: 1125-1130

Sea Kōmiti Kakato : ..’auha’aki pē ‘akimoutolu. Hou’eiki, ko e ki’i me’atokoni faka’aho ena ‘oku ‘oatu pē ‘e ‘aonga kia kimoutolu ka tau hoko atu ki he’etau ‘asenita. Ko e Lao 6.1 Fika

9/2019, Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Pangikē Langa Fakalalakaka ‘o Tonga 2019. Mou me’a mai ai, ne u lave’i pē ne mou ‘osi, laumālie lelei heni ka ‘oku vave ‘etau taimí, ka ko u tukuatu ke mou me’a mai, ko e hā ‘a e ... Me’a mai Minisitā Pa’anga.

Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Pangike Fakalalakaka

'Eiki Minisitā Pa'anga : Sea, ko u tui, ne mou feme’a’aki heni, ka nau ... tapu mo e Feitu'u na Sea fakamolemole, pea tapu mo e Hou'eiki. Na’e fai e feme’a’aki heni he Tu’apulelulú kau, he ki’i konga lao ko ení, fakatonutonu foki ‘a e motu’á ni, ka na’a ku lele atu na’e ‘i heni e, ‘a e Talēkita mei he Pangikē Fakalalakaká na’e ‘ikai ke u ‘i heni ai. Ka ko ‘eku tui ‘a e motu’á ni Sea, ko e fo’i ‘uhinga ko ia ‘e 4 ‘oku fai ai ‘a e fakalelei’i ki he Tefito’i Lao ko ení, koe’uhí pē ke mahino hono ngaahi ngafa faka-komesialé, pea mo e to’o pea mei he Tefito’i Lao ko ia ‘o e ngaahi pisinisi ‘a e Pule’angá, kae foki mai pē ki he 'Eiki Minisitā Pa'angá, ‘a e tokanga’i ko ia ‘o e Pangikē Fakalalakaka. Pea mo e fakama'ala'ala pē ki he ngaahi totonu ‘a e ngaahi ma’u ‘inasi fo’ou ko ia ‘oku ‘amanaki ke hū mai ki he pangikē, pea mo e anga ko ia e lilii e kau mēmipa ‘o e poate. Ko e ‘uhinga pē ‘o e ki’i laó, ‘oku ne hanga to e ki’i ue’iue’i, ke ma’u ‘a e ngaahi fōtunga ko iá, ‘i he ‘etau fononga atu ko ia ki he kaha’ú. ‘Oku ‘ikai ke u tui ‘oku toe ‘i ai ha fu’u me’a lahi ai, ko ia ‘oku ou fokotu’u atu ke tali mu’a ‘a e ki’i lao ko ení, mālō Sea.

'Eiki Minisitā Ako : Poupou.

Sea Kōmiti Kakato : Hou'eiki ko e fokotu’ú ē ‘oku poupou. Kātaki e Fakafofonga Nōpele Niuá ‘o me’a mai.

Tokanga ki he to e fakakomēsialé ange Pangike Fakalalakaka

Lord Fusitu'a : Tapu mo e Feitu'u na 'Eiki Sea pea tapu mo ho kōmiti ‘eiki. ‘Oku ou fakamālō ki he fakama'ala'ala kuo ‘omi mei he Minisitā Pa'anga. ‘Oku ‘i ai pē ‘a e tāla’a mo e hoha’a ‘a e motu’á ni, kapau ‘e to’o ia mei he lisí ē, ‘e hoko leva ia ko e pangikē fakakomēsiale. Ko ia ai ‘oku ‘osi lahi pē pangikē fakakomēsiale ia ‘i Tongá ni. Ko e pangikē ko ení, ko ia na’e meimei fakama’unga mai ki ai ‘a e kau masivá, mo e kau ngoue ‘a e fonuá, kau toutaí, pea ka tō ia ‘o fakakomēsiale 'ata'atā pea ‘ikai ke palanisi lelei ki hono tokanga’i ‘a e kakai ‘o e fonuá 'Eiki Sea. Ko e me’a ‘oku hoha’a ki ai e motu’á ni. Kapau ‘e to’o ia mei he lisí pea komēsiale ‘ata’atā, ko fē pangikē leva ‘e tokanga ki he masivá, pea tokanga ki he nō ‘a e kau ngoué, pea tokanga ki he nō ‘a e kau toutaí, mo e kau ngāue fakamea’á. Ko e, ko ena ‘oku mea’i lelei ‘e he ‘Eiki Minisitā Leipá, na’e ‘i heni e loea ko *Ralph Stephenson*. ‘A ia ko e loea ia ki he kau pangi, ki he ‘ū pangikē pālangí ē. *BSP, ANZ* pehē mai he, ‘e he tokotaha ko ení, ko ‘eku ongo pangikē ‘aku, ‘oku na, ‘ikai ke na fu’u māfana naua he nō ki he masivá he ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha’anau *asset* ‘anautolu, pē *collateral* ke me’a ke *back* ‘aki e nō. ‘A ia ko e Pangikē Fakalalakaká pē, ko ia na’e fakama’unga ki ai ‘a e kau masiva e fonuá.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki : Sea ka u ki’i tokoni atu kātaki ki he me’a.

Lord Fusitu'a: Mālō.

Sea Kōmiti Kakato : Tokoni eni Nōpele ku ke tali ?

Lord Fusitu'a : Toki 'ai mai 'anai kae 'osi 'eku fakamalanga.

Sea Kōmiti Kakato : Mālō me'a mai 'Eiki Nōpele.

Lord Fusitu'a : Pea ko ia ai 'Eiki Sea, 'oku ou fokotu'u atu 'oku 'ikai ke u tui ki he fo'i lao ko ení, he kuo pau ke 'i ai ha pangikē 'a e Pule'angá, fakalele 'e he Pule'anga kuo fili ' e he kakaí, ke fakama'unga ki ai 'a e kau masiva e fonua. Kapau tau pehē ko e Pule'anga eni e kakaí, tokanga ki he kakaí 'o e fonuá mo e kau masiva 'o e fonuá 'Eiki Sea. Ko ia, mālō Sea.

Sea Kōmiti Kakato : Mālō.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki : Sea ki'i tokoni atu kātaki.

Sea Kōmiti Kakato : Me'a mai Minisitā...

<008>

Taimi: 1130-1135

Fakamahino ko e Pangike Fakalalaka pē tokonia kakai masiva

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: ... Tapu mo e Feitu'u na Sea kae 'uma'ā 'a e Hou'eiki Mēmipa. Ko u fie ki'i fakamaama atu pē mo tokoni atu. Ko e tu'unga lolotonga 'oku 'ikai to e 'i ai ha pangikē 'i Tonga ni te ne fai e tokoni makehe ki he kau ngoue mo e kau toutai mo e kau lālanga ka ko e Pangikē Fakalalaka ...

Lord Fusitu'a: Ki'i fakatonutonu atu 'Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Fakatonutonu.

Lord Fusitu'a: Uē. Kātaki mahalo na ko 'eku fakatonutonu 'oku 'ai mai pē ia 'e he Minisitā 'eku poini. Ko e pangikē eni ia 'oku totongi, 'oku tokoni ki he ni'ihī ko ia ko e me'a ia 'oku fiema'u ...

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Ka ko ē hā e fakatonutonu kātaki Sea ka u mea'i e ...

Lord Fusitu'a: Ke fakama'u 'a e tokoni ko ia he ko 'ene komēsiale pē he 'ikai ke to e ma'u e ngaahi fo'i ... mālō.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Fakatonutonu Sea ka u ...

Sea Kōmiti Kakato: Mālō Nōpele.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Mālō, ta ko ē 'oku 'ikai ko 'ene fakatonutonu ko 'ema fepoupouaki. Mālō 'aupito 'e Hou'eiki ka ko u fie hoko atu mu'a ko e, ko e pangikē pē eni 'e taha 'i Tonga ni pea 'oku kau e motu'a ni ia he tokotaha 'oku ou fa'a nofo 'o siofi e pangikē ko eni. 'A

ia 'oku 'i ai hono va'a faka-komēsiale. Ko e taha e palopalema 'i Tonga ni he ko e kakai ko eni 'oku tau talanoa ki ai ki he masiva 'a ia ko 'enau ma'u'anga mo'ui ko e toutai mo e lālanga pea mo e 'alu ki 'uta 'oku *consider* ia 'i he ngaahi pangikē fakakomēsiale 'i Tonga ni 'oku fu'u fakatu'utāmaki pē ko e fo'i lea fakapālangi *too risky*. Pea ko e makatu'unga ia kapau te ke 'alu 'o sio he'enau 'ū *portfolio* ko e Pangikē Fakalalakaka pē 'i taha 'i Tonga ni 'oku ne *cater* ki he fiema'u ko ia.

Ko hono ua, ko e silini ko eni 'a e Pule'anga na'e fakahū na'e 'ikai to e fakahū ia ki ha to e pangikē kehe na'e fakahū pē ia ki he Pangikē Fakalalakaka pea 'oku 'i ai ai 'a e va'a ko ia 'oku nau tokangaekina 'a e kakai masiva. Kapau ko e *issue* ko ē *governance* ke to e ki'i tokanga makehe. Ko e me'a ia 'e fai 'amui. Ko e fo'i pila ko 'eni ko hono makatu'unga he 'oku 'i ai e ivi 'o e sēniti 'a e kakai ngāue he fonua ni 'oku 'alu ia ki he 140 miliona. Pea 'oku nau 'alu nautolu ia ke nau 'inivesi 'enau sēniti 'i he ngaahi pangikē kehe mo e ngaahi 'inivesimeni kehe ka 'oku 'ikai ke, ko e fokotu'u ko eni 'oku fai ...

Siaosi Sovaleni: Sea ki'i, laumālie lelei pē 'Eiki Minisitā ki'i fehu'i?

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: 'Io.

Sea Kōmiti Kakato: Ki'i fehu'i eni.

Siaosi Sovaleni: Tapu mo e Feitu'u na Sea pea tapu mo e Hou'eiki Mēmipa 'o e Kōmiti Kakato. 'A ia ko e fehu'i ia 'Eiki Minisitā kātaki pē. 'A ia ko e 'uhinga ia 'a e ha'u 'a e fo'i lao fo'ou ko eni kae lava 'a e ngāue ko ia pē 'oku lolotonga lava pē ia 'i he lao lolotonga ?

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Mālō 'aupito Sea. Ko e ma'u 'a e motu'a ni 'e toki fakatonutonu mai pē pē 'e fakakakato atu 'e he Minisitā Pa'anga. Ko e, ko e talamai hangatonu ko e sino eni 'a ia 'oku tau ui ko e *Retirement Fund* ke hū pē fo'i sino ko ia 'o ne ma'u e fo'i pēseti ko ia. 'A ia ko e 'uhinga ke fakafetaulaki'i e ivi, ivi 'o e kau Tonga. Ko e kakai ko ē 'oku nau hanga fakahū 'enau sēniti he *retirement* kau ai tautolu 'oku tau a'u eni ki he 140 miliona. Pea ko 'enau 'alu ko ē 'o kumi ha feitu'u ke *invest* ai tau to e o tautolu 'o 'ave sēniti ko ia ki ha ngaahi feitu'u kehe. Ka ko e feinga ko 'eni ke 'omai ke fakahū ia ki he Pangikē Fakalalakaka ke ne tokangaekina kotokotoa 'a e fakalaka faka'ekonōmika 'a e masiva pea mo e ni'ihi 'o e fonua. 'A ia ko e ki'i ...

Siaosi Sovaleni: Sea ko e to e ki'i fehu'i pē muimui atu pē au pau 'e, 'Eiki Minisitā 'a ia 'oku 'ikai ke lava 'a e *Retirement Fund* ia he taimi ni 'o fakatau ha'ane *share* 'i he *Tonga Development Bank*?

Sea Kōmiti Kakato: Ko e fehu'i eni.

Siaosi Sovaleni: 'A e taha pē he ongo Hou'eiki Minisitā. 'A ia ko e 'uhinga foki ko e fakahoko mai ko ē he Minisitā ke lava 'a e, 'a e liliu ko eni kae lava mai 'a e pa'anga he *Retirement Fund* 'a ia ko e fehu'i pē ia Sea 'a ia 'i he taimi ni ia he lao lolotonga he 'ikai ke lava 'a e *Retirement Fund* ia 'o kumi ha'anau *share*? Ko e fehu'i pē ia 'Eiki Minisitā kātaki.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Tapu mo e ...

Sea Kōmiti Kakato: Me’a mai Minisitā.

Lord Fusitu'a: Tokoni pē ki he Fika 3 ‘o Tongatapu.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Tapu mo e ...

Sea Kōmiti Kakato: ‘E Nōpele, Nōpele kātaki ‘o me’a ki lalo. Me’a mai Minisitā Pa’anga.

Lord Fusitu'a: Te ke laumālie lelei ki ai Minisitā pē ‘ikai?

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Me’a ki lalo.

Sea Kōmiti Kakato: Me’a ki lalo Nōpele ...

Lord Fusitu'a: Ko eni kuo ‘osi laumālie ...

Sea Kōmiti Kakato: Me’a mai Minisitā.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Tapu mo e Feitu’u na Sea. Ko ‘eku ki’i tokoni ki he Fika 3 ‘o Tongatapu. Ko ‘etau ngāue foki ‘oku tau ngāue’aki ha pa’anga ē. Pea ke lahilahi e sēniti ke fai’aki e tokoni. Pea ‘oku fiema’u leva ke to e *inject* atu ha, fakahū atu ha pa’anga ke lahi ‘a e fo’i *source* ko ia ke fai’aki ‘a e ngāue pea ‘oku ...

Lord Fusitu'a: Fakatonutonu ‘Eiki Sea.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Lolotonga, lolotonga ...

Lord Fusitu'a: Fakatonutonu.

Sea Kōmiti Kakato: ‘E Minisitā fakatonutonu.

Lord Fusitu'a: Ko e me’a ko ē ‘oku ‘uhinga ki ai ‘a e Fika 3 ...

Sea Kōmiti Kakato: ‘E ...

Lord Fusitu'a: Ko e hā e ‘uhinga ‘oku fiema’u ai ke to’o mei he lisi kae toki lava ‘o *invest* ...

Sea Kōmiti Kakato: ‘E Nōpele kātaki ‘o, ‘o me’a ki lalo.

Lord Fusitu'a: Ko e fakatonutonu ‘Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato: ‘Oku ‘ikai ke tali ho’o fakatonutonu Nōpele.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Ka u ki’i tokoni atu mu’a ki he Nōpele.

Lord Fusitu'a: Ko e, ko e hā e fekau'aki ...
<009>

Taimi: 1135-1140

Lord Fusitu'a: ... 'a e 'inivesi 'a e *RFB*,

Sea Kōmiti Kakato: Me'a ki lalo Nōpele.

Lord Fusitu'a: .. mo to'o 'a e Pangike Fakalalakaká mei he lisí.

Sea Kōmiti Kakato: Nōpele me'a ki lalo.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea ka u ki'i fakatonutonu atu 'a e Hou'eiki Nōpele. Ko e lisí ko e fo'i me'a kehe ia. Ko e, ke ki'i me'a pē ki he'ene naunaú mahalo na'e ki'i palopalema. Kaekehe, ko e fo'i Lao he taimi ní.

Lord Fusitu'a: Fakatonutonu 'Eiki Sea.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: 'Io.

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai.

Lord Fusitu'a: Kapau 'oku 'ikai ke ke mea'i e Laó 'oku 'ikai ko ha palopalema ia e motu'a ni 'Eiki Sea. 'Eiki Sea, ko e 'inivesi ko ē, ko e 'inivesi ko ē pangikē.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea fakatonutonu mai angé,

Sea Kōmiti Kakato: Nōpele, 'oku 'ikai ko ha fakatonutonu ia.

Lord Fusitu'a: Ko e fakatonutonu eni 'Eiki Sea. Ko e fo'i Lao ko ení 'oku pehē mai ke 'oua to e kautaha fakapule'anga 'a e pangikē.

Sea Kōmiti Kakato: Me'a ki lalo.

Lord Fusitu'a: Kapau 'e kei kautaha faka-Pule'angá,

Sea Kōmiti Kakato: Fusitu'a, kātaki 'o me'a ki lalo.

Lord Fusitu'a: .. 'oku kei 'atā ke 'inivesi ai e *RFB*.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea kātaki mu'a ke u ki'i kole atu mu'a. Ko 'etau lau eni 'i he fo'i Lao Fakaangaanga ke to'o e lisí pē ko 'etau lau 'i he fo'i Lao Fakaangaanga 'o fekau'aki mo e Pangike Fakalalakaka 'a Tonga. Ko e hā e me'a 'oku tau, he 'oku me'a mai ia 'o fekau'aki mo e lisí.

Sea Kōmiti Kakato: Ko e Lao Fika 9 eni 2019.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Ko ia, 'oku 'ikai ko e lisí ia. Ke fakatokanga'i pē ke tokoni he 'oku ou 'ilo na'a ne ma'u hala pē. Ka u faka'osi atu leva Sea 'eku ki'i me'á kātaki.

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai.

Lord Tu'ilakepa: Sea ke u ki'i, ki'i kole pē ki he Minisitā Leipá,

Sea Kōmiti Kakato: Minisitā 'oku fiema'u e ki'i tokoni ko ení.

Lord Tu'ilakepa: Ke u ki'i tokoni pē pe 'oku ke tali mai mai pē 'e he Feitu'u na ho'o lolotonga ho'o me'á.

Sea Kōmiti Kakato: Ko e ki'i fehu'i eni 'a e Nōpele Fika 1.

Tokanga ki ha palopalema makatu'unga hiki Pangike Fakalalakaka mei he lisi ngaahi pisinisi Pule'anga

Lord Tu'ilakepa: 'Oku mahino pē 'a e me'a ia 'oku mou me'a mai ki aí 'o fekau'aki ko eni mo e liliu ko ení ke 'ave 'a e Pangikē, fakafoki ki he Minisitā Pa'anga. Pea 'e 'omai leva mo e silini ko ē 'a e *Retirement* ko ē 'a e kau ngāue fakapule'angá, 'o ngāue'aki 'e he Pangikē 'i he founa faka-tauhitohi te mou ngāue'aki. Pea ke fakafoki 'a e silini ko ení 'o 'ikai ke 'i ai ha mole. Pea ko 'eku fehu'i atu ki he Feitu'u na 'Eiki Minisitā Leipá. Ki'i me'a mai angé pē 'oku 'i ai ha palopalema 'e hoko. Mahino 'a e me'á ia ko e me'a pē eni ia 'oku manavasi'i ki ai e kau Memipá pea 'oku fanongo e kakai e fonuá. Ko e pa'anga ko ení 'e 'omai 'o ngāue'aki 'e he Pangikē. 'E 'i ai ha, ta'epau foki e kaha'ú, 'e 'i ai ha palopalema 'e hoko ki he pa'anga ko ení.

Ko e faka'osí leva, Minisitā, 'oleva pē kae 'atu pē fehu'i ke tali mai pē he Feitu'u na. Kuo 'i ai ha hisitōlia kimu'a na'e hoko ki he Pangikē Tongá te mou lava 'o me'a mai'aki hā e 'uhinga na'e palopalema ai 'o *corruption* e Pangikē ko íá, pea fakatau hotau 'inasí. Ko e 'uhingá ke me'a ki ai e kakai e fonuá. Ko e lelei ia 'oku mo'oni e me'a lelei 'oku mou me'a ki aí he ko e'omi pē pea fai e nō. Ko e hā leva e me'a 'e hoko atu he pa'anga tukupau pē ko e *retirement* ko eni 'a e kau ngāue fakapule'anga.

Tali Pule'anga 'osi fai Retirement hono vakai'i ngaahi lelei he 'inivesi he TDB

'Eiki Minisitā Pa'anga: Tapu mo e Feitu'u na Sea. Ka 'oku te fakakaukau ke 'inivesi ha kautaha, ko 'ete fakakaukau ia 'e tupu 'ete sēnití hono fakahū ki aí. Kuo 'osi fai 'e he *Retirement* e fo'i *assessment* ko íá. Pea kuo nau pehē, 'ave 'emau sēnití ki hē 'oku 'ikai ke 'i ai ha feitu'u 'i Tonga ni 'e saisai ke 'ave ki ai, 'ave ki he me'á, ki he Pangikē Fakalalakaká. Pea 'ikai ke ngata aí, 'e tokoni ki he kakai ko ia e fonuá. Pea ma'u mai ai e sēnití 'o 'alu ki he kakaí.

Lord Tu'ilakepa: Mālie 'aupito Sea.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Ko ia Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō.

Lord Tu'ilakepa: Sea ko au ia 'oku ou. Minisitā Pa'anga fakamolemole.

'Eiki Minisitā Pa'anga: He 'ikai te ta 'alu 'o fakahū 'ete sēniti ha feitu'u.

Lord Tu'ilakepa: Sai pē hoko atu pē 'a e feme'a'akí ia. 'Oku 'i ai foki e Kōmiti, Poate Retirement. Ko nautolu 'oku nau tokanga'i e pa'anga ko ení. Kuo nau 'osi talanoa pea mo e kakai kotoa ha'anautolu e pa'angá ke 'atu e 'inivesi ko ení 'o hangē ko ia ko e me'a 'oku nau loto ki aí. Pē ko e fakakaukau pē ia 'a e Poaté pea mo e Pule'angá fakamolemole. Ko e fehu'i lelei pē ia.

Tali Pule'anga 'i ai pe kau fakafofonga kau Mēmipa he Sino'i Pa'anga Mālōlō

'Eiki Minisitā Pa'anga: Tapu mo e Feitu'u na. Fakamālō 'aupito ki he 'Eiki Nōpele Fika 1 'o Vava'ú. Ko e, 'oku 'i ai 'a e Poate 'oku nau hanga 'o fakalele 'a e *Retirement Fund*. Fili ia 'e he kau mēmipá, fili ia 'e he kau mēmipá. Pea 'oku 'i ai pē 'a e Fakafofonga ai 'o e Pule'angá. Ko nautolu 'oku nau fai 'a e 'ū tu'utu'uni ko ení, hā e feitu'u 'e tupu ai. Te mou me'a hifo pē ki he lipooti ko ení 'e toki 'oatú, 'oku feinga ia ke 'oua to e holo he peseti 'e 4 'ene tupú. Pea ko e 'ave ko eni ki he me'á, 'oku fakakaukau 'e to e ma'u e tupu ia 'oku sai ange ai, hono 'ave ko ia ki he Pangikē Fakalakalaká 'a e konga ko íá. Pea kuo 'osi ...

Lord Fusitu'a: 'Eiki Sea, ko e ki'i fehu'i pē ia ki he Minisitā. 'A ia ko ho'o talí ko e 'ikai. Na'e te'eki ke 'ave ki he *AGM* 'a e kotoa 'a e kau, 'a e ni'ihī 'oku ha'anautolu e pa'anga.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Kuo 'osi tali ia 'e he Poaté ke 'inivesi. Ka 'oku te'eki ai ke 'ave pa'anga kae 'oleva kuo ...

<001>

Taimi: 1140-1145

'Eiki Minisitā Pa'anga: ... liliu e laó. 'Oku 'i ai pea mo e *national fund* ia kuo 'osi fakahū 'enau sēniti 'anautolu. Nau loto vekeveke nautolu ke 'ave 'enau sēniti ki lotu. Ko e toe eni 'a e *Retirement Fund* koe'uhí ko e me'a ia 'oku fu'u faka-Pule'anga 'aupito pea 'oku ki'i talitali pē ia kae 'oleva kuo toki tali e laó. Mālō Sea.

Lord Tu'ilakepa: Fakamālō atu Minisitā Pa'anga he tali lelei 'oku 'omai.

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai 'Eiki Nōpele Fika 1 'o Vava'u.

Lord Tu'ilakepa: Fakamālō pē au 'Eiki Sea koe'uhí ko e tali lelei mai he 'e Minisitā. Ko 'eku kole pē au ki he poaté fakamolemole 'ai pē ke nau ki'i fakakaukau'i 'oku 'ikai ko ha pa'anga pē ia 'anautolu fakamolemole. Pau ke 'i ai e me'a ke mea'i he 'e he kakai ha'a nautolu e pa'anga

pē ko e ni'ihi ngāue faka-Pule'anga fekau'aki mo e pa'anga ko eni 'Eiki Sea. Ka ko u tui au Hou'eiki ngāue he ko e, ko ena 'oku mou fēmāhino'aki pē moutolu pea mo e poate. Ko e me'a pē 'oku mau manavasi'i ki ai 'oku 'i ai fo'i hala fononga na'e fou mai ai e Pangikē Tonga. Na'e a'u 'onau *company* pea mo e, 'o nau fakataha pea mo e pangikē *Hawaii* hū mai mo e *Wespac* 'o a'u pē ki ha tu'unga *corruption* e pangikē ko iá. Pea fakatau leva e *share* he 'aho 'aneafi 'o ngāue'aki he Pule'anga ko iá pea mahalo pē 'Eiki Sea 'oku 'ikai ke u lave'i ki ai na'e 'ikai ke tau Pule'anga 'Eiki Sea ka ko e hala fononga ko eni 'oku vahe'i ko ē pangikē pea 'atu mo hono pa'anga tu'u he tu'unga ta'epau 'Eiki Sea. 'Oatu pē Hou'eiki Pule'anga ko 'eku 'oatu pē ke mou mea'i ...

'Eiki Palēmia: ... ka u tokoni atu.

Sea Kōmiti Kakato: Tali e tokoni 'Eiki Nōpele ?

'Eiki Palēmia: Ko ho'o fehu'i ...

Lord Tu'ilakepa: Sai pē ko e 'uhinga ko 'etau ...

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai Palēmia.

'Eiki Palēmia: Ko ho fehu'i pē 'oku 'i ai ha kaunga 'a e kakai ko eni kau ngāue faka-Pule'anga 'oku 'i ai 'enau pa'anga ke 'i ai hanau le'o. Ko e tali eni. 'Osi hanga he kau ngāue faka-Pule'anga 'o fili honau kau fakafofonga 'e toko tolu. 'Ikai ke to e fiema'u e kau ngāue faka-Pule'anga ke o 'o lea ai. Ko honau kau fakafofonga ...

Lord Fusitu'a: Fakatonutonu, fakatonutonu 'Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Fakatonutonu.

Lord Fusitu'a: Ko e fehu'i 'a e 'Eiki Nōpele pē na'e tuku ki he ki he kakai ko ē 'oku ha'a nautolu e pa'anga 'a ia ko e *AGM* ia. 'Oku 'i ai e poate ia 'oku 'osi māhino ia pē na'e tuku ki he *AGM* ke nau 'omi honau loto ki ai.

Sea Kōmiti Kakato: Nōpele.

'Eiki Minisitā Fēfakatau'aki: Sea ka u ki'i tokoni atu.

Sea Kōmiti Kakato: 'Eiki Nōpele.

'Eiki Minisitā Fēfakatau'aki: He 'oku ki'i fēhopokaki holo he ngaahi siakale. Ko e fo'i lao ko eni ke faka'atā ke *invest* 'a e kautaha ko eni *Retirement* 'i ai. Ko e *AGM* ko e me'a ia 'anautolu. 'Oku 'ikai ko ha me'a ia 'a e lao ko eni ke ne fakatonutonu ...

Siaosi Sovaleni: Fakatonutonu Sea kātaki.

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai Tongatapu 3.

Lord Fusitu’a: Fakatonutonu ‘Eiki Sea.

Siaosi Sovaleni: Ko e fakatonutonu Sea na’e ‘osi me’a mai pē he Minisitā Pa’anga ‘oku fakamālō ki he Minisitā Pa’anga he’ene fakama’ala’ala mai. ‘Oku ‘osi *invest* ‘a e *national* ia ka ‘oku me’a mai e Minisitā Leipa ia ko e ‘ai eni ke toki lava ‘o *invest*. ‘A ia ‘oku kehe e me’a ko ē na’e me’a mai ‘aki Minisitā Pa’anga mo e me’a na’e ‘ai mai he Minisitā Leipa. Ka ko e mahu’inga pē ia Sea ‘a e fakatonutonu ‘oku mo’oni ‘a e me’a ko ē ‘a e Minisitā Pa’anga ‘osi faingamālie pē ke fai e *invest* ka ‘oku nau tānaki mai ‘a e ngaahi kupu ‘e ni’ihi heni ke to e fakafaingamālie’i ange. Ko e fakatonutonu pē ia Sea mālō.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō.

Te’eki fakalao e ‘inivesi he Pangike Fakalalakaka kae ‘oua kuo fakalao’i

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Mālō ‘aupito Fakafofonga fika 3 ‘o Tongatapu. ‘Oku mo’oni e Fakafofonga fika 3. Neongo kuo ‘osi ‘omai ‘e he *national* ia ‘ene sēnití ‘osi fakahū he pangikē ko ē ‘a e *Tonga Development Bank*. Ko e *investment* ia ka ‘oku te’eki ai ke fakalao. Ko ‘ene toki tali ē ko e toki ka na’e ‘ikai ke ka ‘oku loto pē ‘a e *Retirement Fund* ia ke faka, ke *invest* ka ‘oku talamai ia tali si’i ke ‘osi e lao pea toki ‘oatu ‘emau seniti. Ko e me’a ia pea ka ko e me’a ‘e taha.

Lord Fusitu’a: Sea ko e fehu’i ki he ‘Eiki Minisitā.

‘Eiki Minisitā Pa’anga: ‘Oku ‘ikai ke tau alea’i ‘etautolu e *Retirement Fund* mo e *National* ...

Lord Fusitu’a: ‘A ia ‘oku ta’efakalao ‘a e *invest* lolotonga ?

Sea Kōmiti Kakato: ‘E Nōpele.

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Ko e *Tonga Development Bank* pē ia ‘oku tau alea ai.

Sea Kōmiti Kakato: ‘Eiki Nōpele.

Lord Fusitu’a: Fakatonutonu ‘Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Kātaki ‘o me’a ki lalo.

Lord Fusitu’a: Fakatonutonu.

Sea Kōmiti Kakato: Me’a ki lalo.

Lord Fusitu’a: ... ‘a ia ‘oku ‘ikai hamau faingamālie ‘amautolu ke mau fakahoha’atu.

Sea Kōmiti Kakato: Me’a ki lalo Nōpele.

‘Eiki Minisitā Mo’ui: Sea.

Sea Kōmiti Kakato: ‘Oleva Hou’eiki. Ko u kole fakamolemole atu Nōpele, ‘oku hangē ‘oku langalanga peau hotau Fale ho’o me’a mai. Kuo u ‘osi kole atu ka ‘oku ke fiema’u ke ke me’a ki ‘olunga ‘o fakahoha’a pea ke me’a mai he ko e motu’a ni ‘oku ‘i heni ke ke me’a mai ki ai ‘o kole ha’o faingamālie. Pea ko u tui, me’a ki lalo.

Lord Fusitu’a: Ko ia ‘Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Ka ‘oku ‘ikai ke ke me’a hake pē koe ‘o fa’iteliha ‘i Fale ni. Ko u kole atu ke mou, ‘oua te mou va’inga he Fale ni. Me’a mai ...

<002>

Taimi: 1145-1150

Sea Kōmiti Kakato: Me’a mai ‘Eiki Minisitā Pa’anga.

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Tapu mo e Feitu’u Sea. ‘Oku ‘i ai ‘a e ki’i poini ‘e taha.

Lord Fusitu’a: Sea, fakatonutonu!

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Fakatonutonu pē ‘oku te’eki ke u lea.

Lord Fusitu’a: Fakatonutonu!

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Fakatonutonu ‘oku te’eki ke u lea.

Lord Fusitu’a: Me’a koe ki lalo ko e me’a kimu’a.

Sea Kōmiti Kakato: ‘E Nōpele! Me’a mai koe kia au.

Lord Fusitu’a: Fakatonutonu ‘Eiki Sea!

Sea Kōmiti Kakato: Ko e me’a ia ‘a’aku ke u fakahoko atu ke ke me’a ki lalo. ‘Oku ‘ikai kau ‘a e Feitu’u na ia ai.

Lord Fusitu’a: Ko ia!

Sea Kōmiti Kakato: Me’a mai koe! Ko e hā ho’o fakatonutonu?

Lord Fusitu’a: Ko e fakatonutonu! He ‘ikai ke lava ‘o hoko lōua ‘ai pē ‘a e taha.

‘Eiki Minisitā Mo’ui: Sea! Ko ‘eku fakatonutonu ‘a e ‘Eiki Nōpele. ‘E me’a mai ‘a e Minisitā Pa’anga ‘o fakatonutonu ia?

Fakatonutonu ‘oku fehangahangai e fakamatala tukumai mei he Pule’anga

Lord Fusitu’a: Sea! Ko ‘eku fakatonutonu fhe ‘oku fehangahangai ‘ene ongo fakamatala. ‘Uluaki fakahamai kuo ‘osi ‘inivesi, ‘a ia ...

Sea Kōmiti Kakato: *National!*

Lord Fusitu’a: *National!* ‘A ia ‘oku fakalao pē ia pē ta’e fakalao? Ka ko e fiema’u ‘a e Lao ko eni ke fakalao’i ‘a e *RFB*? ‘A ia ‘oku fehangahangai ‘ene ongo fakamatala. Pē ko e fē? ‘A ia ko ‘ene pehē mai ‘oku ta’e fakalao ‘a e ‘uluaki ‘inivesi? Pea ko e ‘ai ke fakalao’i ‘a e ‘inivesi ko eni?

Sea Kōmiti Kakato: Mālō ‘Eiki Nōpele!

Lord Fusitu’a: Mālō Sea!

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Tapu mo e Feitu’u na Sea. Ka u ki’i feinga ange na’a mahino pē ki he ‘Eiki Fakafofonga ‘o Niua.

Sea Kōmiti Kakato: Me’a mai!

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Sio ko e ki’i tamasi’i ‘oku te’eki ke a’u mai ki he matu’otu’a ko eni’oku mau ‘i ai.

Lord Fusitu’a: Sea! Ko e lau fakafo’ituitui eni ia. ... ko hoku ta’okete.

Sea Kōmiti Kakato: Me’a ki lalo Nōpele kae ‘oatu ‘a e me’a..

Lord Fusitu’a: ‘Ai na’a ‘oatu ‘a e me’a ‘a Nuku ki he ‘Eiki Minisitā. Me’a ki lalo na’a ku taa’i koe.

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Ko e sēniti ka ‘oku ‘i ai pē ‘a e *Retirement Fund* ‘e 2. ‘Oku te’eki ke kau ‘i he Lao ia ko ia ‘o e *Development Bank* ke fakangofua ke ‘inivesi mai ha taha. Ko e Pule’anga pē! Ma’u kakato pē ‘e he Pule’anga, ‘a e peseti ‘e 100. Sai! ‘Oku fiema’u pa’anga leva ‘a e *Tonga Development Bank* ke lahi ‘a e seniti, ke ‘oatu ke fai ‘aki ‘enau ngāue. Sai! ‘Osi ‘i ai ‘a e ongo fo’i Kautaha ia ‘e ua. Ko e ongo Kautaha Pa’anga mālōlō ko eni ‘e ua ke na ‘inivesi. Ko e Kautaha ko ē ‘a e *National* ‘osi *transfer* mai ‘enautolu ‘a e fo’i lau miliona ko ia ‘o tuku pē ‘i he Pangikē ko ē ‘a e *Tonga World Bank*. Ko ‘ene paasi pē ‘a e Lao, *in* nautolu. Ko e fo’i ko eni ‘a e *Retirement Fund*, nau pehē tali si’i ke paasi ‘a e fo’i Lao pea toki ‘inivesi.

Ko e ‘uhinga ia ‘oku tau lave ai ki he ongo ua ko ia. Ka ko u pehē ‘e au, ko e ongo me’a ko ia.’Oku ‘ikai ko e *focus* ia ‘etau ...

Lord Fusitu’a: Fakatonutonu ‘Eiki Sea!

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Ko ‘etau!

Lord Fusitu’a: ‘Oku fai pē ‘ene fakamatala he ‘oku kei tu’u fehangahangai pē ‘ene fakamatala he ‘oku kei tu’u fehangahangai pē ‘a e ‘inivesi pea mo e tu’unga ko ē e lao...

Sea Kōmiti Kakato: ‘Ikai ke u tali ho’o fakatonutonu ko e ‘uhinga pe ena ia ‘a ‘au ‘oku fehangahangai.

Lord Fusitu’a: Ko e me’a pē eni ‘oku ne me’a mai ‘aki Sea... kātaki fakamolemole

Sea Kōmiti Kakato: Me’a ā ki lalo. Mou ‘oleva ke ‘omai ‘a e me’a ko ē ‘a e ‘Eiki Minisitā Pa’anga. Ka mou toki fai ‘a e fetokoni’aki mo e fehu’i.

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Ko ‘eku faka’osi. Tuku ange mu’a ‘a e me’a ia ‘a e *Retirement Fund*. Pea mo e Nationbal. Ko e me’a ia ’anaua ‘oku ‘ikai ke tau kau ai, ‘a ‘enau ōmai ‘o ‘inivesi. Tau talanoa pē eni kitautolu ke fakangofua...

Mo’ale Finau: Fakamolemole Sea ka u ki’i kole ki he Minisita

Sea Kōmiti Kakato: Fakatonutonu!

Mo’ale Finau: ‘Ikai ko ‘eku tokoni pe sekoni pē ‘e taha. Malo tapu mo e Sea! Ko ‘eku fakatonutonu! Ko e Lao ko eni. Ko e ngaahi tali kotoa pē mei he ongo Minisitā ‘oku ‘i he Lao ia ‘a eni. Ko ia ‘oku ou kole kia koe ‘Eiki Minisitā kapau ‘e angalelei ke tau ‘alu atu ai pē he ko e ngaahi kupu ena ‘oku mou ‘omai ‘e moutolu ‘i he Lao. ‘A ia ‘oku ou pehē ‘e au, tau ‘osi tokoto kitautolu ‘i loto he taimi ni, ‘i he loto lao ko eni. Ke ‘alu ia ki he’ene ‘osi, pea tau pālōti. Ko ia, ko u kole pē au ‘Eiki Sea. Na’a lava mu’a ko e taimi ko ē ‘e me’a mai ai ‘a e ‘Eiki Minisitā, ‘omai ‘emoutolu ‘a e kupu, he ko e ‘u kupu ena ‘oku mou ha’u moutolu ai. Ko e ‘uhinga ka tau fononga ka tau pālōti. Mālō Sea.

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Sea! Ka u ki’i tokoni atu he ‘oku ‘i ai ‘a e me’a fakatekinikale ‘oku ‘ikai... ke fakatonutonu mu’a. Ko ‘ete ‘alu ko ē ki ha pangikē pē kautaha. Tau fakatātā ‘eni. Ko e ‘inivesitā ‘oku ne ‘alu ‘o ‘ai ha’ane teemi tipōsiti. ‘Omai ‘ene peseti ‘e 4. ‘Oku kehe ia mo ‘ete ‘alu ‘o fakatau *shareholder*. Ko e *issue* ko eni ‘oku fekau’aki ke ‘alu ‘o fakatau *shareholder*. ‘Oku me’a mai ‘a Tongatapu 3 ia ‘i he ‘inivesimeni, ko e me’a ia ‘a’au ‘oku ke ‘alu ‘o fai ‘a e me’a ko ia ‘oku ‘ai ke liliu. Ko e *issue* ko eni ‘oku tatau mo ha’o ‘alu ‘o fakatau *share*. Ko e *owner* ko ē ‘o e kautaha. Fakafaikehekehe’i ‘a e me’a ko ia, he ‘oku fiema’u ke ‘oua ‘e *confuse* ‘a e kakai’i he fanongo mai...

<004>

Taimi 1150-1155

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: ...’omai ‘etau tipeiti, ko e ki’i tokoni atu ia Sea, ko e lao ko eni ‘oku fekau’aki ia mo ‘ete ‘alu fakatau *share*, ko e ongo kautaha ko eni ke na ō ‘o kau ai pē ko e ...

Lord Fusitu’a: Fakatonutonu ‘Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Me’a mai.

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Ko ena ‘oku ke ‘ilo ki ai ...

Lord Fusitu’a: Fakatonutonu ‘oku fehangahangai ia mo e fakamalanga ‘a e ‘Eiki Minisitā Pa’anga ‘Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato: ‘E ‘Eiki Nōpele kātaki na’a ku ‘osi fakahoko atu ‘oku ‘ikai ke u tali ho’o, ko e tu’o tolu eni ho’o me’a hake pē tu’o fā. Ko e ‘uhinga ia ‘a ‘au ‘oku fehangahangai kā ko e me’a ‘oku ...

Lord Fusitu’a: ‘Oku hala ‘a e me’a ‘oku nau me’a ‘aki, kapau ‘oku ‘ikai ke nau mea’i ‘a e lao ‘ikai ko ha fo’ui ia ‘a e motu’a ni ‘Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Me’a ki lao Nōpele, me’a mai koe Minisitā, ‘e fika 3.

Siaosi Sovaleni: Mālō Sea. Tapu mo e Feitu’u na Sea, tapu mo e Hou’eiki Mēmipa ‘o e Kōmiti Kakato. Ko e ‘ai pe hangē pē ko e me’a ko ē ‘a e ‘Eiki Minisitā ko e ‘ai ko ē *share* ko e fakahoko atu pē ko hono fakatonga ko e ‘inasi, pea ko e me’a ko ē na’e me’a ki ai ‘a e Minisitā Pa’anga, ko e ‘inasi ‘o e *retirement fund* na’e ‘ai ke nau ‘ai he’e to e *Development Bank*. ‘Oku mahino ‘aupito pē *term deposit* ia ‘oku kehekehe pē mei he *shareholding*. Kā ko e ‘uhinga pē ke fakatonutonu pē ‘etau lekooti.

Sea Kōmiti Kakato: Faka’osi mai ‘e Minisitā. Kuo ‘osi ho’o taimi ‘i he lahi ho’o tali ‘a e tokoni.

Lao Fakatonutonu ki he Lao Pangike Fakalalakaka ke lava huū mai ha taha kehe ‘o ma’u ‘inasi

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Mālō ‘Eiki Sea. ‘A ia ko e kole atu ko eni ke fakatonutonu mu’a ‘a e Lao ‘o e Pangikē Fakalalakaka, ke ngofua ke to e hū mai ha taha kehe ‘o ma’u ‘inasi. Ko ia, ko e poini ia, ‘oku ‘ikai ke to e ‘i ai ha fu’u ko e ngaahi kātōa ‘o e ngaahi *provision* ko ē ‘oku ‘ikai ke ‘asi ai ‘a e me’a ko ia, ‘oku liliu ia ke lava ‘a e fo’i me’a ko ia, mālō Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō. Me’a mai Nōpele ‘Eua.

Fiema’u fakama’ala’ala he Kupu 19 e Lao Pangike Fakalalakaka motu’a

Lord Nuku: Tapu pē pea mo e Feitu’u na Sea, kae ‘uma’ā ‘a e Hou’eiki Mēmipa ‘o e Kōmiti Kakato. ‘Eiki Sea, ko e Tefito’i Lao ia ‘a ē ko ē ‘oku fakahoko mai ‘Eiki Sea ‘oku fai pē poupou ia ki ai. Ko e ngaahi kupu ‘i he lao ‘oku ‘i ai hono fakafehu’ia ‘e ‘Eiki Sea, ko e mahalo pē ko e me’a ‘e taha pē koe’uhi ko e liliu ko ē ‘o e lao Sea, ‘o hangē ko eni ko ē ‘Eiki Minisitā ko e kupu 12, 13 ‘oku fakapekia ‘a e konga ko ē ki he ‘Atita. Kā ‘oku ou fiema’u pē ko e hā leva he ‘uhi ko e taimi pē ‘e to’o ko e taimi foki ko ē ‘oku ‘i he pisinisi ai ko ē ‘a e Pule’anga ‘e lava ‘a e ‘Atita ‘o vakai ki ai. ‘Ikai, ko e konga 9 eni, ko e ‘uhinga ia ‘eku tokanga ko ē ki ai ko e taimi ko ē ‘e liliu ai ki hē ‘e ‘Eiki Minisitā, ‘ikai foki ke loko ‘i ai ha me’a ia ‘e liliu, ko e me’a pē ‘oku liliu ko ē heni ko e ‘omai ‘a e ‘inasi ‘o e ongo fo’i kautaha ‘e 2, ‘a ia ko e ‘inasi ‘o e *Retirement Fund*, pē ko e pa’anga ko ē kau vāhenga mālōlō, pea mo e me’a ko ē *national*, ‘a ia ‘oku fakalao’i ia heni ke na hū mai. Pea liliu leva ‘a e fa’unga ia ‘o e lao ‘alu hifo ko ē ‘a ia ko ē ‘oku ki’i ta’emahino kiate au ko e 19 motu’a ‘a ia ‘oku liliu, ‘a ia ko e 19 motu’a foki ‘uhinga he na’e nofo ‘a e lao ia ‘i he pisinisi ‘a e Pule’anga. Pea lava leva ‘a e ‘Atita ia ‘o ngāue ki ai, ‘a e ‘Atita ko eni ko ē ‘a e Pule’anga.

Ko e ‘uhinga pē ‘e ‘Eiki Minisitā koe’uhi ka ke toki me’a mai koe ‘o fakapapau’i ko ‘ene a’u ‘ana ko ē ki he kupu 12, ‘oku talamai leva ia ‘e fili ‘e he ma’u mafai ia ē ‘inasi, pea mo e *Reserve Bank*, ha ‘Atita ke ne ha’u ‘o ‘atita’i. Kā ko e me’a ko ē ‘oku ou tokanga ki ai koe’uhi ko hono hiki mei hē na’e ‘iai ‘a e ‘Atita ko ē ‘a e Pule’anga. Pea ko ‘ene hiki ko ē ki heni, pea fili leva pē

‘e he ‘inasi, ‘ikai kātaki pē ko e ‘uhinga ke mahino kiate au he ‘oku ‘i ai ‘a e ‘ū me’a ia ‘oku ‘uhinga ki ai ‘eku fakahoha’á ‘Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Me’a mai Minisitā Pa’anga ‘o tali ‘a e fehu’i ko eni.

Lord Nuku: Ka u toki, kapau ‘e ‘ai pē ke ne toki hanga pē ‘o tali faka’angataha mai.

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Mālō Sea. ‘Oku kei malava pē, kae manatu’i foki ko ene tu’u ko ē ko ene tu’u ko eni motu’a ko e kei *fully own* ‘e he Pule’anga, pea ‘oku lava pē ‘a e Minisitā ia ‘o tu’utu’uni ki he ‘Atita ke ‘alu ki ai. Ko hono liliu ko ē ki he ‘Atita ko ē ‘a e Pule’anga, ko eni kuo pau ke fakataha ‘a e me’a ia, ‘a e Poate ia ‘oku ‘i ai mo e kau Talēkita kehe, ‘o toki fai ‘a e tu’utu’uni ko ia. He ko e ‘uhi foki kuo tokolahi ange kau *ownership*, kau ma’u ‘inasi. Ko ia pē ‘e ...

Lord Nuku: Ko ia.

Sea Kōmiti Kakato: ‘E hou’eiki mou kātaki kapau ‘oku mou...na’a ku pehē ‘e au kuo mou ‘osi mea’i ‘a e ongo fo’i lao ko eni, pea kapau leva ‘oku mou hopo holo ‘i he ngaahi kupu, pea kuo pau leva ke tau ‘alu atu tautolu ia mei mu’a ke tau lava ‘o luelue atu ke ‘oua ‘e to e fai ha ...

<005>

Taimi : 1155-1200

Sea Kōmiti Kakato : ... he kapau te mou pehē ko e me’a ia te tau ‘unu ki aí, ka na’a ku kole atú, na’a ku pehē ‘oku ‘osi maau eni ho’omou feme’a’aki he uike kuo ‘osí, pea kapau leva ‘oku mou loto ke tau ‘unu ki ai, ke tau fakahoko eni. Tau kamata mei he ‘uluakí ka tau ‘alu atu. He kapau ko e ‘ātunga eni ho’omou feme’a’akí, te mou fehohopo’aki pē.

Lord Nuku : ‘Ikai, ‘Eiki Sea, na’e te’eki ai.. Ko au na’a ku fakahoha’a heni he uike kuo ‘osí. Na’e te’eki ai ke a’u ‘eku fakahoha’a ‘aku ia ke u hiki atu ko ē ki hení. He ‘oku ‘i ai ‘a e fo’i me’a ia ‘oku ou loto pē au ke u fehu’i, fehu’i ki he Laó.

Sea Kōmiti Kakato : Ko ‘eku ‘uhingá ‘aku ia, ‘e Nōpele, he kapau te tau ‘unu mai ‘o kamata mei mu’a, te tau to e fouatu ho’o fo’i kupu 12, konga 12. Pea kapau leva ‘oku ke pehē, ‘uhingá kapau ‘oku ke loto ke ke malanga kotoa he ngaahi kupú.

Lord Nuku : Ko ‘eku ‘uhingá pē ‘aku ia, koe’uhí ko ‘eku lau pē ‘aku he me’a ko ē ‘a ē ko ē ‘oku ta’emahino kiate aú, pea u

Sea Kōmiti Kakato : Pē‘i me’a mai.

Lord Nuku : He ‘oku kau e me’a ko ē ‘oku ou ‘uhinga ki aí, ‘Eiki Sea, ‘oku fakangofua ‘e he Lao ko ení, ‘i he fekau ‘e he ‘Eiki Minisitā. Ka ko e konga ko ē, ko e fiema’u ko ē ha ‘ātítá, ‘e fai ia ki he lau ko ē ‘a e kau ma’u ‘inasí. Ko e ‘uhinga ia ko ē ‘oku ou ki’i hoha’a ki aí, he ‘oku ‘ikai ke liliu ‘a e founa tokoni ko ē ‘a e Pule’angá ki he Pangikē Fakalalakaká, ‘Eiki Sea.

He koe'uhi 'oku me'a mai mei taumu'a mei hē, 'e kei fai pē 'e he pangikē hono fatongia ko ē ki he kakaí. Ka 'oku 'i ai 'a e kupu 'e he taha, 'Eiki Sea, 'oku fekau'aki mo e ngaahi koloá. Kapau te ke me'a, Sea, ki he me'a ko ení.

'Eiki Minisitā Pa'anga : Sea, 'oku ou kole mu'a ke tuku ke u tali 'a e feinga'i e fo'i kupu ko ē 'e taha ko ē, ke lava ke mahino ka tau toki hiki ki hē.

Sea Kōmiti Kakato : Tali mai.

'Eiki Minisitā Fonua : Ko e .. hangē pē ko e feme'a'aki 'anenai, Sea, ko e tu'u ko ē 'a e tu'u motu'a, faitu'utu'uni pē e Minisitā ia, 'a ia ko e Minisita Pa'angá ia. Ko e *owner* ia. He koe'uhí, ko e peseti e 100 e *shareholder*, ko e Pule'angá. Ko hono uá, ko e *public enterprise* foki, pea ko e *public enterprise*, 'oku ai e kupu ia he Lao 'Atitá. Kapau 'e fie ha'u pē 'a e 'Atita Seniale ia ki ai, 'o ngofua pē ia. Sai, ko hono liliú, koe'uhí ke lava 'a e fo'i tu'utu'uni ko iá, 'o 'ikai ko e Minisitā pē, kae ngāue kotoa 'a e *shareholder*.

Lord Fusitu'a : Sea, kātaki 'oku ke laumālie lelei pē ke fehu'i ki he Minisitā?

Sea Kōmiti Kakato : Ko e fakatonutonu?

Lord Fusitu'a : Ki'i fehu'i pē.

Sea Kōmiti Kakato : Minisitā, 'oku ke tali e fehu'i?

Lord Fusitu'a : He 'oku felāve'i pē mo ho'o poiní. Kapau .. 'a ia 'oku fakatau atu 'a e *shareholding* pē ko e *equity* 'i he koloa faka-Pule'anga, 'a ia ko e Pangikē Fakalalakaka, ko e hā nai 'a hono kovi, kapau te nau 'inivesi pē nautolu ia ai, ka 'ikai ke ma'u ha'anau *equity*. Hangē pē ko ho'o me'a kimu'á. 'Oku 'i ai e kehekehe 'a e 'inivesi, pea 'oku 'ilo ai e kehekehe 'a e *ownership*. 'A ia kapau he 'ikai ke 'oange ha'anau *equity* ka nau 'inivesi pē pea 'oange ha'anau tupu, ko e hā e 'uhinga 'oku pau ke matu'aki fakatau atu ai e koloa 'a e fonuá kiate kinautolu?

'Eiki Minisitā Pa'anga : Mālō 'e Sea. 'Oku ou tui 'oku faingofua pē e tali e fehu'i ko 'eni. Ke me'a ia ke 'eke ki he ongo kautaha ko iá. He ko 'ena ō maí 'oku na fiema'u ke *term deposit* 'ena seniti, pē 'oku na fiema'u ... 'inivesi

Lord Fusitu'a : Sea, fakatonutonu.

Sea Kōmiti Kakato : Mou me'a mai pē, 'oku 'osi ai pē

Lord Fusitu'a : Sea, fakatonutonu Sea. Ko e koloa e 'a e Pule'angá, 'e 'ikai ke 'eke kia nautolu, 'e 'eke ki he tokotaha 'oku ha'ana e koloá. Ko e Pangikē ia 'a e Pule'angá.

Lord Nuku : Ke u fakakakato atu au na'a 'ilo ange pē kuo ke hanga 'e koe 'o 'osi 'eku taimi 'aku ia he feme'a'aki ko ē.

Sea Kōmiti Kakato : Mālō Nōpele. Hou'eiki tau liliu 'o Fale Alea.

'Eiki Tokoni Sea : Fakamālō atu, Hou'eiki. Tau mālōlō.

(Toloi 'a e Fale ki he 2pm)

<006>

Taimi: 1400-1405

Sātini Le'o : Me'a mai 'Eiki Sea Le'ole'o e Fale Alea(*Lord Tu'ilakepa*)

Alea'i fokotu'u kole ke kau atu Kōmiti Lao Fale Alea talatalanoa mo e kakai he ngaahi Lao

'Eiki Sea Le'ole'o : Mou ki'i me'a hifo Hou'eiki. Tapu atu ki he Hou'eiki Minisitā Kapineti, 'Eiki Minisitā Fonuá kae 'uma'a'a e Hou'eiki Minisitā. Fakatapu atu ki he Hou'eiki, fakatapu atu ki he kau Fakafofonga 'o e Kakai. Hou'eiki, 'ikai ke u to e fakalōloa koe'uhi ko 'etau ngāue. Ko e ki'i me'a pē 'oku ou manatu'í, na'e te'eki ke u lave ki ai ke fakakakato hoku fatongiá he 'ahó ni. Ko e fokotu'u mei he Fakafofonga Nōpele 'o 'Euá, koe'uhi ke kau atu 'a e Kōmiti Laó, 'i he talatalanoa ko eni 'a e fo'i lao ko eni na'e holomuí 'a e 1 mo e 6. Hangē ko ia 'oku mou mea'í, na'e 'osi 'omai ki he Falé ni, ka koe'uhi 'oku fu'u fiema'u ke kau atu 'a e ni'ihi ko eni, Minisitā Lao?

'Eiki Minisitā Lao : 'Io 'Eiki Sea.

'Eiki Sea Le'ole'o : Mālō, si'i, fakafeta'i. Fakamālō atu.

'Eiki Minisitā Lao : 'E fakahoko mai pē kia nautolu 'a e taimi 'e ..

'Eiki Sea Le'ole'o : Mahu'inga pē ke mou fe'ilongaki pē, pea fakamā'opo'opo ki he hā 'a e vave tahá, hangē ko e me'a 'oku me'a ki ai 'a e 'Eiki Palēmia. Kimu'a 'aneuhú, he 'oku fiema'u ke foki mai ki he Falé ni 'a e ngaahi Lao ko iá, 'i he hili ko ia 'a e talatalanoa pea mo e kakai 'o e fonuá fakatatau mo e fiema'u ko ē ke 'ave ki he kakai. Ko e me'a pē ia 'oku ou manatu'í, pea fakamolemole pē na'a fakalōloa kimu'a pea tau liliu 'o Kōmiti Kakato. 'Eiki Palēmia koe'uhi ko e mo'ui mai 'a e maamá, 'oku 'i ai ha me'a 'oku ke fie me'a ki ai?

Fakama'ala'ala Palēmia he founa fakahoko 'aki talatalanoa mo e kakai

'Eiki Palēmia : Mālō 'Eiki Sea. Kātaki pē ko 'eku ki'i tōmui mai. 'Ikai ke u ma'u lelei ki he kamata'anga 'o e me'a ko ena fekau'aki pea mo e *consultation* ko eni 'oku 'ai. Ka 'oku ou loto pē ke u to e ki'i tokoni atu pē he me'a ko eni. Na'e ui 'a e 'Ateni Senialé 'aneuhu 'o mau ki'i fakataha ki he me'a ko eni, pē ko e hā ha'ane fale'i, ko e fale'i foki ia 'o e Pule'anga. Ko 'ene fakakauká, ke tukuange ki ai ke ne hanga 'e ia 'o *brief* e Laó, mo e founa ko ia ke ngāue'akí ki he kakai e fonua. Pea 'i he anga ko ē 'eku fakakaukau 'a e motu'á ni, ko u tui mahalo ko e founa lelei tahá pē ia. Koe'uhi ko e tokotaha eni 'oku ne 'ilo lelei taha ki he lakangá, natula ko ia 'o e ngaahi lao. Tukuange ki ai ke ne hanga 'o... pea 'oku ou tui pē na'a mou me'a ki ai

‘anenai, na’e lea mai ‘a e me’á ‘anenai ‘o ne hanga ‘o fakamatala’i mai ‘a e lao. ‘I he anga ko ia ‘eku fakakaukau, ‘oku ma’a ‘aupito ‘aupito ‘e founga ko ení, tahá ‘oku ‘i ai ha taha ‘e kau ‘ia mautolu, ‘ikai ke mau kau ki ai. ‘Oku ou tui ‘oku ‘ikai ke’i ai ha taha heni ‘e kau ki ai, pea toki ‘omai e olá ki heni ke tau sio ki ai, kapau ‘oku tau pehē ‘e tautolu he anga ‘etau fakakaukau ‘oku ‘i ai ha me’a ke tau tānaki atu, pea fai pē ia. Ka ko e founga ko ia na’e ngāue’akí ‘oku vave, vave ‘aupito ‘aupito. He ‘oku ngāue’akí pē ‘a e Letiō Tongá mahalo ‘oku a’u ki Niua, pea ‘oku ...te ne hanga ‘e ia ‘o fakama’ala’ala kātoa kātoa’osi pea toki tukuange ki he *public* ke nau hoko atu ‘a e pōtalanoa. Ka ko e founga ia na’e ngāue’akí, hono fakaafe’i e ‘Ateni Senialé ‘aneuhu, ‘o ‘omai ‘o fai ki ai ‘emau talanoa ki ai, mālō.

'Eiki Sea Le'ole'o : Mālō 'Eiki Palēmia, ka koe’uhí ko e Lao ko ení ko e liliu Konisitūtone ko ení na’e ‘osi ‘omai ki he Falé ni ‘o fai ‘a e feme’a’aki ki ai ‘a e Falé ni, pea ‘i ai mo e ‘ū Tohi Tangi, pea a’u ki ha tu’unga, ko e holomui ko ení koe’uhi ke fai ha ngaue ki ai. ‘Ikai ke ‘i ai hano kovi ‘ona kapau te mou ngāue kotoa e Kōmiti Laó, mou kau atu ki he talatalanoa ko ení, ‘o fekau’aki pea mo e liliu ko eni. Mou me’a mai ‘o ‘omai, tatau pē, ‘oua na’a to e ‘i ai ha fema’uma’uaki, ‘oua ‘e toe ‘i ai ha me’a ko e mahamahalo, pea ko ha toe tukuaki’i. ‘Oku ou tui ko e lelei fakalūkufua ia kitautolu. ‘Oku ‘ikai tonu ke tau fakapuliki pē tanu ha me’a ‘oku fiema’u ke mea’i ‘e he Falé ni, pea mo e kakai ‘o e fonuá Hou'eiki. ‘Io, me’a mai Fakafofonga Ha'apai Fika 13.

Fokotu’u tuku pe ki he Pule’anga nau fakahoko polokalama talatalanoa

Veivosa Taka : Tapu pea mo e 'Eiki Sea, tapu pea mo e Fale ‘eikí ni. 'Eiki Sea, ko u tu’u hake pē au ia ‘o fakahoko hake, na’e ‘omai pē e me’a ko iá, ho’omou feme’a’aki ko eni he uike kuo ‘osi. Pea nau fakahoko hake, na’a nau toe o ‘o fakafekiki ai pea na’a ngalikovi hotau Fale. He ko e me’a pē ko ia ‘e ‘oatu mei Falé ni, ko e me’a pē ia ‘o fai ‘i he *consultation* ko eni ‘e fakahoko. ‘Oku ou pehē ‘oku lelei ange pē ke tukuange ki he ni’ihi ko eni ‘oku nau ‘osi fakahoko e ngāue ko eni. Kae, tau me’a pē heni ‘o tali hono ‘omai e olá, he te mou toki feme’a’aki pē ‘i heni. Pea ‘oku ou tui ‘oku ‘ikai ko ha fu’u lao fo’ou eni, ko e fu’u lao motu’a pē, pea ko e tu’o fīha eni hono fai e ...

<008>

Taimi: 1405-1410

Veivosa Taka: *consultation* na’e fai ‘i he ta’u ko ia. ‘E to e fai he ta’u ni. Pea ‘oku ou tui ko e, ‘oku ‘ikai ke u fakakaukau ‘Eiki Sea ko e hā nai hano, hano to e ‘uhinga te tau o pē he toho ko ē ‘oku fai ko ē heni ‘o to e toho ‘i tu’a. Pea ‘oku ou kole atu ngali ‘Eiki pē hotau kōmiti ke tau, mou me’a pē faka’ei’eiki pē heni kae tuku ange ki he kau ngāue ke nau fakahoko e ngāue ko ia. Pea ‘oku ou tui ko e me’a ia ‘e lelei pea mo to e faka’ofa’ofa ki he’etau ngāue. Ko e anga pē ia ‘eku fokotu’u atu ‘Eiki Sea ki he Feitu’u na mālō.

'Eiki Sea Le'ole'o: Mālō me’a mai angē ‘Eiki Nōpele Ha’apai Fika 1.

Kole ke ‘oua fakavave’i talatalanoa mo e kakai & ke nofo Fale he’ene tohi māhina

Lord Tu'iha'angana: Mālō Sea. Tapu mo e Feitu'u na pea tapu mo e Hou'eiki Fale Alea 'o Tonga. Sea ko 'eku ki'i lave pē 'a'aku ia mahu'inga pē ia pē ko e hā, hai 'oku ne tataki 'a e fepōtalanoa'aki ko eni mo e kakai. Ka 'oku hangē kiate au ko e me'a pē 'oku kole he motu'a ni ke 'oua te tau fakavave Sea. Tau muimui pē tautolu he'etau tohi māhina ko eni 'a e Fale Alea 'oku fa'u, na'e 'osi fa'u mai 'e he kōmiti ko eni, 'a ē 'oku kau ai 'a e 'Eiki Palēmia, 'a ia 'oku tau 'osi he uike kaha'u, uē he Tu'apulelulu ko eni pea tau tāpuni he uike faka'osi. Pea tau toki foki mai 'i Mē ki he patiseti pea toki 'osi e patiseti pea to e lava atu mo e 'A'ahi Fale Alea pea tau toki foki mai ko ia kae fai e *consultation* ia ko eni he fu'u vaha'a taimi atu ko ia ke mā'opo'opo mo napangapangamālie. Ko e 'osi foki e patiseti pea tau to e fakahoko foki 'a e 'a'ahi 'i Siulai, 'a'ahi na'a ai ha faingamālie ki ha kau Fakafofonga mo ha Hou'eiki 'oku nau fie talatalanoa mo honau ngaahi vāhenga fekau'aki mo e lao ni ka ko 'eku kole pē 'a'aku Sea. Muimui pē tautolu heni 'osi he uike ni fakahoko e tāpuni, fakahoko e *consultation* ko eni tau foki mai 'i Mē 'o patiseti paasi ki Sune 'i Sune, Siulai 'a'ahi tau toki foki mai ko ia kuo maau mai kae 'oua 'e fakavave'i e me'a ko eni tau toki feme'a'aki ki ai he'etau foki mai 'i Siulai ki he ngaahi lao ko eni mahu'inga ko eni pea toki, ka ko e kole pē ia 'a e motu'a ni mālō Sea.

'Eiki Sea Le'ole'o: Mālō. Me'a mai 'Eiki Palēmia.

Taukave Palēmia ko e fatongia angamaheni Pule'anga ke fai fepotalanoa'aki mo e kakai he lao

'Eiki Palēmia: Sea ko u fakamālō atu ki he 'Eiki Fakafofonga ko eni 'a e kau Hou'eiki Nōpele e tokoni ka ko e poini 'Eiki Sea ko e lao foki ko eni na'e fakahū atu 'e he tēpile ko eni 'a e Pule'anga. Pea ko homau fatongia ke mau fai pe *consultation* ko e founa angamaheni pē ia. Ko ia ko ē 'oku ne hanga 'o fakahū mai ha lao ko ia ia 'oku ne fakahoko e *consultation*. Kātaki pē pea 'oku 'ikai ke 'uhinga ke ta'ofi ai kimautolu hangē ko 'eku fakamatala. 'Osi kamata ia ne, 'osi kamata e polokalama 'anenai. Pea 'e lele mai ia 'apō mei he 6:00 ki he 10:00. 'Ikai ke tau to e lava tautolu 'o ta'ofi. 'E lele *consultation* ...

Lord Fusitu'a: Sea, 'e laumālie lelei 'Eiki Palēmia ke u ki'i tokoni atu ki ai.

'Eiki Sea Le'ole'o: 'Io me'a mai 'Eiki Nōpele.

Lord Fusitu'a: Ko e, ko u tui ko e 'uhinga 'oku fakapotopoto ai ke kau e kōmiti ko e fakatātā fakamuimui taha ki he *consultation* mo e kakai 'a e lao ko eni na'e toki paasi ko ē ki he *Foreign Investment*.

'Eiki Palēmia: Fēfē ke tukuange ke 'osi 'eku me'a he 'oku nounou pē pea toki 'oange ...

Lord Fusitu'a: 'Ikai ko e, ko e tokoni atu pē he ko e kotoa e ...

'Eiki Sea Le'ole'o: 'E 'Eiki Nōpele, 'Eiki Nōpele, ki'i tokanga mai koe ka au he 'ikai ke mo feme'a'aki moua tokanga mai koe ia ...

Lord Fusitu'a: Ko ia Sea.

'Eiki Sea Le'ole'o: Ko au 'oku tau, te ke lava 'o poaki mai ...

Lord Fusitu'a: Ko ia Sea.

'Eiki Sea Le'ole'o: Fai e feme'a'aki 'oua te ke to e tali mai 'eku me'a ko u kole atu ki he Feitu'u na. Ki'i me'a mai pē ka ke tukuange mai e 'Eiki Palēmia ke me'a mai 'oku mahino kia au e me'a ko ē 'oku ke me'a mai ki ai.

Lord Fusitu'a: Ko ia. Na'e 'ikai ke, ko e le'o kotoa e *consultation* na'e 'ikai ke fakahū ha me'a ia he lao.

Fakamahino Sea mahu'inga e me'a ko e ngāue fakataha

'Eiki Sea Le'ole'o: Ki'i me'a hifo pē 'oku mou mea'i ko e me'a ko e ngāue fakataha me'a ia 'oku totonu ke fai 'Eiki Palēmia. 'Oku 'ikai ke fai ha vahe ia he ō, ho'omou me'a ko eni 'o vakai'i mai e me'a ko eni pea 'oku 'ikai ke ai tonu ke 'i ai ha me'a ia 'e fakapulipuli. Ko e me'a pē Hou'eiki Mēmipa nau fanongo kae fai pē he Pule'anga ia ko e hā e me'a, 'a e lau 'a e kakai ko e 'osi pē eni pea mou foki mai mo ia. Fakamā'opo'opo mai e 'ū me'a ko ia. Kiate au 'oku ou tui 'oku totonu ke mou ngāue fakataha ki he me'a ko eni ka tau hu'u ki ha tu'unga 'e taha 'Eiki Palēmia. Ki'i 'oleva pē Ha'apai 12 kae, ko u tui ko e solova'anga e palopalema ko eni he 'ikai ke tau solova 'e moutolu he ongo tēpile ko e tēpile ē te nau solova mai ka tau hoko atu. 'Eiki Palēmia ...

Tui Palēmia tau'atāina ange ke tataki he 'Ateni Seniale polokalama talatalanoa mo e kakai

'Eiki Palēmia: Kātaki pē Sea kae faka'osi atu mu'a. Ko e, ko e mahu'inga ko ē ki he motu'a ni hono 'oange ki he 'Ateni Seniale ko u tui ko e tau'atāina lahi taha ia te ne ma'u. 'Uluaki ia, ua ko ia 'oku ne 'ilo lahi taha fekau'aki mo e 'ū lao ko eni taimi na'e alea'i ai he 2014. Pea ko ia pē eni 'oku 'i ai. Ko e me'a ko ē 'oku mahu'inga heni he 'oku 'ikai ke tau to e kau hono fakahoha'asi 'a e 'Ateni Seniale, tukuange, ko 'ene fakamatala te ne hanga 'o faka'auliliki mai e fo'i *process* ke 'osi ...

Lord Fusitu'a: Sea fakatonutonu. Sea ko e ...

Sea Kōmiti Kakato: Ki'i me'a hifo 'Eiki Palēmia, fakatonutonu.

Lord Fusitu'a: Ko e fakatonutonu nau ...

<009>

Taimi: 1410-1415

Lord Fusitu'a: Nau pehē 'e au ko e Minisitā Laó 'oku ne mea'i lahi taha ki he Lao ko eni ko ia na'a ne fakahū mai e Laó.

'Eiki Sea Le'ole'o: Me'a ki lalo 'Eiki Nōpele 'oku 'ikai ko ha fakatonutonu ia. Fakatonutonu e me'a ko ē 'oku me'a ki ai e 'Eiki Palēmiá kapau 'oku 'i ai ha hala pea ke fakatonutonu. Pea kapau 'oku 'ikai ke 'i ai ha fakatonutonu, toki 'i ai ha taimi ke ke toki me'a hake 'o 'ai ho'o me'a ko ē 'oku ke me'a ki ai fakamolemole. Me'a mai e Feitu'u na 'Eiki Palēmia.

Taukave Palēmia 'ikai ke fakali'eli'aki ha taha ke kau

'Eiki Palēmia: ... ke li'aki ha tafa'aki ta'efaka'atā ke nau kau, 'ikai. Mou fakatokanga'i ange 'oku 'ikai ke 'i ai ha'amau kau ki he fo'i *process* hono kamata ko ení. Pea 'oku 'ikai ke 'i ai ha taha 'i Falé ni Kōmiti Laó. Ko u pehē, tukuange ke fai 'e he tokotaha ko ení e fakama'ala'ala 'o e Laó mei he kamta'angá 'o a'u mai ki he 'aho ni. 'Osi ko iá ko u tui, mahino lelei. Pea toki 'omai ko ia ki heni e līpootí, taimi ia 'o tautolú, taimi ia ke tau hoko atu tautolu 'etau, he 'ikai ke pehē ke 'omai pea fai leva. 'E 'omai ki heni. Ka ko u tui 'oku mahu'inga ke hanga 'e he 'Ateni Senialé 'o 'oange kakato,

Lord Fusitu'a: Fakatonutonu Sea.

'Eiki Sea Le'ole'o: 'Io me'a hifo 'Eiki Palēmia. Ko e hā e fakatonutonú.

Lord Fusitu'a: Ko e fo'i fakama'ala'ala 'ata'atā pē 'a ia ko hono fakamatala'i atu e Laó, 'oku 'ikai ko ha *consultation* ia. Ko e *consultation* 'oku 'oatu e me'a pea 'omi mo e lau 'a e kakai, 'oku 'ikai ko e fo'i fakama'ala'ala 'ata'atā pē.

'Eiki Sea Le'ole'o: Ki'i fakamolemole pē 'Eiki Nōpele ē.

'Eiki Palēmia: Kātaki pē.

'Eiki Sea Le'ole'o: Toki me'a hake pē 'o me'a ho faka'uhingá 'a e Feitu'u na. Ka 'i ai pē ha me'a 'oku hala 'e 'Eiki Palēmia. Ko e me'a mai e 'Eiki Palēmia ia ko e fatongia ia 'o e 'Ateni Senialé 'e fakahokó. Kae 'uhinga kae toki 'oatu ha'o taimi. 'Osi pē eni ko u 'oatu ha'o taimi ke ke malanga ko e 'uhingá ka ke tau'atāina. Me'a mai angé..

'Eiki Palēmia: Mahalo 'oku 'uhinga ia, ko e 'atu ē kae 'omai ē, 'oatu ē kae 'omai ē. 'Oku 'i ai pē, ko e taumu'a e me'a ia ko ení ke 'uluaki mahino ki he kakai e fonuá 'a e anga ko ē natula e Laó pea mo hono fa'ungá mo hono taumu'á. Ko e me'a ia 'oku lave ki ai e me'á.

'Eiki Minisitā Polisi: Sea.

'Eiki Sea Le'ole'o: Mālō.

'Eiki Minisitā Polisi: Tokoni mu'a ki he Palēmia kapau 'e laumālie lelei.

'Eiki Sea Le'ole'o: Tali pē 'e he Feitu'u na e tokoni 'a e Minisitā Polisi pea mo e Pa'anga Hū Maí.

'Eiki Palēmia: Sai pē.

'Eiki Sea Le'ole'o: 'Io me'a mai.

'Eiki Minisitā Polisi: Tapu mo e Feitu'u na 'Eiki Sea pea pehē ki he Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale Alea 'o Tonga. Ko e *consultation* ko eni 'oku fakahoko 'e he 'Ateni Senialé pea 'oku kau ki ai mo e *Solicitor General* te na fetongitongi pē. Ko e, 'oku anga pehē ni Sea. 'Oku lele ia 'i he ho'atā 'a e fakama'ala'alá, kae fai e *talk back show* ia he efiāfi houa ia 'e 3, 7 ki he 10 'i he Letiō Tongá. Pea ko e taumu'á Sea ke *cover* a'u ki he Ongo Niuá mo 'Otu Motu, ko e 'uhinga ia 'oku fai ai he Letiō Tongá. 'A ia ko e taimi ko ē 'oku fai ai ko ē 'a e *talk back*, ko e taimi ia ko ē 'oku na hiki aí kuo 'osi fai e femahino'aki. 'Omi 'enaua e līpooti tohi ki he me'a ko ē 'oku fiema'u mai 'e he kakaí. Pea tānaki ki aí, 'oku mahino kia mautolu 'oku 'i ai 'a e ni'ihi pea 'e kau mahalo ha kau loa 'i tu'a. 'E 'i ai 'enau tohi 'a nautolu ko 'enau fiema'u 'enautolu ia 'enau fokotu'u tohi, kau pē mo ia.

Lord Fusitu'a: Fakatonutonu Sea.

'Eiki Sea Le'ole'o: Fakatonutonu. Ki'i me'a hifo 'Eiki Minisitā Polisi. Ko e hā e fakatonutonu 'Eiki Nōpele Niua.

Lord Fusitu'a: Sea 'oku 'ikai ko ha *consultation* ē ia 'oku ne fakamatala maí.

'Eiki Sea Le'ole'o: Ko e hā e fakatonutonú.

Lord Fusitu'a: Ko 'eku fakatonutonú 'oku hala hono fakafōtunga mai 'a e fo'i founga ngāue ko ia ko e *consultation*.

'Eiki Minisitā Polisi: Sai pē Sea kapau ko e faka'uhinga ia 'a e,

'Eiki Sea Le'ole'o: 'Eiki Nōpele, pau pē 'oku 'i ai ha'ane me'a 'oku hala pea ke me'a mai he 'oku lolotonga me'a tonu pē 'Eiki Minisitā Polisi ia mo e Pa'anga Hū Maí.

'Eiki Minisitā Polisi: Ko ia Sea ko e feingá ke fai e talanoa fakalukufuá 'a ia pē ko e, koe'uhi ko e *talk back show* pea 'oku toki hiki leva 'a e kau ngāue te nau tokolahi 'a e fiema'u, ha ngaahi fiema'u 'e kehe. Pea mo e ngaahi līpooti tohi kehe pē ia ha ngaahi kulupu 'e kaunga ki ai, 'o līpooti mai ia 'e he 'Ateni Senialé. Ko eni 'a e lelei taha ko ē 'oku mau fakakaukau ko ē ki aí, ke tau'atāina e ngāué, ke fakahoko 'e he 'Ateni Senialé mo e *Solicitor General* 'e Sea. 'A ia ko e polokalama 'e lele 'i he 'aho ni 'osi kamata ia pea mo 'apongipongi, ho'atā mo e efiāfi Sea. Ko e ki'i tokoni atu pē ia Sea.

'Eiki Sea Le'ole'o: Mālō Minisitā Polisi. Me'a mai Fakafofonga 15 pea hoko mai e Fakafofonga Fika 3 Tongatapu.

Kole Vava'u 15 tuku hono to'o ma'ama'a he Pule'anga e talanoa mo e kakai

Sāmiu Vaipulu: Tapu mo e Feitu'u na Sea. Fakatapu atu ki he Palēmia kae 'uma'ā e Hou'eiki Mēmipa e Falé. 'Eiki Sea ko e, ko e me'a ko ē 'oku tau fakatonutonú, 'a eni 'oku 'ai ke fai ai e

consultation. Ko e Konisitūtone, ‘oku ‘ikai ko ha’atau fakatonutonu ha Lao ke ‘ai’ai pehē’i. Ko u tui fakapapau, talu mei he ‘Uluaki Fā Sea, hono ‘ai e Konisitūtone ko ē he 1875, na’e ‘ave ki he kakaí pea toki ‘omai ‘o tānaki ‘o fai e ngāue ko iá. Ko e me’a ko eni ko e ‘ai ke fanongonongo letiō mo e *talk back* ‘i he letiō, ‘ikai ke u tui au ko ha founa ia ke tau to’o ma’ama’a’i pehē’i ha’atau ngāue ki he Konisitūtone. ‘Oku totonu ke nau ‘alu ki he kakaí,

<001>

Taimi: 1415-1420

Sāmiu Vaipulu: ... kakaí. Fēfē ha motu’a he ‘ikai ke ‘i ai ha’ane telefoní ka ‘e lava ia ‘o tali mai he koló ke ne ‘i ai ha’ane fakakaukau. Ko e me’a eni ‘Eiki Sea ko e Konisitūtone eni fekau’aki ia mo e kakaí ‘o e fonuá mo e me’a ko ē ‘e pule’i ‘akinautolu mo malu’i ‘aki ‘enau tau’atāina mo ‘enau totonu. ‘Oku ‘ikai ke to’o ma’ama’a pehe’i ‘a e me’a ko iá ‘Eiki Sea.

‘Eiki Palēmia: Sea.

Falala Vava’u 15 ki he kau ngāue kae ‘oua fakavavevave’i mo fakatamulu’i ngāue ki he Lao

Sāmiu Vaipulu: ‘Oku ou kole fakamolemole au ‘Eiki Palēmia falala pē au ki he kau ngāue. Ko e founa ngāue ko ē ‘oku fai ‘aki e ngāue ko eni ‘ikai ke taau ia mo ha fiema’u ke fakatonutonu e Konisitūtone. Ko e pehē ko ē ‘a e māheni mo e ngāue tonu he ngāue ko ē na’e faí finemotu’a ko eni loto mo e Kalaké ko ia na’e Sekelitali Kōmiti Lao ‘i he lolotonga ‘o e ngāue ko eni na’e fai ‘i he 2009 ha’u ai pē ki he 2010. Sea ‘oku, ko u kole fakamolemole au ia. ‘Oua te tau fakavavevave’i pea fakatamulu’i ‘a e me’a fekau’aki mo e totonu ‘a e tangatá. Ko e me’a ko eni fekau’aki mo e Fakamaau’angá ‘Eiki Sea ‘a eni ‘oku fai ke ‘ai ke fakatonutonú. Na’a tau kole ‘a e tau’atāina fakapōlitikale fakatemokālati. Ko ‘ene tu’u ko ē he faka-aleapau Sea ‘oku tau kole atu pea ko e tali mai pea ‘omai mo hono mahu’inga.

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Ki’i fakatonutonu Sea.

‘Eiki Sea Le’ole’o: ‘Io.

Sāmiu Vaipulu: Ko hono mahu’ingá ...

‘Eiki Sea Le’ole’o: Fakatonutonu Fakafofonga fika 15 ‘o Vava’u. Me’a mai ‘Eiki Minisitā Pa’anga hā e fakatonutonu ?

Taukave Pule’anga ko e Lao liliu Konisitūtone he 2014 ne ‘ikai ‘ave ia ki he kakaí

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Tapu Sea tapu atu mo e Feitu’ú na Sea pea ‘oku, tapu mo e Hou’eikí. Ko ‘eku fakatonutonú e pehē ko ē ‘oku tau ‘ai ma’ama’a ‘a e o ki he kakaí. Ko e Konisitūtone ko eni ‘oku ‘amanaki ke tau liliú na’e ‘ikai ke ‘ave ia ki he kakaí. ‘Ohovale pē ia kuo fakatonutonu e Konisitūtone ia.

Sāmiu Vaipulu: Sea.

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Ko ē ‘a e ua, pea ko ia ai ‘oku ou kole atu ai ko e me’a ko ení ‘oku fakamātoato ‘a eni pea kau ange ai e kakaí. Mālō Sea.

Sāmiu Vaipulu: Na’e, ko e, sai ‘oku, mālō ‘aupito.

‘Eiki Sea Le’ole’o: Mālō ‘Eiki Minisitā.

Sāmiu Vaipulu: Ko e Konisitūtone ko ení ‘Eiki Sea na’e ‘ave ‘i Tonga ni pea mo muli ke ma’u mai e loto ko ē ‘o e kakai Tonga. Ko e me’a ko ē ki he liliu ‘a e loto mo e ta’eloto ki he liliu na’e 50/50. Na’e ‘ikai ke pehē ke fu’u lahi e loto ki he liliu. Ko e me’a ko ē na’e fiema’u he tokolahi ‘o e fonuá ...

‘Eiki Palēmia: Sea kātaki. ‘E lava ke u ki’i fehu’i atu pē pea ke toki hoko atu ?

‘Eiki Sea Le’ole’o: Sai pē ki he Feitu’ú na Fakafofonga fika 15, fehu’i mai he ‘Eiki Palēmia ?

Sāmiu Vaipulu: Sai pē Sea.

‘Eiki Sea Le’ole’o: ‘Io tali lelei. Me’a mai ‘Eiki Palēmia.

‘Eiki Palēmia: Sea, ko ‘eku fehu’i, na’a ke ‘i heni he taimi na’e alea’i ai ko ē ‘i he 2014.

Sāmiu Vaipulu: ...

‘Eiki Sea Le’ole’o: Sai. Feitu’u na, Fakafofonga fika 15 kau ai e motu’a ni kau ai pea mo e Hou’eiki Nōpele ‘i he tokolahi heni na’a nau ‘i heni pē ‘uhí pē ke fakanounou kae hoko atu e me’a ‘oku ke fiema’u ‘Eiki Palēmia koe’uhí ka tau nga’unu.

‘Eiki Palēmia: ...

‘Eiki Sea Le’ole’o: Fakamo’ui.

‘Eiki Palēmia: Fakamolemole Fakafofonga. ‘Oku ‘ikai ko ha feinga eni ia ke fakatamulu. ‘Oku ‘ikai ko ha fakatamulu eni. Ko e lao ko eni na’e ‘osi ‘ohake he 2014 ...

Lord Fusitu’a: Sea fakatonutonu. Kapau ‘oku fiema’u ‘e he Feitu’ú na tūfaki atu ko e *comparison* eni ‘a e Lao ko ē 2014 mo e Lao ko ē 2019 kehekehe ‘aupito ongo fo’i lao fakatonutonu.

‘Eiki Palēmia: Sea ka u faka’osi atu ai leva.

Lord Fusitu’a: ‘Oku ‘i he motu’a ni he taimi ni pē.

‘Eiki Palēmia: Ka u ki’i faka’osi atu kātaki.

‘Eiki Sea Le’ole’o: Me’a mai ‘Eiki Palēmia.

‘Eiki Palēmia: Na’e ‘osi ‘ohake e Lao ko eni ‘i he 2014 ‘o alea’i. Na’e ‘ikai kapau na’e pehē ...

‘Eiki Sea Le’ole’o: ‘E Hou’eiki, ‘Eiki Palēmia fakamolemole mou foki mai, ‘e ‘Eiki Nōpele ki’i fakamolemole mou nofo pē he me’a ko ē ‘oku me’a ki ai ‘a e Fakafofonga fika 15 Vava’u.

‘Eiki Palēmia: Ko ia ko ‘eku fehu’i ki ai pē na’e ‘i heni he 2014.

Sāmiu Vaipulu: Nau ‘i heni.

‘Eiki Palēmia: Na’a ke kau?

Sāmiu Vaipulu: Nau ‘i heni Sea.

‘Eiki Sea Le’ole’o: Ko ia.

Sāmiu Vaipulu: Ka na’e ‘ikai ko au ia na’e Minisitā Lao ko e tokotaha kehe ia.

‘Eiki Palēmia: ‘Ikai ko ‘eku fehu’i? ‘Uluaki fehu’i ia. Fehu’i hono ua, na’a ke fokotu’u ai ke ‘ave me’a ‘o *consultation* ?

Sāmiu Vaipulu: Na’e ‘ikai ke fokotu’u ia pea na’e ‘ikai pē ke fokotu’u mai ia ‘a ha taha pea na’e ‘ikai pē ke loto mo e Palēmia ia ke ‘ave.

‘Eiki Palēmia: Ko e fehu’i hono tolu. ‘Aho ni kuo ke ha’u ‘o talamai ke fai e *consultation* lolotonga ko iá ...

‘Eiki Sea Le’ole’o: ‘Eiki Palēmia mou me’a ‘aki pē me’a faka’apa’apa.

<002>

Taimi: 1420-1425

‘Eiki Sea: Ko e ‘aho ni kuo ke me’a mai.

‘Eiki Palēmia: Kātaki, fakamolemole atu. Ko u kole atu. ‘I he lau ‘a e motu’a ni. Tau fakanounou he ‘oku fakavavevave. Ko ho’o ‘uhinga ke tau toe takai ki ‘Amelika mo ‘Aositelēlia, pea mo Nu’usila.

Sāmiu Vaipulu: ‘Eiki Sea! Sai! Pe’i me’a ā ki lalo ka u tali atuKapau ‘oku fiema’u ke takai ki ai, pea takai. ‘Eiki Sea, ‘a eni na’a ku lave ki ai ‘anenai. Ko e aleapau ko ē na’a tau fai. ‘A ‘etau kole ‘a e totonu ko ē pea tali. Pea ‘oku ‘i ai hono mahu’inga *consideration*. Ko e me’a ko ia kuo pau ke ‘i ai hono *value*. ‘A ia ko e totonu mo e tau’at āina ‘a e Tonga. Ko e hā hono

mahu'inga? 'Oku 'i ai 'etau lea Tonga 'Eiki Sea 'oku mahu'inga 'etau koloa 'i he taimi 'oku mole ai.

'Eiki Palēmia: Ke faka'osi atu ki'i me'a ko eni. Ko 'eku ki'i fehu'i?

Sāmiu Vaipulu: Tuku ā mu'a 'a e fa'a fehu'i Palēmia? Kau feinga'i ke fai mo....

'Eiki Sea Le'ole'o: Kātaki pē 'Eiki Palēmia 'oku'ikai ke tali 'e he Fakafofonga ho'o fehu'i fakamolemole. Toki tuku atu ha taimi. Me'a mai Fakafofonga Fika 15 'o Vava'u.

Kole ki he Pule'anga to e vakai'i ange founa fakahoko'aki talatalanoa mo e kakai

Sāmiu Vaipulu: Pea ko e me'a ia 'oku mahu'inga ai 'Eiki Sea. Ko 'eku kole pē 'aku ia. Ko e founa ngāue ko ē ke fai ke vakai'i, ke fai 'a e feinga ke fea'utaki ki he kakai kae toki fai ha fakakaukau 'Eiki Sea. 'Oku 'ikai ko ha me'a ia ke to'o ma'ama'a. 'Oku mahu'inga eni ia.Sea. Mālō.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō! Me'a mai Fakafofonga Fika 12 Ha'apai.

'Eiki Palēmia: Fēfē ke faka'osi atu 'Eiki Sea. Fakamolemole! Na'a mau kemipeini. Na'a tau kemipeini. 'i he fili pē ko hai 'e 'ave ki ai 'e he kakai 'enau falala, ke nau ōmai. Foaki mai 'e he kakai 'enau falala ki he mātu'a ko eni. Pea ko e fekau na'e 'omai kia mautolu. Mou ō ki Fale Alea, kau hono fa'u 'a e Lao, fakahū ki Fale Alea ke alea'i ai. Ko hono 'uhinga, 'osi 'omai 'a e falala 'a e kakai ki he motu'a ni mo e Tēpile ko eni, ke mau hanga 'o fa'u ha Lao. Pea ko e Lao eni 'oku mau 'omai. Ko e *mandate* ia na'e 'omai 'e he kakai kia mautolu. Kapau te mau ō atu pea pehē mai 'a e kakai. Ko ho'omou to e ōmai 'o hā? Na'a mau fili kimoutolu ke mou ō 'o 'ai. Ko e me'a ia na'e 'omai 'e he kakai. Ko e fekau eni na'e 'omai ki he motu'a ni mo mautolu. Ke mau ōmai 'o kau he Fa'u Lao, pea kuo 'osi fakahū atu ...

Tevita Lavemaau: Fakatonutonu atu Sea!

Sea Kōmiti Kakato: Fakatonutonu! Me'a mai!

Tevita Lavemaau: Fakatonutonu atu na'e 'ikai ke kau 'a 'Eua ia he loto ki he *mandate* ko eni.

'Eiki Palēmia: Mo'oni pē ia! Ko e me'a pē ia 'a 'Eua.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō! Me'a mai ange Fakafofonga Fika 12.

Taukave tonu ke tuku ki he Pule'anga 'o e 'aho ke fakalele talatalanoa mo e kakai

Mo'ale Finau: Tapu mo e Feitu'u na Sea. Tapu mo e Hou'eiki. Sea! Ko e fakahoha'a 'a e motu'a ni. Ko e Lao ko eni. 'oku fakahū mai ko eni. Ko e Lao 'a e Pule'anga 'o e 'aho ni pea 'i he 'ene pehē Sea. Ko e Pule'anga ko ē 'o e 'aho. Ko ia ia, 'oku ne tataki 'a e fonua 'i he ngāue. 'Oku 'ikai ha taha ia te ne faka'ikai'i. Pea ko e Pule'anga leva 'o e 'aho ni 'oku tau tu'u 'i he 'aho ni Sea. 'Oku 'i ai 'a 'ene vīsone. Pea ko e vīsone ko ia 'oku mo'ua 'a e Pule'anga mo hono kau taki ke nau lava ke ngāue'i ke a'u.

Sai! Ko e ‘uhinga ‘eku lave ki he me’a ko eni ‘Eiki Sea. Ki’i talateu ko eni koe’uhi ko e Lao ko eni. ‘A eni ‘oku fokotu’u mai ke ‘ave ki he kakai. Ko ‘ene tu’u he taimi ni, ‘Eiki Sea, ‘i he tu’u ‘i he Folofola ‘a Tupou V. Pea ko u tui ‘oku mea’i pē ‘e he Feitu’u na Sea. Te u ‘oatu pē ha ki’i konga si’isi’i ‘i he’ene me’a na’ a ne pehē ‘e he Tama Tu’i ‘o e ‘aho 11 ‘o Novema 2010. Na’a ne pehē. Kapau ‘oku ‘oatu ‘a e Fokotu’utu’u ko eni ‘oku mau fai. ‘A ia ko e lolotonga ia. ‘A ia ko e taimi ni. ‘Oku tōnounou pea ‘oku fiema’u ke liliu. ‘

Oku ‘i ai ‘a e totonu ‘a e Pule’anga ‘o e ‘aho ke ne hanga ‘o liliu. Sai! Hanga ‘e he fo’i *statement* ko ia Sea, ‘o fakatonuhia’i he ‘aho ni ‘a e me’a ko eni ‘oku taukave ki ai e Pule’anga ko eni ‘o e ‘aho ni ...

<004>

Taimi 1425-1430

Mo’ale Finau: Sai ko e ‘ai ko eni ko ē ...

Lord Fusitu’a: Fakatonutonu Sea ...

‘Eiki Sea Le’ole’o: Fēfē eni, fakaulo pē ho’o maama hiki ho nima he te u sio atu pē au he ‘oku ou takai holo pē si’oku mata ‘oua te ke to e me’a ki ‘olunga ‘o fakatonutonu pea te u tuku atu leva pea ke me’a mai ko e hā, sai ko e hā ho’o fakatonutonu.

Lord Fusitu’a: ‘Oku ‘ikai ke ‘i ai ha fakamalanga ia ko e fakatonutonu pē ‘a ‘ene me’a ‘oku hala.

‘Eiki Tokoni Sea: Ko e hā ‘a ho’o fakatonutonu ē Malanga ...

Lord Fusitu’a: ‘Oku ‘ikai ke fakatonuhia’i ‘a hono to’o ‘o e mafai ‘o ‘Ene ‘Afio ‘e he ngaahi lao ko eni ‘e he losika ko ena ‘oku ‘ai mai ‘e he fika 12, tapu ange mo ia.

Mo’ale Finau: Sea te’eki ai ke u lave ki he to’o ‘a e mafai ‘o ‘Ene ‘Afio ‘Eiki Sea, kā te u a’u ki ai. Koe’uhi ko hono ‘ohake. Folofola ‘a e Tama Tu’i ko e ngaahi liliu ko eni kuo mau ‘a ia ko e fo’i savea ko ē na’e fai ‘a eni ‘oku fai ki ai ‘a e feme’a’aki, ‘alu ki muli kātoa. Pea ‘omai leva hono ola ‘o fokotu’u mai ia ko ia ko ē ‘oku tau lele mai ‘aki. Kā ko e ki’i konga ko ē ‘i he ‘Ene Folofola na’a ne pehē ni, kapau ‘e fiema’u ‘e he Pule’anga ‘o e ‘aho, ‘a ia ko ē ia, ke fai hano to e liliu mo hano tānaki ‘o e Konisitūtone pea ne ngāue ‘aki ‘a e fo’i lea ko e *changeable*, ko e Konisitūtone ke mo’ui ‘oku fiema’u ia ke tauhi ke mo’ui lilililiu ma’u pē.

‘Eiki Sea, ‘oku ou tui ko e ‘uhinga fai ai ‘a e me’a ko eni hou’eiki, kapau te u ‘ilo ko e lao ko eni ‘oku uesia ai ‘a e Hou’eiki Nōpele ‘i he kupu 79, ‘Eiki Sea he ‘ikai ke u pou pou au ki ai. Kapau te u ‘ilo ‘oku uesia ‘a e hohoko Tu’i, he ‘ikai te u pou pou au ki ai, kapau te u ‘ilo ‘i he lao ko eni ‘oku uesia ho’omou ngaahi *estate*, mou ngaahi tofi’a, he ‘ikai ke u pou pou ki ai. Kapau te u ‘ilo ‘oku uesia ‘a e tau’atāina, *freedom*, he ‘ikai te u pou pou ki ai.

Lord Fusitu’a: ‘Eiki Sea, laumālie lelei pē ke ‘oatu ‘a e fehu’i ki he Feitu’u na? ... laumālie lelei pē?

‘Eiki Sea Le’ole’o: ‘Eiki Nōpele, ‘Eiki Nōpele, hā ‘a e me’a ‘oku ke fiema’u, ‘oku ou kole atu ...

Lord Fusitu’a: Ko ‘eku ki’i fehu’i pē pē ‘oku laumālie lelei pē...

‘Eiki Sea Le’ole’o: ‘Oku ou kole atu ko e tu’u ‘i he taimi ni te tau ngāue ‘aki ‘a e founa ko eni, fakaulo ho’o maama, pea te u fakatokanga’i atu leva pea te u fakatokanga atu leva, ‘oleva ho’o me’a ki ‘olunga. Hā ‘a e me’a ‘oku ke tokanga koe ki ai.

Lord Fusitu’a: Ko e ki’i fehu’i pē ki he fika 12 ‘o Ha’apai, laumālie lelei ki ai?

‘Eiki Sea Le’ole’o: Tali pē fika 12? Pē ‘i me’a mai.

Taukave kapau ‘e liliu founa fakanofa Fakamaau Kelekele ‘oku ne alasi mafai Tu’i

Lord Fusitu’a: Kapau ‘e fetongi ‘a e founa fakanofa Fakamaau Kelekele ē, ‘a ia ‘oku ne alasi leva ‘e ia ‘a e tokotaha ko ē te ne fakamaau’i ‘a e ma’u tofi’a, te ke hikinima ki ha lao pehē pē ‘ikai?

Mo’ale Finau: ‘Eiki Sea, ‘ikai ke tau lave kitautolu ki he fetongi, ka fetongi ‘a e Fakamaau ‘oku fetongi pē ia, ‘ikai ke uesia ai ‘a e kelekele ia. Ko e hā ha kaunga hono fetongi ‘o e Fakamaau Kelekele ki he kupu 79, hala ha’ana kāunga ‘e taha tu’uma’u ‘a e kelekele ‘oua ‘e ue’i ia, ko e toki ue’i pē ‘i he faihala ‘Eiki Sea.

‘Eiki Sea Le’ole’o: ‘Io, ‘oleva Fakafofonga fika 12 ē. Fakafofonga ‘o e Kakai, me’a mai ‘Eiki Nōpele hā ‘a e me’a ko ena.

Lord Fusitu’a: Fakatonutonu ‘Eiki Sea.

‘Eiki Sea Le’ole’o: Ko e fakatonutonu.

Lord Fusitu’a: Ko ‘ene fakanofa pē ‘e ha Pule’anga ha Fakamaau ‘e taliui ‘a e Fakamaau ia ko ia ki he Pule’anga fakapolitikale ko ia kā ‘oku ‘ikai ko e sino ta’efakapolitikale ko ē ‘a ‘Ene ‘Afio, ko e me’a ia ‘oku fehu’i atu ai. Ko ‘ene alasi ko ē ma’u tofi’a pē te ke hikinima ki ai pē ‘ikai.

Mo’ale Finau: Sea, Sea....

‘Eiki Sea Le’ole’o: Fakafofonga 12. Ko e taimi ko ē ‘oku fai ‘a e fakatonutonu mou me’a hifo mo e kau Minisitā ki lalo. ‘E ‘Eiki Nōpele fakamolemole ko e ko fē te u tuku atu ha taimi ke ke Malanga ‘oka pau ‘oku ke fiema’u ke ke malanga’i ‘a ho’o totonu, kā ‘i ai leva ha hala ‘a ha Mēmipa, te u talaatu pē ‘e au ‘oku hala, pea kapau ‘oku tonu pē mēmipa te u talaatu pē ‘oku ‘ikai ke tali ‘a e fakatonutonu ko ia.

Mo’ale Finau: Mālō ‘Eiki Sea.

‘Eiki Sea Le’ole’o: Ki’i me’a mai angé, ki’i me’a hifo angé nki lalo Fakafofonga fika 12, kae me’a mai ange ‘Eiki Minisitā.

Faka’ikai’i Pule’anga ‘i ai kaunga fetongi Fakamaau ki he Lao Kelekele

‘Eiki Minisitā MEIDECC: Mālō ‘Eiki Sea, tapu ki he Sea kae ‘uma’ā ‘a e Hou’eiki Fale Alea. Sea ko ‘eku fakatonutonu pē ‘aku ia ko e fetongi ia ‘o e Fakamaau ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha’ane kaunga ‘ana ki he Lao Kelekele, kei tu’uma’u pē lao ia kelekele, ‘oku hangē eni ia ‘e ha’u ha Fakamaau ia ‘o liliu ‘a e lao ki he me’a ko ē ‘oku loto ki ai, ‘ikai, kei tu’uma’u pē kei malu pē Lao ‘o e Kelekele ‘o e fonua. Mālō.

‘Eiki Sea Le’ole’o: ‘E Hou’eiki, ko ‘eku fakatokanga’i atu ‘Eiki Palēmia, lahi ‘a e tōnounou ‘i he Fale ni, mahu’inga ange ‘enau me’a atu ‘o muimui ‘i he Feitu’u na ke mahino kia nautolu ko e fokotu’ú ia. Ko e fokotu’u mei he taha ‘o e kau Hou’eiki Nōpele ‘oku ou tui ‘e fakanounou ia Fakafofonga fika 12 kae pau ‘e hoko hoko atu ho’o malangá te ke me’a ‘a e Feitu’u na ia ki he me’a ia ‘oku ‘ikai tatau ia mo e fokotu’u ko eni. Pea te mou feme’a’aki ai ...

Mo’ale Finau: Sea fēfē ka u ki’i faka’osi atu pē au ia Sea, ka u ‘osi leva.

‘Eiki Sea Le’ole’o: Pē ‘i me’a mai angé.

Mo’ale Finau: Mālō Sea.

‘Eiki Sea Le’ole’o: ‘A ia ko ho’o faka’osi.

Mo’ale Finau: Te u ki’i kolosi nounou mai ka e nofo hē, pea to e fakatonutonu mai ...

‘Eiki Sea Le’ole’o: ‘Ikai, ‘oku ‘ikai ha kaunga ‘a e Feitu’u na ki ai, malanga faka’osi pea tau hoko atu.

Mo’ale Finau: Ko ‘eku poini ‘Eiki Sea, ko e lao ko eni ‘oku ‘omai ko eni ko e tefito’i manavasi’i, ko e manavasi’i ‘i he kupu 79.

‘Eiki Sea Le’ole’o: ‘E hou’eiki mou fakamolemole, ‘Eiki Palēmia mou tokoni mai ...

<005>

Taimi : 1430-1435

‘Eiki Sea Le’ole’o : ko e ‘ai ke tokoni atu ki he’etau ngāue. Kuo tau ha’u eni tautolu ia ke mou toe feme’a’aki ‘emoutolu ‘a e Lao kuo ‘osi holomuí. Ko e fokotu’u ko ē ‘oku ‘omai ‘e he ‘Eiki Nōpele, ke kole pē ke kau atu ‘a e Kōmiti. Me’a ki lalo. Ke kau atu e Kōmiti Laó ‘i he talatalanoa ko ē mo e kakaí, ‘o fekau’aki mo e Lao ko ē na’e ‘omai, 1 ki he 6, pea ‘oku holomui pea ‘e kamata leva. ‘A ia ‘oku hangē ko ē ko e me’a mai ‘a e Minisitā Polisi, ‘o kamata ‘apongipongi, pea ‘oku fokotu’u mai leva ‘e he taha e kau Fakafofonga e Kakaí, Fika 15, ke

‘oua ‘e ‘ai fakavavevave’i, pē te tau hanga ‘o tukunoa’i he ko e Konisitūtone e. Ko e Laó ia ‘oku fa’iteliha pē e Pule’anga ia, he’eku ma’u ‘a e motu’a ni, ke mou liliu ‘e he Pule’angá, ‘o fakahoa tatau mo e fiema’u ‘a e Pule’angá. Ko e Konisitūtone ‘oku ma’olunga kotoa he Laó, pea ‘oku mahu’inga’ia e kau Mēmipa ai.

Mo’ale Finau : Sea, sai pē ka u foki mai ki ai. ‘Ikai ke u tui au, ‘Eiki Sea, ‘oku tonu ke to e ‘ave. Ko e ‘uhingá he ko e me’a ko ē na’e me’a ki ai e Feitu’u na ‘oku mo’oni. Tuku pē kae ‘atu e fakakaukau ko eni, ‘Eiki Sea. Ko ‘eku ‘uhingá eni. Kapau te tau ‘ave e me’a ko ení. Ko e me’a ko ení, ‘Eiki Sea, ‘oku ou tui au ia, ko e me’a ko e na’e fakahoko mei he letiō mo e ngaahi .. ‘oku ‘osi mahino pē ia ki he kakaí.

Siaosi Sovaleni : Kātaki ke, ‘Eiki Sea, ka u ki’i kole pē ke fakama’ala’ala, *point of order* pē.

‘Eiki Sea Le’ole’o : Sai pē, ki he Feitu’u na Fika 15, fakama’ala’ala ‘a e .. Me’a mai Fika 3.

Tokanga ke talanoa’i e founga ke fakahoko ‘aki e talatalanoa mo e kakai

Siaosi Sovaleni : Sea, mahalo ko e tokoni pē eni ia ki he Feitu’u na, Sea. ‘Oku tau to e talanoa’i pē ‘e ai ha *consultation* pē ‘ikai. Ko e ‘uhingá ke mahino. ‘Osi mahino eni ia na’e tali ke fai e *consultation*. Mahalo ko e me’a ‘oku tonu ke tau alea’i, ‘Eiki Sea, ‘a e foungá. Kae ‘oua te tau toe pehē etautolu pē ‘e fai pē ta’efai. He kuo ‘osi fai e tu’utu’uni ki ai. Ko ‘etau talanoa’i eni e founga ko ē ke fai’akí. Mālō.

Taukave ‘oku fehangahangai Kōmiti Lao mo e Pule’anga he Lao

Mo’ale Finau : Mālō, ‘Eiki Sea. Ko e foungá, ‘Eiki Sea, ‘oku ou tui ki ai, ‘oku pehē ni. Tukuange ki he Pule’angá ke nau o ‘o fakahoko ‘a e *consultation* mo e kakaí, ‘a ē kuo ‘osi hono kamata’í. Tuku mai he letiō. Sea, ‘oku ke mea’i ‘e he Feitu’u na, Sea. Ko e timi ko ē ‘oku ‘omai ai he letiō, ‘oku nouti leva ‘e he kakaí ‘a ‘enau ngaahi ‘opinioní. Lava kinautolu ‘o nau tā telefoni. Lava pē kinautolu ke nau ‘omai ha tohi, ko e ‘uhinga ko ‘enau *consult* ‘anautolu pea mo e ‘Ateni Senialé. Ko e, pea mo e taha, ‘Eiki Sea, ‘oku ou hoha’a ki he teke ko eni ke kau e Kōmiti Laó, ‘i he me’a ko eni, ‘Eiki Sea. He ‘ikai ke to e lava ke fetaulaki ‘a e ‘opinionia ia ko ē ‘a e ni’ihi he Kōmiti Laó, pea mo e Pule’anga ko ē he ‘aho ni. Ko ‘enau fehangahangaí ia ‘anautolu kuo ‘osi hoko ia he taimi ni. Ko ia ‘oku ou manavasi’i, ‘Eiki Sea, telia na’a ‘ave e me’a ko ení ‘o kitu’a, pea hoko leva ia ko ha

‘Eiki Sea Le’ole’o : ‘Oua te ke hanga ‘o tukuaki’i. Ko e tu’u he taimi ni ia, kuo ta’e’aonga ‘etau Kōmiti Fale Alea. Fakatatau mo e ngafa fatongia e Seá mo e motu’a ni, ko mautolu ‘oku mau tokanga’i hotau ‘apí.

Mo’ale Finau : Sea, ‘oku ‘i ai e taimi te tau hū mai ai. Taimi ko é ‘e ‘omai ai e Laó ki Fale Alea ni, pea lele leva ‘a e tipeiti, pea kapau ‘oku fiema’u ‘e he Falé ke fakafoki ha me’a ‘oku ta’emahino, ko e taimi ia e Kōmiti Laó, ‘Eiki Sea, ka ko e taimi ko ē kitu’a, ‘oku ‘i ai e totonu ‘a e tokotaha na’a ne fa’u ‘ene Laó, ke *consult* mo e kakaí ke nau talamai

'Eiki Sea Le'ole'o : 'Oleva, ange e, he ko e 'ū maama e 'oku ulo mai. Me'a mai ange, 'Eiki Nōpele mei Niuá, mei 'Eua, fakamolemole. Fekau'aki pē mo e me'a ko eni 'oku me'a ki ai e Fakafofonga Fika 12, pea toki hoko mai e 'Eiki Nōpele mei Niuá.

Fakamanatu ko e kau Mēmipa 'oku nau fakafongá'i e falutungá kakai

Lord Nuku : Sea, tapu atu pē ki he Feitu'u na. Ko e tipeiti ko ē 'oku fai he Fale ni, 'Eiki Sea, 'oku fakafongá'i 'e he Fakafofonga hono vāhenga. Pea ko 'eku fakahoko atú, 'iate au pē ia. Kapau 'e loto a 'Eua ki he *consultation*, ko e me'a ia te u ha'u mo ia ki heni. Pea kapau he 'ikai ke loto a 'Eua ki ai, te u ha'u 'o fakahoko atu. 'Oku 'ikai ke nau loto fekau'aki pea mo e Lao ko eni. Ka ko e 'uhinga 'eku fakahoko atú, ko e kātoa e kau Mēmipa ko eni, 'oku nau fakafongá'i 'a e falukungá kakai. 'Ikai ke fakafongá'i 'e he leti'ó ia ha taha, ko e foaki pē ia, fefoaki'aki e le'o pea mo e anga e fiema'u, pē *talkback*. Ka ko e 'uhinga pē 'eku fakahoha'a atu ia, Fakafofonga, he 'oku 'i ai e kakai 'oku ou hanga... vahefonua. Pea ko 'eku fokí, ko 'eku foki atu pē kia kinautolu, pea ka nau ka pehē mai. Mau tali, ko 'eku me'a ia te u foki mai mo ia ki Fale ni. 'Ikai ke to e 'i ai haku loto pē ko ha'aku fakakaukau. Mālō Sea.

Mo'ale Finau : Sea,

'Eiki Sea Le'ole'o : Tau fakafoki ki he Fakafofonga Fika 12.

Mo'ale Finau : Ki'i faka'osi atu, Sea. 'Eiki Sea, ko e motu'a ni ia ne u *consult*

'Eiki Sea Le'ole'o : 'Io, me'a mai, Fakafofonga Fika 12 e. Hā e me'a 'oku faka'ilonga maama mai ai e 'Eiki Nōpele mei Niuá?

Lord Fusitu'a : Ko 'eku fehu'i pē 'aku ki he Fika 12.

'Eiki Sea Le'ole'o : 'E tali 'e he Feitu'u na e fehu'i ko ē? 'Io, sai pē, me'a mai.

Taukave ko e kau atu Fale Alea he talatalanoa mo e kakai ko e kakato ia le'o e fonua

Lord Fusitu'a : Kapau 'oku. Ko e Pule'angá foki ko Kapineti ia ē, 'a ia ko e peseti ia e fiha na'e fili 'e he kakaí, ka ko tautolu ko ē 'oku ta'e-Kapineti, ko e peseti ia e fiha 'oku tau fakafongá'i mai ki he Fale? 'Oku ke pehē nai na'a 'oku fakapotopoto ke fakalele 'e he Pule'angá ...

<006>

Taimi: 1435-1440

Lord Fusitu'a : ...to e kau atu mo e peseti ko ē na'e fili ko ē 'ia moutolú, tahá foki 'oku mou Pule'anga ke mou to e kau he alea. Kapau 'e kau 'a e Kōmiti Laó, ko 'ene toki fakalūkufua ia 'a e le'o e fonua. Mālō Sea.

Mō'ale Fīnau : Sea, tuku mu'a ke u tali atu. Sea, 'oku 'ikai ke u hanga 'e au 'o faka'ikai'i ke u pehē 'oku ta'efakapotopoto. Sea, 'oku tataaitaha ha me'a ia he Falé ni 'e ta'efakapotopoto. Ko e me'a kotoa pē he Falé ni, he taimi 'oku tau ngāue fakalūkufua ai ki he lelei 'a e fonuá, 'oku fakapotopoto ia 'Eiki Sea. Ko e me'a 'oku ou tokanga ki aí 'Eiki Sea, koe'uhi he ko e lao ko ení, ko e lao ko ení ki he motu'á ni, taimi mai ko ē he kemipeini. 'Osi hanga 'e au 'o tukuatu ki hoku Vāhenga Fili. Kapau te mou ō 'o 'eke i Ha'apai he 'ahó ni 'Eiki Sea. Ko e fakataha'anga kotoa pē na'a ku 'i ai he'eku kemipeini, na'a ku fakamatala kia kinautolu 'a e mafai. Lao ki he mafai mo e hā mo e hā, mahino kia kinautolu 'Eiki Sea.

'Eiki Sea Le'ole'o : 'A ia ko e liliu ko eni 'a e Pule'angá, na'a ke 'osi 'ilo pē 'e koe kimu'a?

Mō'ale Fīnau : 'Eiki Sea, tuku mu'a ke 'osi 'eku fakamalanga.

'Eiki Sea Le'ole'o : 'Ikai ko 'eku ma'u ia 'a'aku he ko au 'oku Seá, ko 'eku fakamā'opo'opo eni. Matamata mai hūfanga he fakatapú, me'a mai 'a e kakai. Me'a hifo angé 'Eiki Nōpele. 'Oku mahino mai ko e me'a ko ení ia na'a ke 'osi mea'i kimu'a pea ke fakamatala. Hangē ko e me'a ko eni 'oku ke me'a maí, na'a ke 'osi fakamatala ...

Mō'ale Fīnau : Tuku ke u fakamatala ke 'osi kae toki fai ho'o *conclusion*. Ko e tu'unga faka-temokālatí ko e mo'ui ia 'a e motu'a ko eni. Na'a ku foki mai ki he fonua ko ení, na'u ha'u pē au he me'a pē ko ia. 'Oku 'osi 'i loto kātoa ē, ko e ngaahi 'elemēniti pea mo e ngaahi tefito 'o e *democracy* pē ko e temokālatí, kātoa 'a e lao ko ení, fa'o kotoa 'i loto, pea ko e me'a ia na'a ku fakamatala ki he kakai. Ka 'i ai ha taimi 'oku hoko ai ha fa'ahinga fihí, mo ha fa'ahinga me'a, kuo pau ke fai e me'a ke fai tu'utu'uni ...

'Eiki Sea Le'ole'o : Fakamā'opo'opo, fakamā'opo'opo mai miniti 'e 1.

Mō'ale Fīnau : Ko hono 'uhinga ia 'Eiki Sea, na'e 'ikai ke u 'ilo 'e au ia ke pehē hangē ko e Lao ko ení ka na'a ku 'osi 'ilo 'e au 'a e tefito'i mo'oni. 'E a'u 'a Tonga ki he 'ahó ni, 'a eni 'oku tau 'i heni he 'ahó ni. Ko e Kupu 79 ko 'eku mateaki'i ia ke tu'uma'u, ko 'eku mo'u'ia, 'oua na'a ala ha taha ki ai. Kātoa kātoa 'a e 'ū kupu ngāue, ngāue 'ulí, ngāue'i fonuá, tuku ki he kakai 'o e fonuá ke nau ngāue fakasevāniti. Ko e 'uhinga ia 'Eiki Sea na'a ku 'osi lave 'anenai, na'e 'osi mahino'i pē 'e au 'a e me'a ko ē. 'Oku 'ikai ke u tui au 'e 'i ai ha taha te ne mahino'i 'a e me'a ko ē. Ko ia Sea 'oku ou pehē, hei'ilo moutolu Hou'eiki, kapau 'oku mou pehē 'e moutolu ke hangē 'oku 'ai ke ongo kitu'a 'oku 'ikai ke mau loto ke me'á pea 'ai. Kapau 'oku 'ikai, Hou'eiki, tau 'unu mai ke tau ngāue fakataha, ke tau hanga 'o paasi 'a e me'a ko eni. Ko ia pē Sea mālō.

'Eiki Sea Le'ole'o : Me'a mai 'Eiki Nōpelé, 'osi ko iá pea foki mai leva ki he Fakafofonga Fika 13.

Lord Tu'i'āfitu : Tapu mo e Feitu'u na Sea, tau fakafeta'i pē kei faka laumālie e Feitu'u na kau fakahoha'a atu. Sea, 'oku ke laumālie lelei ke u fakahoha'a pē te u ..

'Eiki Sea Le'ole'o : 'Osi, ko e me'a ia ko ē 'oku ou tukuatu ai ke ke me'a mai.

Lord Tu'i'āfitu : Fakafeta'i. Tapu pē mo e 'Eiki Palēmiá, ko 'eku tu'u hake pē 'aku ia ke muimui'i atu 'a e 'uhinga 'a e me'a 'a e fokotu'u na'e fai 'e he Fakafofonga Nōpele 'o Ha'apai. Mahino lelei 'aupito, ko e lao fakavavevave eni na'e 'omai mei he Kapinetí, pea toe tali lelei pē he 'e mafai 'o e *Executive* 'i he mafai 'o e 'Eiki Palēmiá ke to e fakafoki ke fai ha *consultation*. Pea 'oku ou faka'apa'apa lahi au ai Sea ki he 'Eiki Palēmiá, 'a e tu'unga e vā 'o e Fale Aleá pea mo e Kapinetí he *separation* 'o e mafai. 'I ai pē taimi ni'ihi 'oku 'ikai fa'a tu'utu'uni 'a e Fale Aleá he tu'unga 'o e liliu pehé ni. Fu'u oma 'a e temokālatí *liberal* ia 'a e tama ko ē 'oku te'eki ke a'u 'a Tongá ni ia ki ai. 'Oku te'eki ke 'i ai ha *party system* ia 'a Tongá ni. Faka'apa'apa'i lahi au ia mo 'eku fiefia 'aku ia, he tali 'e he Minisitā Laó, 'e tali 'a e *consultation* ke kau atu 'a e Kōmiti Lao. 'Oku ou kole fakamolemole au ki he Pule'angá, 'i he taimi ni'ihi 'oku fa'a kaunoa'ia 'a e Fale Aleá, 'i he mafai 'o e Kapinetí, ka 'oku fakaavaava mai pē 'e he Palēmia.

Kiate au 'e Sea, he 'oku faka'uhinga 'e fakahoha'a 'a e motu'á ni, fu'u mamafa, ma'olunga e me'a ia 'a e Fakafofonga Ha'apai ia, 'i he fa'unga 'o e liliu. 'Oku te'eki ke tau a'u tautolu 'o 'osi ha ta'u 'e 15 ke tau sio ki ha ki'i faka'ilonga hangē ko e fa'a me'a 'a e 'Eiki Palēmia. Ka ko e laumālie ko ia na'e fakafoki ai 'a e Lao fakavavevave na'e laumālie lelei ki ai 'a e 'Eiki Palēmia. 'Oku 'ikai ke hōhoa tatau kiate au 'a e *press release* mo e *consultation*. Ko eni 'oku me'a mai 'a e 'Eiki Palēmiá kuo kamata 'a e ngāue ia 'a e letiō pea mo e ngāue 'a e 'Ateni Senialé ke fakamaama 'a e kakai. Fakafeta'i, mālō 'Eiki Palēmia. Ka ko e 'uhinga 'o e fokotu'u na'e fai hení, na'a ku kau mo au hono taukave'i ke 'ave ki he kakaí, ko e *consult* 'a e kakaí, pea 'oku pau ko e *party* e 2. Ko e kakai, pea mo e 'uhinga 'o e kakai 'oku ha'a nautolu 'a e Laó 'i he mahu'inga 'o e liliu 'o e Fale Alea.

'Eiki Sea Le'ole'o : 'Eiki Nōpele, Ki'i fakamolemole...

<008>

Taimi: 1440-1445

Lord Tu'i'āfitu: fatongia 'o e Fale Alea Sea.

'Eiki Sea Le'ole'o: 'Io ki'i me'a mai angē Minisitā Lao kuo fakaulo ho maama.

Taukave Pule'anga ko e ngāue'aki tekinolosia 'oku faka'ofa'ofa pea vave

'Eiki Minisitā Lao: Ki'i fakatonutonu pē. Hou'eiki, ko e founa ko eni ko e founa ia e *consultation*. Na'a tau ō pōpōtalanoa. Kuo ha'u e tekinolosia. Pea 'oku fai eni. Te mau feinga pē na'a lava he'ene, ko e efiāfi ni pē. Na'a mou kau ke ō ki he, mou ō ange ke tau ō ki he letiō 'o tali ai, ko e *means* eni 'e taha 'o e *consultation*. Pea faka'ofa'ofa pea vave ange. 'Ikai ke kovi ia. Ko e, pē te mau to e talatalanoa pē hē na'a mou ōmai ke tau me'a ki ai ...

'Eiki Sea Le'ole'o: 'Io sai ange ia.

'Eiki Minisitā Lao: Mou tali mai e fehu'i, vave pē.

‘Eiki Sea Le’ole’o: Mou me’a mai ke tau me’a ki ai.

Lord Tu’i’āfitu: Sea ko u fakamālō, fakamālō ki he Minisitā.

‘Eiki Minisitā Lao: Ka u ki’i faka’osi mu’a. Ko ‘eku ki’i faka’osi pē he ‘oku mahu’inga ‘aupito eni ia ke hanga he Hou’eiki ‘o mea’i. Lao ko ē ki he Fili. Ke liliu e Konisitūtone mo e fili, hala ‘ata’atā ke ‘asi ai ‘a e Fakamaau’anga ia. ‘I he līpooti faka’osi ‘a e kōmiti. Hala ‘ata’atā. ‘Ohovale pē, kuo ha’u ‘a e ki’i liliu ko eni. Pea ko e ki’i liliu ia, Hou’eiki na’e te’eki ai kuo te’eki ai ke ‘i ai ha *petition* tu’o taha ke pehē kuo ‘i ai ha me’a fekau’aki mo e Fakamaau’anga. Tōnounou pē ko ha, hala ‘ata’atā. Ko e ‘uhinga ia na’e ‘ikai ke ‘i he lao ai, ‘ikai ke ‘i he līpooti ia kae ‘ohovale pē kuo kau ia ko e ‘uhinga ia ‘emau kole kātaki to’o pē mu’a ‘a e me’a ia ko ē he na’e faka’ofa’ofa pē Fakamaau’anga ia. Ko ‘ene to’o pē ‘a’ana ‘Eiki Sea ‘osi faka’ofa’ofa ia.

‘Eiki Sea Le’ole’o: Mālō. Ko e taimi eni ‘o e ‘Eiki Nōpele Vava’u Fika 2.

Lord Fusitu’a: Ko e fakatonutonu Sea.

‘Eiki Sea Le’ole’o: Ko e fakatonutonu?

Lord Fusitu’a: ‘Io.

‘Eiki Sea Le’ole’o: Ko ena kuo ‘osi ‘ene me’a ‘a’ana ko ia pē ‘i me’a mai angē fakatonutonu.

Lord Fusitu’a: Ko e fakatonutonu ‘ene me’a.

‘Eiki Sea Le’ole’o: Pea toki fakafoki atu ki he Feitu’u na.

Taukave ‘oku ngāue’aki Pule’anga hono fakama’ala’ala fakakongokonga e Lao

Lord Fusitu’a: Ko e līpooti na’e fekau’aki mo e alasi e mafai ‘Ene ‘Afio ‘a ia ‘oku fakahoko ia fekau’aki mo e Lao Fakamaau’anga. ‘Oku nau ngāue’aki fakakonga ma’u pē ‘a ‘enau fakama’ala’ala fekau’aki mo e lao ‘oku ‘ikai ke ‘omi kakato ko e kakato ‘a e fakamatala ki he lao ko ia fekau’aki mo e Fakamaau’anga pea mo e mafai ‘a ‘Ene ‘Afio ki he fakanofa ki he Fakamaau’anga. Mālō Sea.

‘Eiki Sea Le’ole’o: Mālō. ‘Oleva pē ‘Eiki Nōpele ‘o Vava’u he te u ‘oatu pē ho taimi ko e Minisitā Lao ‘oku, mahu’inga ‘aupito ‘aupito Pule’anga ho’omou me’a mai ko e hā e me’a e Feitu’u na?

‘Eiki Minisitā Lao: Ko ‘eku ki’i fakatonutonu si’isi’i pē.

‘Eiki Sea Le’ole’o: ‘E mo tau’aki fakatonutonu.

‘Eiki Minisitā Lao: Hou’eiki, ‘ikai ke fufuu’i ‘e taha, ‘ilonga koe ‘oku ke fie me’a ki ai, me’a ki ai. Līpooti faka’osi ē, hala ke kau ai e Fakamaau’anga. ‘Ikai ko ha to e me’a ia ‘oku loi. Me’a totonu ia.

Lord Tu'i'āfitu: Sea, kae faka'osi atu ai leva ke toki hoko atu e ...

'Eiki Sea Le'ole'o: Faka'osi ...

Lord Tu'i'āfitu: 'A e ...

'Eiki Sea Le'ole'o: Ka koe'uhī ko e Nōpele mei Niua 'oku fakaulo mai 'ene maama ko e hā koā e me'a 'oku ke tokanga ki ai?

Lord Fusitu'a: Ko e to e fakatonutonu pē. Ko 'ene pehē mai ko ē 'oku hala 'a e 'asi ko ē 'a e Fakamaau'anga.

'Eiki Sea Le'ole'o: Me'a mai, 'i he'ene me'a mai ...

Lord Fusitu'a: 'I he'ene me'a mai ...

'Eiki Sea Le'ole'o: Ko ia mālō.

Lord Fusitu'a: Ko ia. Ko 'ene me'a 'oku hala. Ko e pehē ko ē 'oku 'ikai ke 'asi e Fakamaau'anga ko e pehē leva ia 'oku tonu e lao. Ka na'e 'asi e me'a ko ē 'oku ngāue ki ai e lao 'a ia ko e mafai 'a 'Ene 'Afio.

'Eiki Sea Le'ole'o: Sai. 'E fe'unga 'e Minisitā Lao pea mo e 'Eiki Nōpele ho'omo tau'aki fakatonutonu koe'uhī he 'oku 'i ai e me'a ia 'oku ma'u he 'Eiki Minisitā Lao ka 'oku 'ikai ke ma'u ia he kau Mēmipa ke hōhoa lelei mo ho'omou feme'a'aki. Faka'osi mai 'Eiki Nōpele mei Vava'u ka tau 'unu ki he Fakafofonga Fika 13.

Tokanga ki he founga fai'aki a'u ke 'omai loto e kakai fekau'aki mo e Lao

Lord Tu'i'āfitu: Mālō Sea ko u fiefia au he laumālie ko ē na'e tali he 'Eiki Palēmia he uike kuo 'osi. Ko e fa'unga ko eni ko ē 'oku me'a mai ai 'a e, 'oku fakahoko he letiō ko u fiefia lahi au he ko e 'uluaki ko e fakahaa'i mai ia 'o e *consultation* ko e *announcement*, hono fakamaama e kakai, fiefia au ai Sea he me'a 'oku kamata ai e Pule'anga. Ka ko e mahu'inga mālīe kiate au 'a e *consultation* 'oku tuku ia pea 'uhinga ia ki he 'uhinga 'o e *constituency*. 'UHINGA ia e Fale ni 'a e laumālie lelei e Fale ke to e foki 'a e Lao 'a e Pule'anga pea ko eni kuo to'o he Pule'anga. Pea 'oku mahu'inga leva 'a e *consultation* ke tau foki ki he kakai ki he ngaahi vāhenga. 'E ma'u mei ai 'a e fakamatala 'ea ki he mahu'inga 'o e loto he 'oku 'ikai ke 'i ai ha me'afua ia 'o e loto mo e fakakaukau. Ka ko e talatalanoa e fetu'utaki te nau fakae'a ai e mo'oni ...

'Eiki Sea Le'ole'o: 'Eiki Nōpele, fakamolemole koe'uhi e maama 'oku ulo mai ko ē kuo pau ke u fakatokanga'i hoku fatongia, me'a mai Minisitā ...

Lord Tu'i'āfitu: Sea ki'i lahilahi tama ho tu'usi 'eku ...

'Eiki Sea Le'ole'o: Ka kuo pau pē ke u fakahoko atu koe'uhī ke mā'opo'opo 'etau ngāue, me'a mai Minisitā Lao. Ko e hā e me'a 'oku ke fiema'u?

'Eiki Minisitā Lao: Ki'i fakatonutonu nounou pē. Ko e *consultation* ko eni 'oku fai 'i he letiō pea 'oku fai ai e fetalanoa'aki.

<009>

Taimi: 1445-1450

'Eiki Minisitā Lao: ... fai ai e femahino'akí. 'I he 'aneafí, 'oku 'ikai ke 'i ai ha'atau letiō, 'ikai ke lava ē pea 'oku tau me'a atu ki he ngaahi faikavá. Taimi ní, kátoa Tonga ni nau fanongo ki hē. Ua, te u hanga tala atu kia moutolu Hou'eiki, ko e liliu ko eni 'i he Fakamaau'angá, hala 'ata'atā ke 'i ai ha *interest*, fu'u tokolahi ia. Mālō.

'Eiki Sea Le'ole'o: Mālō, Minisitā Lao, fe'unga ho'o fakatonutonu 'a e 'Eiki Nōpele. Toki 'oatu ha'o taimi 'o fekau'aki mo e me'a ko ē 'oku ke fiema'u 'e he Feitu'u na. Me'a mai angé 'Eiki Nōpele, faka'osi, fakamā'opo'opo miniti 'e taha.

Lord Tu'i'āfitu: Faka'osi 'aupito 'aupitō eni ia 'e Sea. Ko u pou pou au ki he me'a na'e tali 'e he 'Eiki Palēmia 'i he uike kuo'osí, 'ave ā ki he kakaí ko e *consultation* ia. Pea ko u fakamālō au ki he Palēmia hono fakamaama 'e he 'Ateni Senialé, puipuitu'a ia 'o e talateu ke fai e talatalaifale mo e ngaahi feitu'u, fakafeitu'u na'e fai ai e fili. 'Oku kei mahu'inga ai e liliu ko eni. Ko e 'uluaki liliu 'oku tau 'unu ai he Pule'angá ko eni, ko e nofo pē mei he Fale Alea. Pea ko u fakamālō atu 'Eiki Palēmia.

'Eiki Sea Le'ole'o: Mālō.

Lord Tu'i'āfitu: Kapau 'e a'u ki he kakaí, mo e fakamaama 'oku fai he letiō. Ko 'ene toki ui ia ko e *consultation*, ko e loto ia e kakaí. Mālō Sea.

'Eiki Sea Le'ole'o: 'E Fakafofonga Fika 3, mei ngalo 'ia au. Ko e Fakafofonga Fika 3 na'e 'uluaki fakamo'ui mai 'ene maama 'anenai.

Lord Tu'i'āfitu: Sea ko u 'osi au. Mālō.

'Eiki Sea Le'ole'o: Ko 'ene 'osi pē ia pea 'atu hao taimi ki he Feitu'u na.

Fokotu'u ke 'omai 'Ateni Seniale ha'ane fokotu'utu'u ki he founga fai'aki talatalanoa

Siaosi Sovaleni: Mālō Sea. Tapu mo e Feitu'u na Sea. Tapu mo e 'Eiki Palēmia. Tapu mo e Hou'eiki Mēmipa e Fale Alea. Sea hangē pē ko ia ko e ki'i fakahoha'a 'anenai, 'a ia 'oku mahino eni ia na'e tali 'e he Falé ke fai e *consultation*. Ka tau fai pē mu'a e feme'a'akí ko e 'uhingá pē ko 'etau taimi 'i he foungá. Hangē ko e me'a 'a e Palēmia na'e fokotu'u mei he 'Ateni Seniale Le'ole'ó, ha founga. Ko e fokotu'ú ia Sea. Fēfē ke 'omai 'e he 'Ateni Senialé 'ene fokotu'ú 'o pehē mai, fai e *consultation* fai e talanoa he letiō mei he 'aho fihá ki he 'aho fihá. 'E *available* 'a e Laó 'i he *website* ke sio ha taha ko eni, ko e lahi 'o e feme'a'aki ia he letiō 'oku 'ikai ke, te'eki ke nau 'ilo'i 'enautolu e fo'i Laó. Te'eki ke nau lau 'enautolu e Laó. Ke 'i ai ha faingamālie 'o

kapau ko ha tokotaha ‘oku ne fie sio ki aí, ‘i ai ha faingamālie ke ne ma’u ai ha *copy* ‘o e Laó. He ‘e ‘asi e me’a ki he letiō, *awareness* ia mo e me’a, ‘asi e me’a ki he *website*, ‘asi leva mo e ngaahi *visit* pē ko e ngaahi ‘alu ki he ngaahi vahe ko eni ‘e 17 ko eni ‘o Tongatapu. Mahalo ‘e taki 1 pē. Taha ‘i Tongatapu 3 pē 2, Niua, kaekehe pē ko e faingamālie eni ‘Eiki Palēmia mo e Sea ke tau talanoa’i ai leva ‘a e me’a ko eni na’e pehē ‘oku mahu’inga ki he Konisitūtone. Kae’oua ‘e tuku pē ia ke fo’i fakamatala pē hangē ko e me’a ‘a e Hou’eikí, ko e fo’i *announcement* pē. Kae tuku ai leva e faingamālie ko eni hono tali lelei ‘e he ‘Eiki Palēmia ke fai ai ha talanoa hei’ilo na’a lava ai ‘o tau foki mai ko ē ki hení, faingofua ange ai e feme’a’akí mo e femahino’aki ki ha hala fononga ko ē ‘e vavevave ai ha’atau a’u ki ha tu’unga ‘oku tau fiemālie ai ki he ngaahi liliu ko eni. He ko e ngaahi liliu ‘oku mamafa ‘oku ‘ikai ko ha liliu ke ōmai pē ‘o tala letiō pē pea fē’unga.

Hangē ko e me’a ‘a e Fakafofonga 15, ‘oku lahi e kakai ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha’anau telefoni. ‘I ai e kakai ia ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha’anau letiō. Ko e taimi ko ē ‘oku fai ai e polokalamá mahalo ‘oku ‘i ‘uta e tangata’eikí ia ko iá pē ko e fine’eikí. ‘A ia ko e ngaahi me’a pehē ‘o kapau ‘oku hangē ko e me’a ‘a e Palēmiá. Na’a ‘i ai ha fokotu’u pehē mai ‘a e ‘Ateni Senialé, sai ia ke ne ‘omai e fokotu’ú, mai ki he Kōmiti Laó ke nau sio ai ki he ngaahi fokotu’utu’ú, *schedule*, fē taimi ‘e ‘osi ki ai, fakafoki mai pea toki feme’a’aki ki ai ho Falé Sea. Ko e anga pē ia e fakamatala ke tataki atu ‘etau,

'Eiki Palēmia: Ka u ki’i fehu’i ange ki ai.

'Eiki Sea Le'ole'o: Mālō, kuo lava ia. ‘Ai mai pē ho’o fehu’i ‘Eiki Palēmia.

Taukave Pule’anga ‘ikai fa’a tokolahi kakai kau mai ki he polokalama talatalanoa

'Eiki Palēmia: Ko e, hei’ilo ki he, pē ‘oku maheni e tokotaha ko eni he *consultation* mo e kakai. Kapau te tau kumi ki he lēkooti ko ē *consultation* ko ē na’e fai kuo ‘osí, na’e fakaoli ‘aupito ia, ō atu ki he kolo ki’i toko 7, toko 8. Ko ‘eku fehu’i, ‘oku ke fakapapau’i mai ko e *consultation* ko eni ‘e kakato e kakai he *attend* aí. Ko u fokotu’u atu he ‘ikai.

Siaosi Sovaleni: ‘Eiki Palēmia ko e me’a ia na’e ‘atu ai ko ē fakakaukaú.

'Eiki Palēmia: Ko e taha, kau faka’osi atu. Ko e ‘ū Lao ko eni ‘oku me’á ‘osi tukuange ki he me’á, ‘osi tukuange ki he *internet*. Pea kuo ‘osi talaki ki he kakai, ko koe ‘oku, moutolu ‘oku mou, fē Lao he me’a ko eni, mou lau.

Tokanga pē ‘e malava ki ha taha toutai ke ma’u ha Lao mei he ‘initaneti

Siaosi Sovaleni: ‘Oku ke pehē ko e ki’i motu’a toutai mo e me’á te ne ma’u ha *copy* mei he ‘initaneti. Ko ‘eku ‘uhingá ‘aku ia ke mai ha fokotu’u ke lava ma’u ‘i Fale Alea ni pē ma’u mei ho ‘ofisí.

'Eiki Palēmia: Fehu’i.

Siaosi Sovaleni: ‘Io, fehu’i mai koe.

'Eiki Palēmia: 'Oku ke tui 'e ha'u e kau toutai mo e kau ngoué ka atu ofi ki he 'ū koló. Ko u tala atu pē 'e a'u 'o toko 10 pē 'ikai.

Siaosi Sovaleni: Fehu'i ia, ko e fehu'i ia Palēmia ke 'oange ha faingamālie. Pe te nau 'ai pē 'ikai kae 'ange ha faingamālie.

Veivosa Taka: Sea ke u ki'i tokoni atu Sea.

'Eiki Sea Le'ole'o: 'Io, me'a mai ai pē Feitu'u na ho'o tokoní mo ho'o taimí.

Taukave 'osi pāloti'i pea 'ikai tali ke kau Fale Alea he talanoa mo e kakai

Veivosa Taka: Tapu pea mo e Feitu'u na 'Eiki Sea. Tapu pea mo e Falé 'eiki ni. 'Eiki Sea 'oku fokoutua hake pē motu'a ni ia ke fai ha talanoa mo e Feitu'u na kae 'uma'ā e Falé 'eiki ni fekau'aki pea mo hotau vaká 'oku 'ikai ke mahino 'etau ngaahi feme'a'akí. 'Uluaki ...

<001>

Taimi: 1450-1455

Veivosa Taka: ... 'e 'Eiki Sea na'e tali ke tau fakahoko e *consultation* pea 'ave ki he Pule'angá. Ko e, ko 'etau talanoa ko eni na'e 'osi fokotu'u hake 'a e kōmiti ke kau ki ai pea na'e 'ikai tali he 'e Sea 'o e 'aho ko iá. Hono ua 'Eiki Sea pea na'e to e fokotu'u hake pē 'e tali ke 'ave 'o to e talanoa mo e kakai 'aki 'etau pāloti. Ko e me'a ia ko u, 'oku ou 'ohake 'Eiki Sea ko e founa ko eni 'oku hē 'oku ...

Fakapapau'i pē na'e 'osi pāloti'i Fale Alea me'a ne 'ohake Ha'apai 13

'Eiki Sea Le'ole'o: 'Eiki Fakafofonga fakamolemole ē, ki'i fakatonutonu mai ange au kapau, na'e 'osi fai ha pāloti Kalake ? Na'e 'osi fai ha pāloti ki he me'a ko eni ?

Veivosa Taka: Sea ko e Miniti 'o e 'aho 27 'o Fepueli peesi fakamuimui taha peesi 95 kapau 'e 'oatu pē 'a e miniti 'Eiki Sea.

Lord Fusitu'a: 'Eiki Sea fakatonutonu.

'Eiki Sea Le'ole'o: Ko e 'oleva ko e fakatonutonu 'oku ou lolotonga talanoa ki he Fakafofonga.

Lord Fusitu'a: Ko e fakatonutonu e me'a 'oku ne me'a'akí. Na'e 'ikai ke 'i ai ha pāloti.

Veivosa Taka: 'Eiki Sea ko eni ko u tatali atu ko e miniti ...

Lord Fusitu'a: Na'e 'ikai ke tuku mai ia 'e he Sea ia ...

‘Eiki Sea Le’ole’o: Kapau ko e fo’i me’a ia ko u me’a atu ki’i me’a hifo ki lalo. Ki’i me’a hifo ki lalo ka u ‘uhinga ka u fai ange ki’i fakatonutonu ko eni. Ka koe’uhí ko e, ki’i me’a hifo Fakafofonga kae tuku mai hamau faingamālie koe’uhí he ‘oku ke tukuaki’i, ka ko ‘eku ma’u ki ai na’e te’eki ke fai ha pāloti ki he Fale ni. Ko e ngaahi fokotu’u pē na’e ‘ohake pea na’e to e ‘ohake ‘aneuhu ‘o fekau’aki mo e kole ke kau atu ‘a e Kōmiti Lao ‘i he talatalanoa pea mo e kakai. Fēfē ke ke ki’i taimi ai, hū mai angé Fakafofonga fika 17 ‘osi ko iá pea te u to e foki atu koe’uhí ko u fiema’u ke ta fakatonutonu.

Veivosa Taka: Sai ka u hoko atu ai pē au ka u ‘alu au ki ha me’a ‘e taha.

Vātau Hui: Tapu mo e Feitu’u na ‘Eiki Sea.

‘Eiki Sea Le’ole’o: *Ok.* ‘E Fakafofonga fika 17 ...

Vātau Hui: Sea.

‘Eiki Sea Le’ole’o: Ko eni ‘oku ne kole mai ...

Vātau Hui: Ki’i tapu mo e Feitu’u na Sea pea tapu mo e ‘Eiki Palēmiá kae ‘uma’ā e Hou’eiki Mēmipa e Fale ni. Sea mālō mu’a e laumālie e Feitu’u na pea ko u tangane’ia ‘i he efiafi ni he Fale ‘eiki ni he to’ofuhe lelei e Feitu’u na pea fakamolemole na’a ko ha sanitungua eni ka ‘oku malu pea lele lelei e Fale ni hono ta’ota’ofi lelei he Feitu’u na ‘etau fēme’a’akí Sea ...

‘Eiki Sea Le’ole’o: Fakamā’opo’opo. ‘Osi ho miniti fakamā’opo’opo mai toe miniti ‘e taha.

Vātau Hui: ‘O si’isi’i ai ‘a e fakatonutonu Sea, Sea ka u hoko atu mu’a. Ko e tu’u hake ‘a e motu’a ni ko e pou pou pē. Pou pou ki he Fakafofonga fika 14 ko ē ‘a Ha’apai Sea ko e fika 13. ‘Eiki Sea ko ‘eku fakahoha’a Sea ko eni kuo ‘ave e *consultation* ‘o fai atu ia he lētiō fakahoko he Letiō Tonga. Fiefia e motu’a ni ko Niua foki ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ‘oku *color* ai e *t.v* ko e Letiō Tonga pē. Pea ko u tui ko e fakamāhino atu ko eni hono *consult* ko eni e kakai ‘oku fanongo ‘oku me’a mai ki ai hoku ki’i kāinga pea ‘oku ou tui ‘e to e fu’u māhino lelei ange kia nautolu.

Lord Fusitu’a: Sea fakatonutonu.

‘Eiki Sea Le’ole’o: Ki’i me’a hifo ko e fakatonutonu.

Lord Fusitu’a: Fakatonutonu. Ko e me’a ko ē ‘oku fakamāfola atú ‘oku ‘ikai ko ha *consult* ia ‘oku hangē pē ia ha *press release* he ‘oku ‘ikai ke ‘omi ha lau ia ‘a e kakai ko ia mei Niua.

Pou pou ki he fokotu’u Ha’apai 13 tuku ki he Pule’anga fai talatalanoa mo e kakai

Vātau Hui: Sea mo’oni ‘aupito pē ‘a e fakatonutonu ‘a e ‘Eiki Nōpele ko ia ‘amautolu mei Niua ka ko ‘eku ‘uhinga Sea kapau ‘e toki fai atu e *consultation* ‘osi ma’u ‘e kinautolu e taukei fē’unga pea māhino kia kinautolu ‘a e me’a ko ē ‘oku hoha’a ki ai e Fale ni. Pea ko ia Sea ko u fakamālō lahi au ia ‘i hono ‘oatu ‘i he letiō pea ko eni kuo ‘alu ‘i he *website* ko ena ‘i he *internet*

ko e ngaahi feitu'u ia pea ko u tui ko 'ene fakapolofesinale ia 'a e ngāue 'oku talaki ia 'o 'alu 'o a'u ki māmani.

Fokotu'u 'a e motu'a ni ka tau foki ki he fakanounou Sea. Tukuange pē mu'a ki he kōmiti tukuange pē mu'a ki he Pule'anga na'a nau fa'u e lao ko eni. Fai pē 'enautolu. Kapau 'e to e o e Kōmiti Lao ai Sea 'e tuku 'etau fēme'a'aki 'atautolu heni he 'e fakatonutonu, fakatonutonu pea te tau o tautolu 'o hangē kuo tau ngali faikehekehe ai Sea. Sea mālō mu'a Sea ko u faka'amu pē au Sea 'ave lao ia ko eni tuku pē ia ki he Pule'anga fai 'enautolu. Me'a pē tautolu heni tali 'omai e lao tau toki fakakakato 'etautolu heni. Kapau 'oku 'i ai ha me'a 'oku 'ikai fe'unga pē taau fakafoki ki he Kōmiti Lao nau alea'i pea fai ha fēme'a'aki ai pea tukumai. Me'a pē tautolu kae tukuange ki he Pule'anga ke nau o 'o fai 'a e ngāue ko eni. Ko 'emau 'i heni 'amautolu ko e kau Fakafofonga mautolu e kakai. Na'e fili kimautolu 'e he kakai. Ko 'emau 'i heni na'e fili mai mautolu he 'e kakai ke mau omai 'o 'omi honau le'o ki he Fale ni pea ko honau le'o eni. Sai to e loto fie ...

<002>

Taimi: 1455-1500

Vātau Hui: Fiemālie, Laumālie lelei a e Fale ni, ke 'ave pē mu'a ki he kakai 'a e Lao ko eni ke nau to e me'a ki ai.

'Eiki Minisitā Polisi: Sea! Kole ange pē mu'a ki he Fakafofonga, kātaki ke laumālie lelei ke u fakahoha'a nounou atu pē.

Sea! Me'a mai.

'Eiki Minisitā Polisi: Tapu mo e Feitu'u na Sea. Tapu heni ki he Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale Alela. Sea, ko u poupu ki he me'a 'oku malanga ki ai. ..he 'oku ou fie taki 'a e tokanga ...'i he 'etau Tu'utu'uni. Tautefito ki he Feitu'u na Sea. Ki he 'etau Tu'utu'uni 'i he Miniti ko eni kuo 'omai. Peesi 95 na'e 'osi pālōti'i ai ke 'ave ki he kakai pea na'e 'ikai ke tali. Ka 'oku pehē. 'etau Tu'utu'uni Sea, Fika 39. 'E 'ikai ngofua ke toe lea ha Mēmipa ki ha fehu'i. 'Oku ou taki 'a e tokanga ki he kupu (b) . Kuo 'osi fai ha fakahā loto ki ai pē 'oku tali pē ta'etali 'a e me'a ko ia. 'A ia ko e fehu'i ko ē na'e 'osi fai 'a e pālōti ki ai pea na'e 'ika ke tali. Ko e anga ena 'ene tu'u 'i he'etau Tohi Tu'utu'uni. Na'e poupu ke tukuange ki he founa *consultation* 'a e Pule'anga. Na'e paasi pea ko e founa ena 'a e Pule'anga.

Lord Fusitu'a: Ko e fakatonutonu Sea.

'Eiki Minisitā Polisi: 'E kei tokolahi ange pē .

'Eiki Sea Le'ole'o: Mālō 'Eiki Minisitā! Ko e hā 'a e ...'a e Feitu'u na?

Lord Fusitu'a: Ko e fakatonutonu. Ko e Pule'anga pē na'a nau fakafoki 'a e Lao. Pea fakahoko ai 'o tali 'a e me'a na'e kole 'i he Tohi Tangi. 'A ia ko e ha 'a e pōini 'oku 'ai mai ko ē 'a e pālōti'i 'a e me'a kuo tau iku 'o fakahoko.

'Eiki Sea Le'ole'o: Ko u kole atu Sea, ke faka'osi ā .. 'E Hou'eiki!

‘Eiki Minisitā Polisi: Ko e ‘uhinga pē Sea, fakamolemole.

‘Eiki Sea Le’ole’o: Ko hono ‘uhinga Sea. Ko e Miniti ‘Eiki Minisitā. Mou fakamolemole ko e Miniti ko eni na’e ‘omai’ a e Lao ko eni na’e holomui. Pea na’e fai ‘a e Fokotu’u ‘a e kau Nōpele ke fai hano ... ke ‘ave ki he kakai. Ko e ‘uhinga ia na’e fai ai ‘a e fo’i pālōti. Pea ‘ikai tali ia. ‘A ia ‘oku mo’oni pē ‘a e me’a ‘oku mou me’a mai ki ai. Pea ‘oku ‘asi ia ‘i he Miniti.

Ko e foki ko ē ‘a e Lao. Pea hoko atu ‘a e Lao ke talatalanoa, pea ‘oku ‘i ai ‘a e Fokotu’u fo’ou mai ia ke kau atu ki he Kōmiti Lao. Na’e te’eki ke fai ha pālōti ia ki ai ‘i he me’a ko ia. ‘A eni ‘a e fokotu’u ko eni na’e ‘omai’ e he Hou’eiki Nōpele. Mou ki’i fakatokanga’i hifo ‘i he Miniti. Ko e Miniti eni ‘oku ‘ia au. Ko u toki vakai hifo ‘oku ‘i ai ‘a e Lao fakavavevave pea na’e mahino leva na’e kole ‘e he Fale ni, ke ‘ave te’eki fai ha pālōti ki he me’a ko eni. Fakamolemole ke hoko atu ki he Fakafofonga Fika 13.

Veivosa Taka: Tapu mo e Sea, pea tapu mo e Fale ‘eiki ni. Sea, ko ‘eku’oatu pē ‘eku fakakaukau ki he taimi ‘oku ngāungāue ai hotau vaka. Pea ‘oku ‘osi ‘asi pē heni ‘a e ngaahi Tu’utu’uni. Ko e me’a ko ena ‘oku ke me’a mai aki ‘Eiki Sea. Na’e fokotu’u mai pea u fokotu’u atu pea tali ia ‘e he ‘Eiki Sea. Ke ‘oua te nau to e kau ai. ‘a e Kōmiti Lao. Pea ko u tui ‘Eiki Sea, ko e kongia ia ‘oku ou’oatu, ka ko u ...

Lord Tu’ilakepa: ‘E Fakafofonga! Kātaki ki’i fakatonutonu atu. Ko e ‘aho 6 ‘o Mā’asi. Na’e ‘osi fai ‘a e Tu’utu’uni ko e ‘omai ko ē ’o e Lao Fakavavevave pea na’e fai ‘a e kole mei he tafa’aki ‘a e Hou’eiki. Ke ‘ave pea na’e a’u ‘o fai ‘a e pālōti’i ‘e he Fale.

Fēfē mu’a ke mou hiki atu ho’omou feme’a’aki ki ha to e ‘uhinga ‘e taha. Ko e me’a pē ‘e taha ko ‘etau pālōti. ‘Oku ‘ikai ke u to e lava ‘e au ‘o fai ha to e me’a he taimi ni. Kuo ‘osi ‘omai pea kuo mahino eni ‘a e tu’unga ‘oku ‘i ai ‘a e fa’ahi. Me’a mai pē ‘a e ‘Eiki Nōpele mei ‘Eua.

Veivosa Taka: ‘Oku te’eki ke ‘osi ‘eku taimi ke ‘oatu ‘eku fakakaukau

Sea Kōmiti Kakato: Fakamolemole pē ki he Feitu’u na

Veivosa Taka: Ko u mavahe au mei he me’a ko ena ke me’a mai ai.

‘Eiki Sea Le’ole’o: Me’a mai ange pē ko e hā ho’o me’ā.

Veivosa Taka: Tapu pea mo e ‘Eiki Sea. Tapu pea mo e Fale ‘eiki ni. ‘Eiki Sea, ko ‘eku pōini ‘oku ou faka’osi ‘aki. Ko u hiki fakalaka he kuo ke fakavave’i ‘a e taimi ‘Eiki Sea. ‘Oku ou fokotu’u atu ki he Fale ‘eiki ni, pea mo e Feitu’u na. Tau hokohoko atu mu’a ‘etau alea ‘i he Fale ni ‘o ‘ikai ngata ‘i he Tu’apulelulu, ka tau a’u atu ki he ‘aho 27 māhina 3, 2019. Pea ko ‘eku fokotu’u atu ia Sea. Ke tau pālōti. Ko e ‘uhinga ia ‘eku faka’osi ‘aki ai ‘eku Fokotu’u. Mālō ‘Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Tau ‘ai pē ‘a e me’a ko eni’oku mu’omu’a mai pea ‘osi ia pea tau...he ko ena ‘oku poupu’i ho’o Fokotu’u. Hangē ‘oku mo fe’ilongaki pē ‘a e Minisitā Leipa mo e Fakafofonga Fika 13. Ko u toki ha’u ‘o tangutu fakalelei Sea, ‘o toki vakai atu ki he anga ho’omou femahino’aki. ‘Oku ou siosio holo pē ‘i loto ‘i he Fale ni.

‘Eiki Minisita Fefakatau’aki: Ki’i poupu atu Sea kātaki ‘oku hala ia.

Fokotu'u Ha'apai 13 ke lele Fale 'oua ngata he Tu'apulelulu uike ni

Veivosa Taka: Sea! Ka u faka'osi atu mu'a 'eku fakahoha'a: Ka ko u ...

<004>

Taimi: 1500-1505

Veivosa Taka: Fakamālō atu 'i he ngaahi faingamālie kuo ke 'omai ma'aku, kā ko 'eku 'oatu pē 'eku fakakaukau pea mo 'eku fokotu'ú 'Eiki Sea, 'oku ou fokotu'u atu ke tau pāloti ke hoko atu hotau Fale he fo'i uike 'e ua ko ení tau toki tāpuni pē he 'aho 27, kuo tau toki tali ai ki he 'aho 28 'Eiki Sea. Mālō.

'Eiki Sea Le'ole'o: 'E fakafofonga fēfē te u lave te u toki lave ki he me'a ko ení ...

Fokotu'u ke muimui pē Fale ki he founa ngāue 'a e Fale Alea

Siaosi Sovaleni: Tokoni atu pē kia koe ...Mālō 'a e ma'u faingamālie Sea. Tapu mo e Feitu'u na

tapu mo e Fale Alea. Hang pē ko ē ko e ngaahi 'ū Kōmiti Tu'uma'u 'oku 'i ai 'a e fatongia 'o e Kōmiti 'Asenita fakafofonga'i ai mei he Pule'anga toko 2, 2 mai he kakai, 2 mei he Nōpele, pea ko nautolu ena na'a nau fakafofonga'i kitautolu 'o fai 'a e feme'a'aki ko ena 'o 'omai ko ena 'enau tu'utu'uni Sea. 'Oku 'ikai ke fa'a founa ia ke tau hanga pē 'e he Fale Alea ia 'o tu'utu'uni'i atu 'a e me'a ko ē 'oku kei tau'atāina ai pē 'a e Kōmiti 'Asenita

Veivosa Taka: Sea ki'i tokoni atu pē.

'Eiki Sea Le'ole'o: Sai pē ki he Feitu'u na 'a e tokoni.

Siaosi Sovaleni: 'Ai 'oku mei 'osi ia Sea ka u ...pea ko e founa ia pea na'e 'omai 'a e fokotu'u ko ia 'a e Kōmiti 'Asenita pea tali 'e ho'o Falé Sea. 'Ikai, ko 'eku 'uhinga pē 'aku ia ko 'etau founa ngāue pē ke tau muimui ai kae 'oua 'e 'ai pē ko ē kuo tau pehē tau ta'efiemālie ki ha me'a pea tuku 'etau founa ngāue 'atautolu. Ko ia pē Sea mālō.

'Eiki Sea Le'ole'o: Mālō, me'a mai Fakafofonga fika 13, Ha'apai.

Veivosa Taka: Tapu pea mo e Feitu'u na 'Eiki Sea, tapu pea mo e Fale 'Eiki ni. 'Eiki Sea ko e 'uhinga 'o 'eku fokoutua hake 'o fakahoko, ko e me'a kotoa pē 'oku tau 'osi palani'i , kā 'e toki fakahoko totonu ia 'i he anga 'o e ta'au 'o e fononga, 'oku ke mea'i pē 'Eiki Sea 'oku mau 'i tahi, pea 'e pau ke feliliuaki 'a e ngaahi fefolau'aki 'i he tu'u 'a e 'ea. Pea ko e 'uhinga ia 'eku fokotu'u 'i he ngaungaue hotau vaka 'i he 'aho ni, pea 'oku ou 'oatu leva 'oku 'ikai ke ta'emalava, ko e founa pē eni ia 'oku fokotu'u atu ha me'a 'oku tau fiema'u kae fokotu'u atu ki he Feitu'u na. Pea ko e 'uhinga ia Sea 'eku 'oatu 'eku fakakaukau ko e makehe pē 'Eiki Sea, 'oku ou fanongo 'aupito 'i he AM ko e ni'ihi eni mei Vava'u 'oku nau kole mai ke to e faka'aonga'i mu'a Pule'anga mo e FM, kae lava ke clear, 'oku nau tali 'enautolu ia 'a e ngaahi fakakaukau ko eni mei he 'a eni 'oku'oange 'i he letiō 'oku mahino 'aupito ia. Mālō 'Eiki Sea.

‘Eiki Tokoni Sea: Hou’eiki tau foki mu’a ki he *issue* ko ē kā tau toki ‘ai mu’a ‘a e ...ko e tu’u ‘i he taimi ní ‘i he ‘eku vakai ko ē, kapau ‘e tuku atu ke mou malanga, tapu pē mo moutolu hou’eiki, ‘ikai ke u lava ‘e au ‘o fakapapau’i, ko e me’a pē ‘e hoko te tau pāloti tautolu. Pē ‘oku mou ...ki’i me’a mai pē ‘Eiki Nōpele ko e Feitu’u na na’e fai ko ē fokotu’u.

Lord Nuku: Tapu pē pea mo e Feitu’u na ‘Eiki Sea. Hangē ko e fakatapu kuo ‘osi hono aofaki. ‘Eiki Sea ko e me’a ko ē ‘oku ‘i ho Fale ‘i he ‘aho ni, ko e lao ko ē na’e ‘uhinga ai ‘a e fakavavevave na’e fakaholomui ‘e he Pule’anga ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha lao ia ‘i he taimi ni, ‘i he fo’i lao ko ē ‘e taha ki he ono ‘i he taimi ni. Kā na’e ‘uhinga ‘a e ‘ikai ko ē ke tali ke ‘ave ki tu’a ‘Eiki Sea, he ko e Tohi Tu’utu’uni kapau ‘oku ‘i ai ha ngāue fakavavevave he ‘ikai to e ‘ave ia ki he kakai. Ko e taimi ko ē na’e fakaholomui ai ‘e he Pule’anga ‘a e tohi ko ia ‘Eiki Sea, pea na’e fai atu ai ‘a e fokotu’u ke ‘ave ki he kakai pea na’e tali ‘e he Sea.

Veivosa Taka: Sea ka u ki’i fakatonutonu.

Lord Nuku: ‘I he holomui ko ē ‘a e lao ‘a e holomui ‘a e lao, ko e me’a ko ē ‘a ē ko ē ‘oku ou fakahoko atu Sea.

‘Eiki Sea Le’ole’o: ‘Io fakatonutonu.

Veivosa Taka: Sea ko ‘eku fakatonutonu fekau’aki pea mo e me’a ko eni na’e tali ‘e he Minisitā Lao kā na’a ne toutou me’a ‘aki tu’o tolu ‘Eiki Sea ‘oku kei fakavavevave pē, ‘oku kei fakavavevave pē. Pea ‘oku ou tui pē ‘oku kei me’a pē ...

Lord Fusitu’a: Fakatonutonu ...

‘Eiki Sea Le’ole’o: Hou’eiki mou me’a hifo, ‘osi eni pea tau ki’i mālōlō. ‘Oua te ke fakavavevave’i kae tuku ke u ‘oatu ‘a e ki’i me’a ko eni. Mou fakamolemole ko ‘ene holomui pē ko ē ‘a e lao mei heni ‘osi ‘a e fakavavevave ‘osi mo e lao. Ko ene ‘osi ia, ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha me’a pehē ia fakamolemole atu ki he Feitu’u na.

Te’eki fakafoki Palēmia ko e

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Sea ka u ki’i fakatonutonu atu kātaki. ‘Oku te’eki ai ke hanga ‘e he Palēmia ‘o fakafoki ‘ene tohi fakavavevave, na’e fakafoki ‘a e ‘ū lao, ko e ‘oatu pē ‘a e ki’i fakatonutonu ke tau ma’u ‘a e ...tukukehe kapau ‘oku ‘osi ‘oatu ha tohi ...

‘Eiki Sea Le’ole’o: ‘E me’a hifo ki lalo ...’oua te ke to e fakafekiki Minisitā Leipa, ‘oku ‘ikai ke to e ‘i ai ha me’a pehē ‘i he ma’u ‘a e motu’a ni ‘i he Fale Alea. Kuo ‘osi holomui atu ‘a e tohi fakavavevave holomui atu pea mo e lao fakavavevave, fakamolemole. Tau... ‘Eiki Palēmia, tau ki’i mālōlō he taimi mālōlō, pea mou toki me’a mai.

(Na’e mālōlō heni ‘a e Fale)

<005>

Taimi : 1520-1525

Sātini Le’o : Me’a mai e Sea e 'Eiki Sea Le’ole’o ‘o e Fale Aleá. (Lord Tu’ilakepa).

'Eiki Sea Le’ole’o : Hou’eiki, te’eki ai ke tau ...

<006>

Taimi: 1525-1530

'Eiki Sea Le’ole’o: ... fakanounou pē koe’uhī ko e me’a ko ē ‘oku me’a mai ki ai ‘a e kau Mēmipa. Ko e tu’u he taimi ni ia ko ‘eku fakahoko atu pē ke mou mea’i ‘oku lolotonga lele *consultation* ia ko ē ‘a e Pule’anga pea mo e *public*. Pea ko e me’a ko eni ‘oku mou feme’a’aki ki ai he ‘aho ni koe’uhi ko homou fiema’u ‘e Fakafofonga Fika 13 ko e ...

Veivosa Taka: Ko au eni Sea.

'Eiki Sea Le’ole’o: Ko eni ko u ‘osi ma’u e me’a ko ena na’a ke hoha’a ki ai, kuo ‘osi ‘i ai mo e tu’utu’uni ‘a e Sea ki ai fakamolemole pē Minisitā Leipa ko ‘ene holomui pē ko ē ‘a e lao ko ‘ene ‘osi ia ‘oku ‘ikai ke to e ‘i ai ha me’a fakavavevave ‘i he founa ngāue ko ē ‘i he Fale ni. Pea ‘oku ‘osi mahino pē ia kuo holomui e lao pea ‘oku holomui fakataha atu ai pē mo e tohi fakavavevave. Ko e tu’utu’uni ko ē ‘a e Sea ‘io kuo ‘osi mahino pē ia ‘i he peesi 50 ‘o ‘etau miniti ‘oku fakafoki ki he Pule’anga ‘a e ngaahi lao fakavavevave ko eni pē ko e lao ko ē na’e holomui ‘a e Pule’anga pea ke fai pē ‘e he Pule’anga ia ‘enau talatalanoa mo e kakai tukukehe kapau ‘oku fiema’u he ko e tu’utu’uni, fiema’u he Pule’anga ha ni’ihi ‘o hangē ko ia ko e fokotu’u na’e ‘oatu ‘e he Hou’eiki Nōpele, ko e me’a ia ko ē na’e fai ki ai e feme’a’aki.

Fakapapau’i mei he Miniti Fale Alea te’eki pāloti’i kau Fale Alea ki he talatalanoa

Hou’eiki, na’e te’eki ai ke fai ha’atau pāloti tautolu ia ‘o pehē ke ‘ikai ke tali ‘a e, ha ni’ihi ke nau kau ki he *consultation* ko ē pē ko e talatalanoa pea mo e kakai. Ko e fakamā’opo’opo ia ‘etau miniti ka mou tokoni mai mu’a ‘Eiki Palēmia ka tau nga’unu ki ha me’a ‘e taha Hou’eiki kapau ‘e ‘uluaki ‘e to e ‘omai homou ‘uhinga, kiate au ia ‘oku ‘osi mahino e tu’u’anga ia e Mēmipa kotoa pē. Ko e si’i feinga ‘a e pē ni’ihi ko eni pea ‘oku mahino kiate au ia ko ho’omou fakavavevave ko ena kae fakafoki mai pē ‘apongipongi pē ‘oku mahalo ‘e ‘osi mai pē ‘apongipongi ‘a e me’a ia ko eni. ‘Oku ou faka’ohovale kiate au ‘eku ma’u e me’a ko eni pea ko e hangē kiate au ko ‘ene faka’osi, ‘Eiki Palēmia, ki’i tokoni mai angé Feitu’u na ka tau fakanounou ka tau ‘unu ki ha me’a ‘e taha.

Fakahā Palēmia ‘ikai ha taumu’a ke li’aki ha taha

'Eiki Palēmia: Mālō ‘Eiki Sea. ‘Uluaki pē ‘oku ou, ko u fie fakahā atu pē ki he Feitu’u na kae ‘uma’ā e toenga e Hou’eiki. ‘Oku ‘ikai ke ‘i ai ha taumu’a heni ke li’aki ha taha ko e ma’u ko ē ‘a e motu’a ni ko e lao eni ‘a e Pule’anga. Pea ko e angamaheni ko e Pule’anga te ne fai e *consultation*.

'Eiki Sea Le'ole'o: Ki'i fakamolemole pē ē. Ko e Konisitūtone eni 'oku fai ko ē feme'a'aki ko e Konisitūtone fakalukufua ia 'o e fonua kotoa. Ko e lao 'a e Pule'anga ia 'a eni ko eni 'oku fai ai ko ē feme'a'aki ko eni lao 'oku lolotonga 'i he Kōmiti Kakato 'Eiki Palēmia. Ko e lao ia 'a e Pule'anga. Ko e Konisitūtone 'oku mea'i he kakai 'o e fonua ko e meimei tautau kotoa 'a e lao, ma'olunga 'aupito 'a e Konisitūtone. Ko e me'a ia ko ē 'oku fai ai ko ē ho'omou feme'a'aki.

Taukave Pule'anga ko e Kupu 29 faka'atā kau Mēmipa ke fakahū mai ha Lao fekau'aki mo e Konisitūtone

'Eiki Palēmia: Kai kehe Sea he 'ikai ke mau, 'ikai ke u to e foki, ke tau to e foki 'o fakamafana mai. 'Oku kei mau kei tu'u mo e Kupu 79. Ko e Kupu 79 'oku 'ikai ke 'aonga ke to e lau, toutou lau. 'Oku ne hanga 'o faka'atā 'a e kau Mēmipa 'o e Fale ke nau fakahū mai ha lao fekau'aki mo e Konisitūtone mo e mafai 'o e Tu'i 'oku foaki he Konisitūtone. Ko e Kupu 79 'oku ne sīpela mai 'oku 'atā tukukehe me'a 'e tolu. Hou'eiki 'oku 'ikai ke u, ko e fakakaukau 'a e motu'a ni ko e hā koā 'etau palopalema? Ko e hā 'etau palopalema hili ko ia 'oku 'osi to e sīpela mai 'e he Konisitūtone, tofa mai he 'e Konisitūtone 'a e fatongia mo e founa ko ē ke tau muimui ai. 'Ikai ke u sio atu au pē ko e hā ha me'a, 'oku ai ha ta'efaka'apa'apa ai pē ko e hā, 'ikai. Mole ke mama'o. Ko u kole atu kapau te tau to e fai ha me'a kehe makehe mei he fakahinohino 'a e Konisitūtone Kupu 79, ko u fokotu'u atu 'oku tau, 'oku 'ikai ke tau hanga 'o faka'apa'apa'i e Konisitūtoné.

Lord Fusitu'a: 'Eiki Sea ko e ki'i fehu'i pē ki he 'Eiki Palēmia pē 'e laumālie lelei ...

'Eiki Sea Le'ole'o: Tali pē 'e he Feitu'u na 'a e fehu'i 'oku fai he 'Eiki Nōpele mei Niua?

'Eiki Palēmia: Sai pē ia mālō.

'Eiki Sea Le'ole'o: Fehu'i lelei pē 'Eiki Nōpele.

Taukave ko e Kupu 79 fekau'aki pē ia mo e Lao 'oku fakalao mo faka-Konisitūtone

Lord Fusitu'a: 'Io fehu'i lelei pē. Ko e faka'ata'atā ko ē Kupu 79 'oku fekau'aki ia pea mo ha fa'ahinga lao 'oku fakalao pea faka-Konisitūtone, 'oku 'i ai e, 'a e ma'u fakalao 'e ni'ihī 'oku ta'efaka-Konisitūtone 'a e 'ū fakatonutonu ko ena ko e 'uhinga ia 'oku ou fehu'i atu ai pē ko e kapau ke pehē 'oku ilifia ha taha ko e hā e me'a 'oku ilifia ai 'a e Pule'anga he fakakau atu 'a e Fale ni ki he *consultation*?

'Eiki Palēmia: Sea, te u to e 'ai atu. 'Ikai ke to e 'i ai ha'aku to e veiveiua 'e taha 'a e me'a ...

<009>

Taimi: 1530-1535

'Eiki Palēmia: ... 'oku toki tofa mai 'e he Konisitūtone ke tau 'alu ki ai. Ko e Kupu 79, ko e kupu ia 'oku mau nofo ai 'a e mātu'a ko enī e tēpile ko enī. 'Ikai ke u 'ilo 'e au pē ko hai ha taha heni te ne to e talamai 'e ia, fakata'e'aonga'i e Kupu 79 ia. Ko e 'uhinga e Kupu 79 tau kei faka'apa'apa

pē ki he ‘Ene ‘Afió, ngaahi me’a ko ē ‘oku, Konisitūtone fekau’aki mo hono mafai, sai pē ia. Ka kuo ‘osi talamai ‘e he Kupu 79 ‘oku 'atā, ko e hā koā ē, hā ‘etau palopalemá.

Lord Tu’iha’angana: Sea, ki’i fakatonutonu.

’Eiki Sea Le’ole’o: Fakatonutonu ‘Eiki Palēmia.

Poupou ke muimui Tohi Māhina ‘osi fokotu’utu’u mai Kōmiti ‘Asenita

Lord Tu’iha’angana: Ko ‘eku kole pē ‘aku ‘Eiki Sea he ko ‘eku ki’i poini faka’osi ‘aku ia ka u, he ko u malanga pē au he’etau *calendar* pē ko ‘etau tohi māhiná, ko e poini pē ia. Na’e me’a mai e Palēmia ia he, ‘i hē ka ko ‘eku toki, poupou faka’osi atu pē ‘a’aku Sea ‘eku poupou pe ‘a’aku ke tau muimui pē he’etau tohi māhina ko eni kuo ‘osi fokotu’utu’u mai he Kōmiti ‘Asenitá. He ko u tui Sea ‘oku fakapotopoto pē ia pea ko u tui ko e ngaahi lao ko eni ‘oku tau lolotonga alea aí.

’Eiki Sea Le’ole’o: ‘E ‘Eiki Nōpele, mahalo ‘e, tau toki foki. Ko e ‘asenitá pē ko e, ‘a ena ko eni ‘oku ke me’a mai ki aí. Na’a mou ‘osi pāloti’i ‘i he ‘aho 4 ‘o Mā’asi .

Lord Tu’iha’angana: Ko ia.

’Eiki Sea Le’ole’o: Pea kuo ‘osi tali ia he ‘asenita ko iá.

Lord Tu’iha’angana: Ko ia ‘oku ‘ikai ke tapu ia ke fai ha fokotu’u ki ai.

’Eiki Sea Le’ole’o: Ka ko u kole atu pē, tau nofo mu’a ‘i he ...

Lord Tu’iha’angana: Ke liliu ka ko u poupou atu pē au ke tau ka ‘oku me’a pea mo ‘eku ki’i poini faka’osi pē ki he me’a ko eni Sea fekau’aki ko eni mo e laó he ko e ‘uhingá, ko e ‘oatu pē au ia ‘eku ki’i fakahoha’á Sea ko e ‘uhingá ko e me’a ‘a e Pule’angá. ‘Osi mahino pē mo e ngaahi poini ‘oku ‘ohaké, ‘ikai ke u fu’u lave ki ai. Ko e tuku atu pē au, tau fononga pē hē pea tau, hā pē ‘ū lao ko eni ‘oku tau ngata ki he Tu’apulelulú, ‘a e pangikē mo e tukuhaú pea tau hoko atu. Kae kehe Sea ...

Veivosa Taka: Sea, ki’i tokoni atu pē Sea.

’Eiki Palēmia: ... Faka’osi atu eni.

Lord Tu’iha’angana: Ka u toki faka’osi atu.

’Eiki Sea Le’ole’o: Mo ki’i me’a hifo angé, kae, ko e hā e tokoni ‘a e ...

Poupou ke fakalōloa taimi ngāue ‘a e Fale Alea

Veivosa Taka: Ko e, tapu pē mo e Feitu’u na ‘Eiki Sea. Tapu mo e Falé ‘eiki ni. Ko ‘eku fakahoko atu pē ‘a’aku ia ‘Eiki Sea. ‘Oku ‘osi lave’i pē ‘e he motu’a ni ia na’e, tau tali e ‘asenita ‘o e ‘asenitá ke fakahū mai ki Falé ni ke tau ngāue’aki. Ka ko e kole atu eni ia mo e fokotu’u atu makatu’unga

he ngaahi me'a 'oku hoko 'oku ngaungaue ai hotau Falé. Ko 'eku kole atu ke tau hoko atu he 'oku 'ikai ke 'i ai ha palopalema 'i ha loto ki ai 'a e Falé ni. Pea ko u tui 'Eiki Sea ko e fokotu'ú atu ia. Mālō.

Lord Fusitu'a: 'E Sea, ke u ki'i fakatonutonu.

Tokanga ke nofo pē he ngaahi 'asenita kuo 'osi fokotu'u

'Eiki Sea Le'ole'o: Ki'i me'a hifo pē ki lalo. Fakamolemole pē 'a e kole ko ē. 'Oku ke tau'atāina pē koe he Falé ni ke ke kole ki he Feitu'u na. Ka 'oku totonu pē ke ke fakapotopoto tautautefito ki he Feitu'u na mo au mo e Sea ko ē 'oku me'a atu. Ke tau fakatokanga'i pē 'etau ngāue. Ka 'oku 'i ai leva ha'atau 'asenita kuo 'osi fokotu'u, pea tau nofo ki he'etau 'asenitá. Pea tau poupou'i e Seá, pea poupou'i e me'a ko ē 'oku fai ki ai e pālotí. Me'a ia e kau Mēmipa kapau 'oku 'i ai ha me'a 'oku mou kole mai, ke 'uhí ke fekau'aki pea mo e 'asenita tautautefito ki he 'Eiki Palēmia, ko 'etau falalá, 'Eiki Palēmia ke ne fai mai e. 'Ai mai angé fakatonutonú 'Eiki Nōpele Niua. 'Io me'a mai angé 'Eiki Nōpele Ha'apaí, faka'osi.

Lord Tu'iha'angana: Ke u faka'osi atu. Ki'i faka'osi pē au pea toki faka'osi mo e Palēmia ia.

'Eiki Sea Le'ole'o: Me'a mai.

Lord Tu'iha'angana: Ko ia Sea. Pea hangē pē ko e me'a mai e Palēmia pea 'oku me'a mai foki e Palēmia 'oku fakavavevave ke nau fai e *consultation* pē ko e uike ni kae fakahū mai he uike kaha'ú. Ka ko 'eku kolé pē 'aku Sea nau 'atu 'anenaí, tau fononga pē tautolu he'etau tohi māhina he ko u tui, hangē pē ko ení Sea. Hangē ko e ma'u 'a e motu'a ni. Ko e 'Ateni Seniale ko ení, 'a eni le'ole'ó he lolotonga ní. Hange hangē ka 'osí ia, vave ni 'aupito. 'Oku 'i ai e fatongia ia 'e taha 'i tu'apule'anga. Kae kehe, ka 'oku tonu pē ke 'ohake eni ke fakakaukau'i fakataha. Taimi tatau Sea ko u tui mahalo kuo 'osi mea'i eni ia 'e he ma'u mafai ko ē 'oku nau lolotonga fakanofu 'a e 'Ateni Senialé 'i he lao lolotonga. Pea kapau kuo nau 'osi fai 'enautolu 'a e *process* mo e me'a pehē ki ha 'Ateni Seniale fo'ou, 'a ia 'oku 'ikai ke fakavavevave. Mahalo na'a vave ni pē kuo 'i ai e 'Ateni Seniale ia 'e fakanofu 'i he lao lolotonga. He ko u tui he 'oku, hangē kiate au 'e mei vave 'osi 'a e 'Ateni Seniale ia ko ení. Pea tuku pē ia he ko eni 'e 'i ai pē 'etau 'Ateni Seniale. Kae toki fakahū mai e laó ko ē ke alea'i fakalelei pea toki hoko mai ko ē he 'osi e ta'u 'e 4 ko ē 'Ateni Seniale hokó pea toki, 'e kei ngāue pē mei he me'a ko ē 'oku fakakaukau ki ai e Pule'angá. Ka ko e 'uhingá he 'ikai ke fu'u fakavavevave he 'e 'i ai pē 'Ateni, 'e 'osi pē ē, kei fakanofu pē 'Ateni Seniale he ma'u mafai lolotonga. Ka tau toki foki mai pē, ko 'eku 'uhinga pē au tau nofo pē he'etau 'asenitá. Tau 'osi he Tu'apulelulú, tau foki mai 'i Mē 'o alea'i e, 'a e patisetí.

'Eiki Sea Le'ole'o: 'E 'Eiki Nōpele fēfē mu'a ke,

Lord Tu'iha'angana: Pea toki 'osi ia pea tau toki hoko mai ki he 'ū lao fakatonutonú.

'Eiki Sea Le'ole'o: Koe'uhí 'oku tu'uma'u pē Pule'angá.

Lord Tu'iha'angana: Ko 'eku poiní pē 'aku Sea mālō.

'Eiki Sea Le'ole'o: 'Io, koe'uhí 'oku tu'uma'u pē Pule'angá ia he'enau fokotu'ú 'oku nau pehē pē tuku kia nautolu ke nau fai e, 'a e talatalanoá pē ko e *consultation* ko ē 'anautolú. Pea fokotu'u mei he Hou'eiki Nōpele pea 'oku poupou'i ia. Ko u pehē mu'a ke tau pāloti ka tau nga'unu mu'a. Koe'uhí he 'ikai ke u to e lava au 'o fai ha me'a, hē. Ko e fokotu'u faka ...

<001>

Taimi: 1535-1540

'Eiki Sea Le'ole'o: ... muimui 'a e 'io fakamolemole. Ko e fokotu'u fakamuimui na'e fokotu'u mai pē he Pule'anga ke fai pē 'enautolu 'a e *consultation* pē ko e talatalanoa. Te tau pāloti pē mei he fokotu'u fakamuimui.

Pāloti'i 'o tali fakahoko pē Pule'anga 'a e talatalanoa mo e kakai

Ko ia 'oku loto ki he fokotu'u na'e 'omai he Pule'anga, tuku pē kia nautolu ke nau fai e talatalanoa mo e kakai fakahā loto ki ai hiki ho nima.

Kalake Tēpile: 'Eiki Sea 'oku loto ki ai 'a Veivosa Taka, Mo'ale Finau, 'Akosita Lavulavu, Vātau Hui, 'Eiki Minisitā e Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, 'Eiki Minisitā Polisi, 'Eiki Minisitā e *MEIDECC*, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Ako, 'Eiki Palēmia, 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'Eiki Minisitā Fēfakatau'aki, 'Eiki Minisitā Lao, 'Eiki Minisitā Ngōue. Loto ki ai e toko 14.

'Eiki Sea Le'ole'o: Ko ia 'oku 'ikai ke loto ki ai fakahā mai he founa tatau hiki nima.

Kalake Tēpile: 'Ikai ke loto ki ai 'a Siaso Sovaleni, Tēvita Lavemaau, 'Eiki Nōpele Fusitu'a, 'Eiki Nōpele Tu'iha'angana, 'Eiki Nōpele Tu'i'āfitu, 'Eiki Nōpele Vaha'i, 'Eiki Nōpele Tu'ivakanō, Sāmiu Vaipulu. 'Ikai loto ki ai e toko valu.

'Eiki Sea Le'ole'o: Mālō. He 'ikai ke to e hoko atu ki he fokotu'u 'uluaki fokotu'u koe'uhí ko 'etau Tu'utu'uni ko e fokotu'u fakamuimui pea 'oku tali ia. Tuku pē ki he Pule'anga. Hou'eiki Pule'anga mou ō pē 'o, mou me'a atu fakamolemole fakapotopoto pē koe'uhí pea 'omi ki he Fale ni ke fakasi'isi'i 'etau longo'a he Fale ni.

Hoko atu koe'uhí ko e fokotu'u 'oku 'omai mei he Fakafofonga 'e, mei he Fakafofonga Ha'apai. Fakamolemole Fakafofonga Ha'apai kuo tau 'osi pāloti kimoutolu ki he Tu'utu'uni 'a e Falé ki he'etau 'asenita pea ko u tui te u nofo pē ki he pāloti ko iá. He 'ikai ke tau fai 'aki e founa ko iá ke ngāvaivai. 'Oku mou mea'i 'oku 'ikai ke puli ia 'Eiki Palēmia he Fale ni he 'oku lava pē ngāue ia tokoni mai e 'Eiki ki he tau ngāue he 'e 'unu pē 'etau ngāue. 'Io me'a mai 'Eiki Minisitā Leipa.

'Eiki Minisitā Fēfakatau'aki: Sea ko e ki'i, tapu mo e Feitu'u na mo e Hou'eiki Mēmipa. Na'e 'i ai e fokotu'u 'a Ha'apai 13 pea na'e poupou'i atu. Ko e nōmolo 'etau Tohi Tu'utu'uni ke tau pāloti kātaki fakamolemole.

'Eiki Sea Le'ole'o: 'E Fakafofonga ...

Lord Fusitu’a: Sea ko e ki’i fakatonutonu.

‘Eiki Minisitā Fēfakatau’aki: Pē te u lau atu pē au ...

‘Eiki Sea Le’ole’o: Ko e hā e me’a ke fakatonutonu kae ‘oleva ke u ‘ai ‘eku fakahoha’a.

Lord Fusitu’a: Ko e fakatonutonu ‘a e me’a ‘a e Minisitā Leipa ‘oku ‘osi mea’i lelei pē ‘e he Ha’apai 13 he ko ia ‘oku Sea Kōmiti Kakato ‘oku tapu he Kupu 39 ‘etau Tu’utu’uni ke tau to e ngāue ki ha me’a kuo ‘osi pāloti’i Sea.

‘Eiki Sea Le’ole’o: Pe ‘i Sea ā e Feitu’u na ka u mālōlō. Na’e ‘ai eni ke u fakahoha’a atu ki ai ki he me’a ko ē ‘oku me’a mai ki ai e Minisitā Leipa. Kuo ‘osi fai e pāloti ki he me’a ko iá pea kuo mou tu’utu’uni pea ko u kole atu tau fai’aki pē ‘a ‘etau tu’utu’uni ko ia. Kuo u hokohoko atu pē ‘etau ‘asenita ko e hā e tu’unga ‘oku tau ‘i ai, ‘oku ‘i he Sea pē ha toki me’a mai.

Veivosa Taka: Sea.

‘Eiki Sea Le’ole’o: ‘Io.

Veivosa Taka: Tapu pea mo e Feitu’u na ‘Eiki Sea.

‘Eiki Sea Le’ole’o: ‘Oleva pē ‘Eiki Minisitā Polisi kae ki’i me’a mai e Fakafofonga fika 13.

Veivosa Taka: Tapu pea mo e Feitu’u na tapu mo e Fale ‘eiki ni. ‘Eiki Sea hangē pē ko ia ko ‘eku lave ko ē ‘anenai ‘oku ou lave’i pē ‘e au ia ‘a e ‘uhinga ‘etau pāloti ko ‘etau tali ‘oku fakahū mai e ‘asenita. Ka ko e kole ia ‘a e motu’a ni makatu’unga he ‘amanaki ke fakahoko e, ‘a e ‘etau tāpuni ka ko u lave’i ‘eku kole atu ke hoko atu mu’a he ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha palopalema pē ko ha fa’ahinga me’a ‘e hoko hotau Fale ni. Ko e me’a pē ia ‘oku lava ‘o to e kole ki he Fale ni ke nau fakahā mai ‘a e kole ko eni makatu’unga mei he ngaahi me’a ko eni ‘oku ngaungaue ai hotau Fale ‘Eiki Sea pea ko e ‘uhinga ia ‘eku kole atu ki he Feitu’u na ke fakahā loto mu’a e Fale ‘eiki.

‘Eiki Sea Le’ole’o: ‘Ikai.

Veivosa Taka: Ki he fokotu’u fo’ou ko eni. Mālō Sea.

‘Eiki Sea Le’ole’o: He ‘ikai ke fai, he ‘ikai ke fai e founa ko ia. He ‘ikai ke fai e tu’utu’uni ko iá ki he Sea fakamolemole. ‘Oku ‘i he Sea ‘i he’etau Tohi Tu’utu’uni ka ‘oku te’eki ke u sio ki he kupu ko ia. Ko e pehē pē he Sea ‘oku ‘ikai ke to e ‘i ai ha ngāue pea ‘oku me’a atu leva ki he Tu’i ‘o fakahoko ki ai ‘oku ‘ikai ke to e ‘i ai ha ngāue e Fale ni. ‘Oku ‘osi mea’i pē he Sea pea ko e me’a nau kole atu ai kia moutolu ke ‘oua te mou fa’a hanga ‘o pāloti’i. Ta’u kuo’osi mou pāloti’i he ta’u kuo’osi ‘etau ‘asenita. ‘Aho ni pāloti’i he ta’u ni mou to e me’a mai ke fakangālokuloku hūfanga he fakatapu mahalo ko e lea pē ia te u ngāue’aki. Ki’i me’a mai ange Minisitā Polisi.

‘Eiki Minisitā Polisi: Tapu mo e Feitu’u na Sea kae pehē ki he Hou’eiki Mēmipa ‘o e Fale Alea. ‘Eiki Sea ko u fanongo lelei pē ki he me’a ‘oku ke me’a mai ‘aki pea ko u faka’apa’apa lahi ki he Feitu’u na mo hono tatakī lelei hotau Fale ‘i he kamata’anga ‘o e uike ko eni.

‘Eiki Sea Le’ole’o: Mālō.

Taukave’i to e fakalōloa taimi ngāue Fale Alea

‘Eiki Minisitā Polisi: Pea ko u kole pē Sea ke tuku atu pē mu’a ‘a e fakakaukau ni ko hono ‘uhinga ko e ngāue ko ē ‘oku lolotonga fakahoko he taimi ni pea tuku atu pē mu’a ‘a e kupu’i tu’utu’uni ko eni ke fakakaukau ko hono ‘uhinga ko e kole ko ē ‘a e Pule’anga ke to e fakalōloa atu ‘etau taimi ngāue. ‘A ia ‘oku pehē Sea ko e Tu’utu’uni 24 ‘e toki lava pē ke tōloi ...

<002>

Taimi: 1540-1545

‘Eiki Minisitā Polisi: ... toloi ‘a e Fale ‘i ha tu’utu’uni pē ‘a e Fale Alea. Tukukehe ‘a e ngaahi me’a ‘oku hā ‘i he Tu’utu’uni 23. ‘A ia ko e ngaahi taimi tepile pau ia he ngāue he Mōnite, Tūsite mo e Pulelulu. Ko e upu Tu’utu’uni kehe Sea, ko e Kupu 3. ‘Oku ngofua ke tuku fakataimi pē ta’ofi ha ni’ihi pē kotoa ‘o e ngaahi Tu’utu’uni ni, ‘aki ha loto ki ai ‘a e tokolahi ‘o e Fale Alea. ‘Oku ‘uhinga ia ki he Tu’utu’uni ko ē ‘a e Fale Alea Sea. pea ‘oku fai atu ai e kole, ke angalelei mu’a kae fakakaukau ‘a e fokotu’u ‘oku ‘oatu ‘e he Pule’anga. Ko hono ‘uhinga ko e sio ki he ngaahi ngāue ko eni ‘oku, ko e uike pē ia mahalo ‘e taha ‘e Sea. Pea ko u fokotu’u atu mo e poupou ‘oku ‘oatu. Mālō.

‘Eiki Minisitā Fēfakatau’aki: Poupou.

‘Eiki Sea Le’ole’o: Sai pē Hou’eiki, ko u lau hifo pē ‘e au ‘a e Tu’utu’uni ko ē ‘oku ke ‘omai. ‘E Hou’eiki ka ki he motu’a ni ‘oku ou tui au ko e, ‘e Kalake ‘oku tau tapuni koā he ‘aho fiha? ‘Aho 28 ? Kapau ko e ‘aho 28 ‘oku kei toe lahi pē taimi Hou’eiki.

Siaosi Sovaleni: Sea ki’i tokoni atu pē Sea.

‘Eiki Sea Le’ole’o: *Eh.*

Siaosi Sovaleni: Ko e me’a ko ē na’e me’a ki ai ‘a e ‘Eiki Minisitā Polisi. Kapau te tau faka-tuku ki he tafa’aki ha Tu’utu’uni ‘a ena ko ē he ki’i Tohi Kulokula. Ka ‘oku ‘ikai ko e ‘uhinga ia ke toe ha’u ia ke to e ‘omai ia ‘o ne to e *overwrite* ha me’a na’e ‘osi pāloti’i. Pea ‘oku kehe ‘a e me’a ia na’e ‘osi pāloti’i mo hono tuku fakatuliki ‘a ‘etau Tu’utu’uni. ‘E lava leva ia ‘o pāloti’i, ke tuku e Tu’utu’uni ki he tuliki, kae fai ha me’a. ‘A ia ko e tuku atu pē ke tokoni pē ki he faitu’utu’uni ‘a e Feitu’u na.

‘Eiki Minisitā Leipa: Sea ki’i tokoni atu kātaki. Tapu mo e Sea.

‘Eiki Sea Le’ole’o: ‘Io me’a mai Minisitā Leipa.

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Ko e kupu ko ē na’e ‘omai ‘e he Minisitā Polisi. ‘Oku lava ke toloi ‘a e Fale. Ka ko e me’a ko ia ke hikinima’i ke pāloti’i. ‘A ia ko u fokotu’u atu. ‘Oku mahino ‘aupito ‘oku ‘ikai ko ha *issue* eni ia pehē na’e, ko e fokotu’u fo’ou eni ia, makehe ia mei he fokotu’u kimu’a ‘o e ‘aho ke tapuni ai. Ko e *issue* ko eni, ke toloi ‘a e Fale, pea ‘oku fakangofua

ia ‘i he Kupu 24. Ko ia ko u kole atu Sea, ‘oku ‘ikai ke ‘i ai hano kovi hono ‘omai ke tau sio ki ai.

Lord Fusitu’a: Ki’i fakatonutonu Sea!

‘Eiki Sea Le’ole’o: Ki’i me’a hifo ki lalo ‘e, ‘io. Me’a mai angé fakatonutonu fakamolemole. Faka’apa’apa’i e Feitu’u na.

Lord Fusitu’a: Ko e fakatonutonu, mālō Sea! Ko fakatonutonu ke ‘ai fakatonutonu’i ‘etau tohi ta’u, ‘a ia ko e me’a ia kuo ‘osi pālōti’i ia. ‘Oku ‘ikai ke to e veiveiua ia, ka to e alea’i ia, ‘e monuka e Kupu 39. ‘A ia ko e Feitu’u na pē ...

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Sea, ki’i fakatonutonu atu.

Lord Fusitu’a: Ke leva’i mai he Feitu’u na pē ‘oku fakapotopoto ke tuku fakatafa’aki ...

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Sea ko u ki’i fakatonutonu atu kātaki. ‘Oku te’eki ai ke pālōti’i ‘e he Fale ko eni, ke toloi ‘a e Fale. Ko e fokotu’u ia ‘oku fai mai he ‘aho ni ke foko, ke fokotu’u ke toloi ‘a e Fale.

Lord Fusitu’a: Fakatonutonu atu.

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: ‘Oku te’eki ke fai ha pālōti ia.

Lord Fusitu’a: Fakatonutonu atu Sea.

‘Eiki Sea Le’ole’o: Mo me’a ki lalo! Mo me’a ki lalo ‘Eiki Nōpele kae ‘uma’ā ‘a e ‘Eiki Minisitā. ‘E Hou’eiki! Ko au ‘oku ou manavasi’i ‘aupito ki he’etau founa ngāue he fai pehē. Koe’uhi he ngāue’aki he ni’ihi tokolahi he Fale ni, ha ngaahi fokotu’u. Mou mea’i lelei pē ‘oku mou ma’u e tokolahi he Fale ni, ke liliu ai ‘etau founa ngāue ‘o e Fale ni. Kae tautautefito ki he fatongia ‘o e Sea pea liliu ai pea mo e Tu’utu’uni ‘a e Sea. Ko mautolu ko eni ko e faifatongia pē pea ‘oku mau fai ki he lelei taha. Pau te mou me’a ki he kofu ‘oku tui ha ni’ihi he Fakafofonga, (hūfanga he fakatapu). Ko ‘ete kaka mai pē ki he fatongia ko eni. Kehe ia! Kehe ‘aupito, ‘aupito ia. Pea ko e me’a ko ē ko u sio atu he taimi ni te tau fu’u mātu’aki tokanga hetau ngāue’aki e founa ko ia, ke tau fakamālohi’i. ‘Io! ‘Oku ‘i ho’omou totonu, ‘oku ‘i he Tohi Tu’utu’uni, ‘o hangē ko e me’a ‘oku me’a ki ai Minisitā Polisi. Minisitā Leipa! ‘Ai pē ‘a e fakapotopoto. ‘Ai pē ke ngāue’aki pē ‘a e konisenisi ‘e taha.

Tau toki tāpuni ki he ‘aho 28, pea ko u tui, ‘e lava pē ‘etau ngāue ‘atautolu ki ai. Ka ki he taimi ni, ke u talaatu mo’oni hoku loto mo’oni. He ‘ikai ke u lava au ‘o talaatu ke mou pālōti, ‘o fakatatau mo e Tu’utu’uni ko ē ‘oku ke me’a mai ki ai ‘Eiki Minisitā Leipa, mo e fokotu’u ko eni na’e ‘omai.

‘Eiki Palēmia: Sea.

Fakahā ‘e he Sea ‘ikai malava ke faitu’utu’uni ki he taimi tapuni ‘a e Fale

‘Eiki Sea Le’ole’o: Koe’uhi na’e ‘osi ‘i ai ‘etau Tu’utu’uni ‘i Mā’asi, fekau’aki pea mo ‘etau ‘asenita. Pea na’e ‘i ai e ‘Eiki Palēmia, ko nautolu na’a nau fokotu’u mai ‘asenita ko eni. Tuku

pē ki he Sea, he ‘e me’a mai ‘apongipongi. Pea toki fai ha tu’utu’uni ‘a e Sea, pea mo e ‘Eiki Palēmīa, homo hoko atu ko e hā homo tu’utu’uni. Ka kiate au, ma’a mo haohaoa te u talaatu ma’a pē au he’eku fatongia. Kapau ‘ikai ke ‘i ai ha Sea ‘ikai lava ‘o faitu’utu’uni Sea ta’e’aonga ia he Fale ko eni. Pea ko u tui ki he me’a ko ia. Ko u pehē...

‘Eiki Palēmīa: Sea, ka u ki’i tokoni atu pē fakamolemole.

Sea Kōmiti Kakato: ‘Io! Me’a mai.

Mahu’inga ke talatalanoa e Kapineti mo e Fale Alea

‘Eiki Palēmīa: Sea, ko u fakamālō lahi ki he Feitu’u na, ‘i he ki’i tataki taimi nounou mai ‘aho ni ko u ongo’i pē ‘oku tokamālie pē hotau Fale ni. Ka ko ‘eku ki’i kole atu ki he Feitu’u na

<004>

Taimi: 1545-1550

‘Eiki Palēmīa: ... ‘oku ‘i ai ha’o manatu na’e ‘i ai ha toloi, na’e ‘i ai ha taimi ‘i he kuohilī na’a tau seti e ‘aho ko ē ke tāpuni ai pea toloi? Ki he ma’u ‘a’aku toutou hoko ‘a e me’a ko eni, na’a tau fokotu’u ‘a e ‘aho ke tāpuni ai pea to e kole ‘e he ni’ihi ‘o to e ki’i toloi atu. Pea ko e me’a ‘e taha ko u tui pē ‘oku ke kei manatu’i pē. Ko e Fale Alea mo e Kapineti ‘oku mahu’inga pē ke na ki’i neongo pē ‘oku pule pē Fale Alea, kā ‘oku mahu’inga ke na ki’i talatalanoa ki he fa’ahinga me’a pehē ni.

‘Eiki Sea Le’ole’o: ‘Io.

Lord Tu’iha’angana: Sea ko u tokoni pē au ki he me’a ‘oku me’a ki ai e Palēmīa. Tapu mo e Feitu’u na mo e Hou’eiki Fale Alea.

‘Eiki Tokoni Sea: ‘Eiki Nōpele fika 1, Ha’apai.

Lord Tu’iha’angana: ‘Eiki Sea ko u tui au ko e me’a ia ‘oku ke ‘uhinga ki ai ‘a eni ‘oku me’a ‘aki ‘e he Palēmīa. Na’a tau ‘osi pālōti’i ‘etautolu ē, kā ko ho’o ‘uhinga ke ‘oua te tau ngāue ‘aki ‘a e pālōti. ‘Uhingā ko e me’a na’e liliu Sea, na’e ‘osi seti he Kōmiti ko ē ‘Asenita ke fakaava ‘a e Fale Alea ‘i he ‘aho 16 ‘o Mē, pea na’e me’a mai ‘a e ‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea, ko eni ‘oku fakahoko mai mei he ‘Ofisi ‘o e Palasi ‘e toki fakaava ki he ‘aho 28, pea na’e ‘osi liliu ia ki he ‘aho 28.

Pea ko e ‘uhinga ‘a e kole mai ‘a e Pule’anga mo ho’o me’a hangē ko e laumālie ‘oku me’a mai ‘aki he ‘Eiki Palēmīa, kā tau a’u atu ki he Tu’apulelulu ‘oku kei ‘i ai ha me’a ‘e tokanga ki ai e Pule’anga, me’a pē Palēmīa ki he Sea ‘o e Fale Alea, pea me’a mai ‘a e Sea ‘o e Fale Alea tau to e hoko atu he uike kaha’u, kae ‘oua te tau pālōti mahalo ko e ‘uhinga ia ‘a e ‘Eiki Sea, mālō.

Fokotu’u toki feme’a’aki Sea Fale Alea mo e Palēmīa ki hano fakaloloa atu taimi lele Fale Alea

‘Eiki Sea Le’ole’o: Sai pē, ‘osi mahino pē ‘ū me’a ko ē na’a ku lave ki ai, ‘Eiki Palēmīa ‘oku ‘i

he Feitu'u na pē pea mo e Sea, toki me'a mai Sea ke mo feme'a'aki ki ai, ko hā ha'amo tu'utu'uni pea mo e Sea, kā kiate au ha'a mou me'a mai ke fai ha pālōti 'oku ou 'ikai ke u tui ki he founa ko ia. Te u 'oatu pē fakatātā ko enī ke mou me'a ki ai, ko ene 'osi pē ko enī pea tau mālōlō. Mou me'a ho'omou me'a ki Ha'apai 'oku ou kei nofo he'eku fakakaukau ko ia. Tu'u hake e ni'ihī 'i he Fale ni 'onau fokotu'u mai ke tali ke ta'etotongi 'a e polokalama ako 'a 'Eua, na'e 'ikai ke u tui ki ai koe'uhī ko 'eku sio tokosi'i 'a e Pule'angá 'i heni, na'a mou me'a 'i he fatongia na'e fai ki Ha'apai, pea na'a ku fai hoku fakapotopoto taha, pea na'e 'ikai ke u loto ke fai ha pālōti tu'unga ko 'eku vakai atu ko moutolu 'i he Kāpineti ko e fakataimi pē, 'oku 'ikai ko ha 'api tupu'a ia kā ko e koloa ia 'a e fonua mo e kakai. Pea na'e 'ikai ke u fai 'a e founa ko ia ke fai ha pālōti, koe'uhī na'e fiema'u pē ke mou talatalanoa pē ko hono mou feme'a'aki pea na'e a'u ki ha tu'unga lelei e 'aho ko ia.

Ko e 'aho ni 'i ho'omou me'a mai ko ē ke u fakamālohi'i au ko e 'uhī ke mou ... ko u tui 'oku 'ikai ke tonu ke u fai pehē, te u nofo ki ho'omou pālōti na'e fai 'i Mā'asi he 'aho 4 ho'omou 'asenita. Hou'eiki ko u pehē 'oku tau fe'unga he 'aho ni, fe'unga homou feme'a'aki ko e ki'i taimi ko enī ia mou me'a atu 'apongipongi, mou me'a mai 'apongipongi. Ko e Sea, 'e foki mai pē he efiāfi ni, pea hoko atu 'Eiki Palēmia ho'omo feme'a'aki 'o hangē ko e me'a ko ē 'oku ke fiema'u. Kapau 'oku ke fiema'u pē ke to e hoko atu 'a e Fale, kā ko e talu 'a e tu'u 'a e Fale Alea 'o Tonga, ko e toki Fale Alea hokohoko mai enī 'o a'u ki he ta'u 'o 'ova ki Mā'asi, kamata mai 'i he ngaahi ta'u ko ē liliu fakapolitikale, te'eki ai ke a'u ki ha taimi mālōlō lahi taha 'i he to'u Fale Alea ka ko 'etau mālōlō 'i he ta'u kuo 'osi, ta'u lōlōa fakamanavahē 'etau mālōlō he ta'u kuo 'osi ka ko u fakamālō atu ho'omou kei me'a 'i hotau Fale ni. Fakamolemole pē na'a 'oku lōloa 'a e me'a 'oku ou lave ki ai, kā ko e fakamahino pē ngafa fatongia 'o e motu'a ni, kā 'oku ou pehē ke tau mālōlō ai ki 'apongipongi, mou toki me'a mai 'i he 10 'apongipongi.

Kelesi

(Na'e kelesi tuku ai pē 'e he 'Eiki Sea Le'ole'o e fakataha'anga ni)

<005>

Fakamā'opo'opo Feme'a'aki Fale Alea

‘Aho Mōnite, 11 Mā’asi 2019

10:00 am

Fale Alea ‘o Tonga

1. Lotu

2. Tali Ui

3. Me’a ‘a e ‘Eiki Sea Le’ole’o

4. NGAAHI LAO FAKAANGAANGA

Me’a ‘a e Minisitā Tānaki Pa’anga Hū Mai ‘o fakama’a’ala’a ‘a e Lao Fika 11 ki he 13, ‘a ia ko e Lao 11 ko e tefito’i lao ia pea fekau’aki leva ia mo e Lao Fika 12 mo e 13. Ko hono to e vakai’i eni ‘o e lao ‘o talu mei he 2012. ‘Ohake ai ‘a e Lao Tukupau ‘a Tonga ke “*in line*” mo e ngaahi fonua kehe hangē ko Fisi.

4.1 Fika 11/2019: Lao Fakaangaanga ki hono Pule’i ‘o e Ngaahi Ngāue Tānaki Pa’anga Hū Mai 2019

Lau ‘uluaki pea pālōti ‘o tali.

Lau tu’o ua pea tukuhifo ki he Kōmiti Kakato ‘i he fokotu’u ‘a e Fakafofonga Nōpele ‘Eua.

4.2 Fika 12/2019: Lao Fakaangaanga (Fakatonutonu) ki he Tukupau Pa’anga Hū Mai 2019

Lau ‘uluaki pea pālōti ‘o tali.

Lau tu’o ua pea tukuhifo ki he Kōmiti Kakato ‘i he fokotu’u ‘a e Fakafofonga Kakai ‘Eua Fika 11.

4.3 Fika 13/2019: Lao Fakaangaanga (Fakatonutonu) ki he Tukupau Ngāue’aki 2019

Lau ‘uluaki pea pālōti ‘o tali.

Lau tu’o ua pea tukuhifo ki he Kōmiti Kakato ‘i he fokotu’u ‘a e Fakafofonga Kakai ‘Eua Fika 11.

Me’a ‘a e ‘Eiki Sea Le’ole’o ko e tohi māhina ngāue ‘a e Fale Alea ‘o fakatatau ko ia na’e fakapaasi he uike kuo ‘osi ‘oku ngata pē ‘a e ‘aho ngāue ki he ‘aho 14 ‘o Mā’asi. Kole ‘a e ‘Eiki Palēmia na’a fiema’u ke hoko atu pē ‘a e ngāue ‘a e Fale koe’uhī ko e ngaahi lao ‘oku ‘ave ki he “*consultation*” na’a lava ke fakakakato kimu’a he ‘aho 28 ‘o Mā’asi 2019.

Me’a ‘a e Fakafofonga Kakai Ha’apai Fika 13 ‘o fakamālō’ia ‘a e Minisitā *MEIDECC* mo e Minisitā Ngaahi Pisinisi ‘a e Pule’anga ko e tokoni ki he ‘uhila ‘a e vahe Kauvai ne mate ka kuo mo’ui mai.

Me’a ‘a e Fakafofonga Kakai ‘Eua Fika 11 ‘o tokanga ki he tu’unga ‘o e ‘api pōpula Sainai ‘i ‘Eua, kae pehē ki he uafu ‘o ‘Eua ‘a ia ‘oku ‘i ai ‘a e fiema’u fakavavevave ki ai. Me’a ‘a e ‘Eiki Palēmia ko e ngaahi fale ko ia ‘e hae ‘i he *Tonga Side School* ‘e ‘ave ia ke fakalelei’i ‘aki ‘a e ‘api pōpula

‘i ‘Eua. Pea ko e kele ‘oku ‘ikai koha me’a fo’ou ia, ka ‘oku fiema’u ‘e he Pule’anga ha pa’anga ke tĀnaki mai ke fai ‘aki ‘a e ngaahi ngāue ko ia.

5. KŌMITI KAKATO

Fika 9/2019: Lao Fakaangaanga (Fakatonutonu) ki he Pangikē Langa Fakalalakaka ‘o Tonga 2019

Me’a ‘a e Fakafofonga Nōpele Niua ‘o tokanga pē ‘e hoko eni ke fakakomēsiale ai ‘a e Pangikē Fakalalakaka, pea ‘oku ‘i ai ‘a e hoha’a ki ai he ‘oku totonu ke ‘i ai ‘a e pangikē ‘a e Pule’anga ne fili ‘e he kakai ke fakama’unga ki ai ‘a e kakai masiva e fonua.

Me’a ‘a e Fakafofonga Nōpele Fika 1 ‘o Vava’u pē ‘oku fiemālie pē ‘a e *Retirement Fund* ke nau ‘inivesi he pangikē. Fehu’i pē ko e hā ka hoko ‘o kapau ‘e mole pē uēsia ‘a e ‘inivesi ko ‘eni he ko e pa’anga ‘a e kau ngāue.

FALE ALEA (2pm)

Me’a ‘a e ‘Eiki Sea Le’ole’o ‘o fakahoko mai ‘a e fokotu’u ‘a e Fakafofonga Nōpele ‘Eua na’e te’eki ke tu’utu’uni ki ai. ‘A ia ko e kole mai ke kau atu ‘a e Kōmiti Lao ‘a e Fale Alea ki he *public consultation*.

Me’a ‘a e Minisitā Lao ‘oku lelei pē ia. Me’a ‘a e ‘Eiki Palēmia na’e fale’i kinautolu ‘e he ‘Ateni Seniale te ne fakama’ala’ala ‘a e lao he letiō pea toki tuku atu ai pē ki he kakai.

Me’a ‘a e Fakafofonga Kakai Fika 13 ‘o Ha’apai ke tuku ange pē ki he Pule’anga ke nau fai ‘a e *public consultation* ko eni, kae toki līpooti mai ‘a e ola.

Me’a ‘a e Fakafofonga Nōpele Fika 1 ‘o Ha’apai ke fakahoko pē ‘a e *public consultation* ia ko eni, ka tau muimui pē kitautolu ki he’etau tohi māhina ngāue, pea ke tau toki feme’a’aki he ngaahi lao ko eni ‘i he foki mai ‘osi ‘a Siulai.

Me’a ‘a e ‘Eiki Palēmia ko e lao eni ne fakahū mai mei he Pule’anga, pea te nau fai pē ‘a e *public consultation*.

Kole ‘a e Fakafofonga Kakai Fika 15 ke fakamaatoato ‘a e *public consultation* pea ‘oua na’a to’o ma’ama’a he ko e liliu Konisitūtone eni.

Me’a ‘a e ‘Eiki Sea Le’ole’o ‘e fai ‘aki pē ‘a e tu’utu’uni ‘a e ‘Eiki Sea na’e ‘osi fakahoko ‘i he ‘aho 6 ‘o Mā’asi 2019, ‘a ia na’e fakamahino ai ‘e he ‘Eiki Sea kuo fakafoki ‘e he Pule’anga ‘enau Lao Fakaangaanga ‘e 6 ke fakahoko ‘a e talanoa mo e kakai. ‘I he’ene pehē ‘oku ‘ikai ha to e kaunga ‘a e Fale Alea ki ai he kuo ‘osi to’o ‘a e ngaahi lao mei he ‘asenita ‘a e Fale. Ko ia ai, ko e talanoa mo e kakai ‘e fakahoko pē ia ‘e he Pule’anga.

Fokotu’u ‘e he Fakafofonga Ha’apai Fika 13 ke hokohoko atu pē ‘a e fakataha ‘a e Fale Alea ‘o toki mālōlō pē he ‘aho tāpuni ‘a ia ko e ‘aho 28 Ma’asi 2019, kae ‘oua ‘e ngata ‘a e ngaahi ‘aho

fakataha he uike ni (14 ‘o Mā’asi). Me’a ‘a e ‘Eiki Sea ne ‘osi tali ‘e he Fale Alea ‘a e tohi māhina ngāue ‘a e Fale ne fakahū mai mei he Kōmiti ‘Asenita, pea ‘e fai‘aki pē ia tukukehe ka toki tali ‘e he ‘Eiki Sea ke to e liliu ‘i ha’ane femahino’aki mo e ‘Eiki Palēmia.

TOLOI ‘A E FALE ALEA KI HE TŪSITE 12 ‘O MĀ’ASI 2019